

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI
KLÂSİK ARKEOLOJİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANTİK ÇAĞ'DA KADIN SAÇI
ARKAİK VE KLÂSİK DÖNEM HEYKELLERİNDEN ÖRNEKLER
IŞIĞINDA BİÇİMSEL BİR DEĞERLENDİRME

BÜŞRA TURAN

2501100144

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. ELİF TÜL TULUNAY

İSTANBUL - 2016

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Büşra TURAN Numarası : 2501100144
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : Arkeoloji Anabilim Dalı / Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Danışmanı : Prof. Dr. Elif TUL TULUNAY
Tez Savunma Tarihi : 08.11.2016 Saati : 13:00
Tez Başlığı : “Antik Çağ’da Kadın Saçı-Arkaik ve Klasik Dönem Heykellerinden Örnekler Işığında Biçimsel Bir Değerlendirme”

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği’nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / **OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ELİF TUL TULUNAY		Kabul
2- PROF. DR. ZEYNEP KOÇERLERDEM		Kabul
3- YRD. DOÇ. DR. MÜJDE PEKER		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. HÜSEYİN SAMİ ÖZTÜRK		
2-YRD. DOÇ. DR. AŞKIN ÖZDİZBAY		

ÖZ

ANTİK ÇAĞ'DA KADIN SAÇI: ARKAİK VE KLÂSİK DÖNEM HEYKELLERİNDEN ÖRNEKLER IŞIĞINDA BİÇİMSEL BİR DEĞERLENDİRME

BÜŞRA TURAN

Sunulan yüksek lisans tezinde, Antik Kaynaklarda geçen, saçla ilgili terimler belirtilip, saçta uygulanan bakım, boyama ve biçim verme işlemlerine değinildikten sonra, Arkaik ve Klâsik Dönem heykeltıraşlık eserlerinde görülen kadın saç biçimlerinin kronolojik gelişim ve modaya bağlı değişimleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Antik Çağ kadınlarının Arkaik ve Klâsik Dönemde uyguladıkları saç biçimlerinde izlenen değişkenliğin mantığını kavramak konusunda yararlanılan başlıca kaynaklar, yazılı veri yanı sıra heykel, kabartma ve benzeri heykeltıraşî eserler ile vazo ve duvar resimlerindeki görsel örneklerdir.

Anahtar Kelimeler: Antik Çağ, Kadın, Saç, Saç biçimleri, Arkaik - Klâsik Dönemler

ABSTRACT

WOMAN HAIR IN ANCIENT TIMES: A STYLISTIC ASSESSMENT IN THE LIGHT OF ARCHAIC AND CLASSICAL SCULPTURE

BÜŞRA TURAN

In the presented master's degree dissertation, after mentioning about the process of hair caring, coloring and head-dress by remarking the terminology relating to hair briefly according to ancient resources, it is tried to be explained the chronological development and the change in accordance with fashion of the woman hairstyles seen on the masterpieces from the Archaic and Classical sculpture.

The main resources used for comprehending the logic of the observed change on the hairstyles regarding Archaic and Classical periods that women exercised in the ancient times, are the sculptural masterpieces like statues and reliefs and also the visual instances on the vase and wall paintings besides the epigraphical data.

Keywords: Ancient Times, Woman, Hair, Hairstyles, Archaic - Classical Periods

ÖNSÖZ

Bu yüksek lisans tezinde; saçın Antik Çağ kadınının yaşamında tuttuğu yer, hem yazılı kaynaklar hem de Arkaik ve Klâsik Dönem heykeltıraşlık eserleri yardımıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tezimi hazırlarken karşılaştığım sorunlar arasında, eserleri çoğunlukla görerek değil, sadece fotoğraflarını inceleyerek değerlendirmek ve hepsinin farklı yönlerden ayrıntılı görsellerine ulaşamamak başta gelmektedir; ayrıca orijinali günümüze ulaşamamış eserlerin kopyaları üzerinden, kopistin anlayışına göre tanımlamalarda bulunmak da bir sorun sayılabilir. Antik Çağ heykeltıraşlarından günümüze gelen tüm kadın başlarının incelenmesi bu tez kapsamında mümkün olamayacağından; ayrıca Klâsik ve özellikle Hellenistik Dönemlere ait sikke ve heykellerdeki saç biçimleri, 2011'de tamamlanan bir Doktora tezinde¹ ele alındığından, tezimde ağırlıklı olarak Arkaik Dönem heykellerindeki saç biçimleri incelenmiş, Klâsik'e ek olarak Hellenistik Dönem heykellerinden de yararlanılmış ve ilk bölümde Yunan - Roma Dönemleri'ne ilişkin genel bilgi verilmiştir.

Öncelikle bu tezin ortaya çıkmasında öncü olan değerli hocam Prof. Dr. Elif Tül TULUNAY'a hem ders hem de tez döneminde beni her zaman yüreklendirip desteklediği, engin bilgi ve değerli görüşleriyle tezimi biçimlendirmek için emek vermekten hiçbir zaman kaçınmadığı, bilimsel bir çalışmanın ortaya çıkması adına son derece titiz ve sabırlı incelemeler yapmaya yönlendirdiği için sonsuz teşekkürü bir borç bilirim.

Kaynak araştırmasında yardımcı olan Yrd. Doç. Dr. Müjde PEKER ve İstanbul Üniversitesi Klâsik Arkeoloji Kütüphanesi ile Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi Kütüphanesi görevlilerine içten teşekkür ederim.

Beni her zaman destekleyen ve tez süresince tavsiyelerde bulunan arkeolog arkadaşlarıma; hayatım boyunca bana güvenip arkamda duran, maddî manevî sabırla yanımda olan anne, baba, abla ve ağabeyime çok teşekkür ederim. Bu çalışmanın var olması her birinin desteği, özverisi, sabrı ve saygısı sayesinde. İlgililere yararlı olması dileğiyle...

¹Mairi Gkikaki, 'Die weiblichen Frisuren auf den Münzen und in der Grossplastik zur Zeit der Klassik und des Hellenismus. Typen und Ikonologie', **Doktora Bitirme Tezi**, Julius Maximilians Üniversitesi - Felsefe Fakültesi I, Würzburg, 2011.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
ÇİZİMLER LİSTESİ.....	viii
LEVHALAR LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SAÇ İLE İLGİLİ KAYNAK VE BULUNTULAR

A. Terminoloji ve Etimoloji.....	2
B. Bakım, Boya ve Biçim Verme İşlemi.....	3
1. Temizlik, Bakım, Boyama Ürünleri ve Uygulaması.....	3
2. Kesme ve Biçimlendirme.....	5
a. Kullanılan Araç - Gereçler.....	5
1) Makas.....	6
2) Tarak.....	6
3) Ayna.....	7
4) Maşa.....	8
5) Süs Eşyası (İğne, Toka, Kurdele, File vb.) ve Başlıklar.....	9
b. Takma Saç Yapımı ve Kullanımı.....	16
c. Kuaförlük Mesleği.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

HEYKELTİRAŞLIKTA SAÇ

A. Malzemeye Bağlı İşleniş.....	20
1. Mermer.....	20
2. Bronz.....	21
3. Diğer Malzeme (Altın - Fildişi, Pişmiş Toprak vb.).....	22
B. Biçim ve Moda.....	23
1. Uzun Saç.....	23
a. Açık (Lüle vb.).....	23
b. Toplu (Atkuyruğu, Ense Topuzu, Tepe Topuzu, Baş Çevresinde Çift Örgü, File İçine Toplama vb.).....	25
2. Kısa Saç (Perçem, Büklüm, Kâkül, Zülûf, Bukle vb.).....	28
C. Kadın Saç Modelleri.....	30
1. Arkaik Dönem.....	30
2. Klâsik Dönem.....	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

ÇİZİMLERİN KAYNAKÇASI.....	56
LEVHALARIN KAYNAKÇASI.....	56
KAYNAKÇA.....	63
ÇİZİMLER.....	71
LEVHALAR.....	77

ÇİZİMLER LİSTESİ

Çizim 1	Pompeii'den Tuvalet Araç - Gereçleri
Çizim 2	Spiral Bukle Yapımında Kullanılan Kıvrırma Âleti
Çizim 3	Kıvrırma Âleti
Çizim 4	İç İçe Geçebilen Kıvrırma Âleti
Çizim 5	Geniş Olanın Diğerini İçine Alacak Şekilde Boylamasına Kesilmiş Kıvrırma Âleti
Çizim 6	Maşa Biçimli Kıvrırma Âleti
Çizim 7	Spiral Bukle Yapımında Kullanılan Demir Kıvrırma Âleti
Çizim 8	Artemision'dan Altın Bir Heykelciğin Başındaki Kekryphalos, MÖ 570 - 560 (Efes Müzesi/İzmir)
Çizim 9	Theseis Modeli (MÖ 6. yüzyıl)
Çizim 10	Ensede Krobylos (MÖ 5. yüzyıl)
Çizim 11	Arkadaki Saça Uygulanan Krobylos (MÖ 5. yüzyıl)
Çizim 12	Öndeki Saça Uygulanan Krobylos (MÖ 4. yüzyıl)
Çizim 13	Ensede Krobylos (MÖ 4. yüzyıl)
Çizim 14	Lampadion/Meşale Modeli MÖ 5. yüzyıl)
Çizim 15	Atkuyruğu Modeli (MÖ 4. yüzyıl)
Çizim 16	Lampadion Modeliyle Birlikte Uygulanmış Dilimli Kavun Kabuğu Görünümlü Biçim (MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısı)
Çizim 17	Ense Topuzuyla Birlikte Uygulanmış Dilimli Kavun Kabuğu Görünümlü Biçim (MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısı)
Çizim 18	Örgüyle Çevrelenmiş Dilimli Kavun Kabuğu Görünümlü Biçim (MÖ 4. yüzyıl)
Çizim 19	Fiyonk Saç (MÖ 4. - 2. yüzyıllar)
Çizim 20	Ense Topuzuyla Birlikte Uygulanmış Fiyonk Saç (MÖ 3. - 2. yüzyıllar)
Çizim 21	Ensede Çözülmüş Topuzla Birlikte Uygulanmış Fiyonk Saç (MÖ 3. - 2. yüzyıllar)

LEVHALAR LİSTESİ

Levha I. 1.	İnsan Saçı, MS 2. yüzyıl, Les Martres-de-Veyre, Ferrand Kent Müzesi/Clermont
Levha I. 2.	Saç Tuvaleti Sahneli Kabartma, MS 2. yüzyılın ikinci yarısı, Ren Eyalet Müzesi/Trier
Levha I. 3.	Tuvalet Kutusu, MS 1. yüzyıl, Pompeii, Millî Müze/Napoli
Levha I. 4.	Makas, MS 1. yüzyıl, Pompeii, Millî Müze/Napoli
Levha II. 1.	Aphrodite Betimli Katlanır Ayna, MÖ 4. yüzyılın son çeyreği, Metropolitan Sanat Müzesi/New York
Levha II. 2.	Kemik Tarak, Arkaik Dönem, Karamattepe - Nif Dağı, Arkeoloji Müzesi/İzmir
Levha II. 3.	Altın Saç İğneleri, Arkaik Dönem, Ephesos, Arkeoloji Müzesi/İstanbul
Levha III. 1.	Meşe Yapraklı Altın Stephane, MÖ 350 - 300, Çanakkale, Britanya Müzesi/Londra
Levha III. 2.	Genç Bir Şair Kadın (Sappho?) Betimli Duvar Resmi, MS 55 - 79, Insula Occidentalis, Pompeii VI, Millî Müze/Napoli
Levha III. 3.	Yün Saç Filesine Ait Parça, Kimmeria, Britanya Müzesi/Londra
Levha III. 4.	Altın saç filesi, MS 1. yüzyıl, Millî Müze/Roma
Levha III. 5.	Delphoi Arabacısı, MÖ 470 civarı, Müze/Delphoi
Levha IV. 1.	Dançı Betimi, Epiktetos İmzalı Kyliks, MÖ 510 civarı, Britanya Müzesi/Londra
Levha IV. 2.	Hetaira Betimi, Onesimos İmzalı Kyliks, MÖ 500 - 490 civarı, Vulci, Britanya Müzesi/Londra
Levha IV. 3	Artemis Figürü, Parthenon Doğu Friz, MÖ 460 civarı, Britanya Müzesi/Londra
Levha IV. 4	Genç Kız Figürü, Ludovisi Tahtı, MÖ 460 civarı, Roma, Terme Büyük Saray - Millî Müze/Roma
Levha IV. 5	Giustiniani Steli, MÖ 470 - 460 civarı, Paros, Devlet Müzeleri/Berlin
Levha IV. 6	Figür H, Zeus Tapınağı Batı Alınlık, MÖ 470 - 457 civarı, Olympia, Arkeoloji Müzesi
Levha IV. 7	Kaçan Niobid Heykeli, MÖ 430 civarı, Roma, Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi/Kopenhag
Levha V. 1.	Kireçtaşı Heykelcik, MÖ 6. yüzyılın son çeyreği, Memphis, Kahire Arkeoloji Müzesi
Levha V. 2.	Kore, MÖ 6. yüzyılın son çeyreği, Delos, Arkeoloji Müzesi
Levha V. 3.	Dançı Heykeli, MS 2. yüzyıl, Perge, Arkeoloji Müzesi/Antalya
Levha V. 4.	Krito Figürü, Mezar Steli, MÖ 410 civarı, Rhodos, Arkeoloji Müzesi/Rodos
Levha V. 5.	Marcia Furnilla? Portre Heykeli, Frattocchia, Flavius Hanedanı dönemi, Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi/Kopenhag
Levha VI. 1 a - b.	Mermer Heykelcik, MÖ 650 - 620, Boiotia, Millî Müze/Atina
Levha VI. 2 a - c.	Fildişi Heykelcik, Artemis Tapınağı, MÖ 560 civarı, Ephesos, Arkeoloji Müzesi/İstanbul
Levha VII. 1.	Auxerre Koresi, MÖ 640 - 630, Louvre Müzesi/Paris
Levha VII. 2.	Kireçtaşı Kabartma, MÖ 630 civarı, Mykenai Akropolis, Millî Müze/Atina
Levha VII. 3.	Kireçtaşı Figür, MÖ 620 - 600, Prinias, Arkeoloji

Levha VII. 4.	Müzesi/Herakleion Kireçtaşı Kabartma, MÖ 600 - 590 civarı, Malesina (Boiotia), Louvre Müzesi/Paris
Levha VIII. 1 a - c.	Kore 660, MÖ 530 civarı, Akropolis Müzesi/Atina
Levha VIII. 2 a - b.	Kore 681 (Antenor Koresi), MÖ 530 civarı, Akropolis Müzesi/Atina
Levha IX. 1.	Pişmiş Toprak Athena Başı, MÖ 490 civarı, Arkeoloji Müzesi/Olympia
Levha IX. 2.	Aphrodite/Persephone Başı, MÖ 480 - 470, Millî Müze/Roma
Levha IX. 3 a - b.	Kore 682, MÖ 530 - 520, Akropolis Müzesi/Atina
Levha X. 1.	Kore 669, MÖ 530, Akropolis Müzesi/Atina
Levha X. 2.	Artemis Betimi, Andokides İmzalı Karınlı Amphora, MÖ 525 - 515, Vulci, Devlet Müzeleri/Berlin
Levha X. 3 a - b.	Kore 269, 163, 164 (Lyon Koresi), MÖ 540 civarı, Akropolis Müzesi/Atina
Levha XI. 1 a - b.	Phrasikleia Koresi, MÖ 540 civarı, Myrrhinous (Attika), Millî Müze/Atina
Levha XI. 2 a - b.	Kore 671, MÖ 530 civarı, Akropolis Müzesi/Atina
Levha XII. 1.	Karyatid, Siphnoslular Hazine Binası, MÖ 525 civarı, Delphoi, Arkeoloji Müzesi
Levha XII. 2 a - c.	Kore 686 (Euthydikos Koresi), MÖ 490 - 480 civarı, Akropolis Müzesi/Atina
Levha XIII. 1 a - b.	Kore 679 (Peploslu Kore), MÖ 530 civarı, Akropolis, Akropolis Müzesi/Atina
Levha XIII. 2.	Mainad Betimi, Amasis Ressamı İmzalı Boyunlu Amphora, MÖ 550 - 530, Fransa Millî Kütüphanesi Sikke ve Madalyalar Bölümü/Paris
Levha XIII. 3 a - b.	Kore Başı, MÖ 520 civarı, Kyzikos, Devlet Müzeleri/Berlin
Levha XIV. 1.	Nike, MÖ 550 civarı, Delos, Millî Müze/Atina
Levha XIV. 2 a - b.	Kore 675, MÖ 520 - 510, Akropolis Müzesi/Atina
Levha XIV. 3.	Kore 683, MÖ 510 civarı, Akropolis Müzesi/Atina
Levha XIV. 4.	Kore 685, MÖ 5. yüzyılın başı, Akropolis Müzesi/Atina
Levha XV. 1.	Oturan Figür, Leukothea Kabartması, MÖ 500 - 450, Albani Villası/Roma
Levha XV. 2.	Athena figürü, MÖ 500 - 490, Apollon Tapınağı Batı Alınlık, Eretria, Arkeoloji Müzesi
Levha XV. 3.	Giustiniani Hestiası, MÖ 470 civarı, Albani Villası/Roma
Levha XV. 4.	Bronz Dansçı Heykeli, MÖ 5. yüzyıl, Herculaneum, Millî Müze/Napoli
Levha XVI. 1.	Demeter/Kore Heykeli, MÖ 450 - 440, Nuovo Sarayı Müzesi/Roma
Levha XVI. 2.	Çocuk Ploutos'u Taşıyan Eirene Heykeli, MÖ 375 - 360, Glyptothek Müzesi/Münih
Levha XVI. 3.	Artemis Betimi, Pan Ressamı İmzalı Çan Krater, MÖ 470 civarı, Güzel Sanatlar Müzesi/Boston
Levha XVI. 4.	Athena Betimi, Syleus Ressamı İmzalı Stamnos, MÖ 490 - 470, Millî Müze/Kopenhag
Levha XVII. 1.	Moiras Figürü, Büyük Sunak Kuzey Frizi, MÖ 2. yüzyılın ilk yarısı, Pergamon, Devlet Müzeleri/Berlin
Levha XVII. 2.	Gaia Figürü, Büyük Sunak Doğu Frizi, MÖ 2. yüzyılın ilk yarısı,

Levha XVII. 3.	Pergamon, Devlet Müzeleri/Berlin
Levha XVIII. 1.	Kybele kabartması, MÖ 3. yüzyıl, Arkeoloji Müzesi/Venedik
Levha XVIII. 2 a - b.	Pişmiş Toprak Pinaks, MÖ 630 civarı, Olympia, Metropolitan Sanat Müzesi/New York
Levha XIX. 1 a - b.	Alçıtaşı Bir Etrüsk Heykeli, MÖ 6. yüzyılın ilk çeyreği, Vulci, Britanya Müzesi/Londra
Levha XIX. 2 a - b.	Berlin Koresi, MÖ 570 - 560, Keratea (Attika), Devlet Müzeleri/Berlin
Levha XX. 1 a - b.	Hera başı, MÖ 420 civarı, Argos, Millî Müze/Atina
Levha XX. 2.	Erekhtheion Karyatidleri, MÖ 420 civarı, Britanya Müzesi/Londra
Levha XX. 3.	Leda Heykeli, MÖ 380 civarı, Albani Villası/Roma
Levha XXI. 1.	Genç Kız Başı, MÖ 4. yüzyıl, Louvre Müzesi/Paris
Levha XXI. 2.	Niobe Heykeli, MÖ 4. yüzyıl sonu 3. yüzyıl başı, Uffizi Galerisi/Floransa
Levha XXI. 3 a - c.	Niobe Büstü, MÖ 4. yüzyıl sonu 3. yüzyıl başı, Yarborough Koleksiyonu, Brocklesby Parkı/Lincolnshire
Levha XXII. 1.	Mainades Betimi, Neo - Attik Bir Kabartma, MÖ 100 civarı, Uffizi Galerisi/Floransa
Levha XXII. 2.	Themis Betimi, Phiale Ressamı İmzalı Skyphos, MÖ 460 - 430, Eberhard - Karls Üniversitesi/Tübingen
Levha XXII. 3.	Artemis Betimi, Palermo Ressamı İmzalı Skyphos, MÖ 400 civarı, Metropolitan Sanat Müzesi/New York
Levha XXII. 4.	Ayakta Duran Figür, Leukothea Kabartması, MÖ 500 - 450, Albani Villası/Roma
Levha XXIII. 1.	Demeter Betimi, Sosias Ressamı İmzalı Kyliks, MÖ 500 civarı, Klasik Eserler Koleksiyonu/Berlin
Levha XXIII. 2 a - b.	Oturan Tanrıça Heykeli, MÖ 480 civarı, Taras/Tarentum, Devlet Müzeleri/Berlin
Levha XXIV. 1 a - b.	Parthenos Nike Başı, MÖ 440 - 430 civarı, Agora Müzesi/Atina
Levha XXIV. 2.	Aphrodite Herme'si, MÖ 430 - 420 civarı, Herculaneum, Glyptothek Müzesi/Münih
Levha XXIV. 3.	Arkadan Vurulup Düşen Niobid Figürü, MÖ 430 civarı, Millî Müze/Roma
Levha XXIV. 4.	Borghese Hera Başı, MÖ 410 civarı, Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi/Kopenhag
Levha XXV. 1 a - b.	Esquilinus Venüsü, MÖ 1. yüzyıl, Conservatori Sarayı, Capitol Müzeleri/Roma
Levha XXV. 2.	Antiope Figürü, Apollon Tapınağı Batı Alınlık, MÖ 500 - 490, Eretria, Arkeoloji Müzesi
Levha XXV. 3.	Ludovisi/Candia Peplophorosu Heykeli, MÖ 470 - 460, Terme Büyük Saray - Millî Müze/Roma
Levha XXV. 4.	Kore/Persephone Betimli Kabartma, MÖ 440 - 430, Eleusis, Millî Müze/Atina
Levha XXVI. 1 a - c.	Laborde Başı, MÖ 447 - 433, Parthenon, Louvre Müzesi/Paris
Levha XXVI. 2 a - c.	Mantineia Kaidesi, MÖ 4. yüzyılın 3. çeyreği, Millî Müze/Atina
Levha XXVII. 1.	Berenike Başı, MÖ 4. yüzyıl, Herculaneum, Millî Müzesi/Napoli
Levha XXVII. 2.	Artemis A Figürü, MÖ 4. yüzyıl, Piraeus, Arkeoloji Müzesi
Levha XXVII. 3.	Kadın Başı, MÖ 4. yüzyıl, Ostia, Glyptothek Müzesi/Münih
Levha XXVII. 4.	Artemis Başı, Despoina Tapınağı, MÖ 200 - 150, Lykosoura,

Levha XXVIII. 1.	Millî Müze/Atina Conservatori Kızı Heykeli, MÖ 3. yüzyılın başı, Conservatori Sarayı, Capitol Müzeleri/Roma
Levha XXVIII. 2 a - b.	Antium Kızı Heykeli, MÖ 3. yüzyıl, Terme Büyük Saray - Millî Müze/Roma
Levha XXVIII. 3.	Troas Aphroditesi Heykeli, MÖ 3. - 2. yüzyıl, Terme Büyük Saray - Millî Müze/Roma
Levha XXIX. 1 a - b.	Capitolinus Aphroditesi Heykeli, MÖ 3. - 2. yüzyıl, Louvre Müzesi/Paris
Levha XXIX. 2 a - b.	Avcı Artemis heykeli (Rospigliosi Tipi), MÖ 2. - 1. yüzyıl, Louvre Müzesi/Paris
Levha XXX. 1.	Güvercinli Kız Betimli Stel, MÖ 450 civarı, Paros, Metropolitan Sanat Müzesi/New York
Levha XXX. 2.	Keto Figürü, Büyük Sunak Kuzey Frizi, MÖ 150 civarı, Pergamon, Devlet Müzeleri/Berlin
Levha XXX. 3 a - b.	Melos Aphroditesi, MÖ 3. - 2. yüzyıl, Louvre Müzesi/Paris
Levha XXXI. 1.	Figür K (Hippodameia), Zeus Tapınağı Doğu alınlık, MÖ 470 - 457, Olympia, Arkeoloji Müzesi
Levha XXXI. 2.	Figür B (Yaşlı Kadın Figürü), Zeus Tapınağı Batı Alınlık, MÖ 470 - 457, Olympia, Arkeoloji Müzesi
Levha XXXI. 3.	Penelope Başı, MÖ 460 civarı, Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi/Kopenhag
Levha XXXII. 1.	Athena Lemnia, MÖ 440 civarı, Pelagio Palagi Koleksiyonu/Boston
Levha XXXII. 2.	Hera Başı, MÖ 430 civarı, Britanya Müzesi/Londra
Levha XXXII. 3.	Köle Kız Betimli Kabartma, MÖ 5. yüzyıl, Millî Müze/Atina
Levha XXXII. 4.	Eris Betimi, Karlsruhe Paris Ressamı İmzalı Hydria, MÖ 440 civarı, Baden Eyalet Müzesi/Karlsruhe
Levha XXXIII. 1.	Penthesileia Başı, MÖ 250 - 200 civarı, Antik Sanat ve Ludwig Koleksiyonu Müzesi/Basel
Levha XXXIII. 2.	Büyük Galatlar Grubu'ndan Galat Eşi, MÖ 220 civarı, Terme Büyük Saray - Millî Müze/ Roma
Levha XXXIII. 3.	Hekate Figürü, Büyük Sunak Doğu Frizi, MÖ 150 civarı, Pergamon, Devlet Müzeleri/Berlin
Levha XXXIII. 4.	Orestes - Elektra Grubu'ndan Elektra, MÖ 1. yüzyıl sonu, Terme Büyük Saray - Millî Müze/Roma
Levha XXXIV. 1.	Nymphe Betimi, Meidias Ressamı İmzalı Hydria, MÖ 5. yüzyıl sonu, Populonia, Arkeoloji Müzesi/Floransa
Levha XXXIV. 2.	Mnesagora ve Nikokhares Betimli Stel, MÖ 420 - 410 civarı, Vari (Attika), Millî Müze/Atina
Levha XXXIV. 3 a - b.	Bronz Nike? Başı ve Tahmîni Saç Biçimi, MÖ 420 civarı, Agora Müzesi/Atina
Levha XXXV. 1.	Versailles Artemisi, MÖ 350 - 320, Louvre Müzesi/Paris
Levha XXXV. 2.	Perge Artemisi, MÖ 350 - 320, Arkeoloji Müzesi/Antalya
Levha XXXV. 3.	Farnese Boğası Grubu'ndan Antiope Figürü, MÖ 2. yüzyıl sonu, Caracalla Hamamları, Roma, Millî Müze/Napoli
Levha XXXV. 4.	Orestes - Elektra Grubu'ndan Elektra Figürü, MÖ 1. - MS 1. yüzyıl, Roma, Millî Müze/Napoli

KISALTMALAR LİSTESİ

ANTİK YAZARLAR ve ESERLERİ

Galen. met. med.	: Galenos, De Methodo Medendi
Hom. II.	: Homeros, Ilias
Herod.	: Herodotos
Iuv. sat.	: Decimus Iunius Iuvenalis, Satirae
Louk. erot.	: Loukianos, Erotes
Mart. epig.	: Martialis, Epigrammata
Ov. ars	: P. Ovidius Naso, Ars Amatoria
Ov. am.	: P. Ovidius Naso, Amores
Paus.	: Pausanias
Petron. sat.	: Petronius, Satyricon
Plin. nat. hist.	: Plinius, Naturalis Historia
Strabo. geog.	: Strabon, Geographika
Suet. vit. caesar.	: Suetonius, De Vita Caesarum
Theok. Eid.	: Theokritos, Eidyllia
Thouk.	: Thoukydides
Varro, ling. lat.	: Varro, De Lingua Latina

LATİNCE YAZITLAR

CIL	: Corpus Inscriptionum Latinarum
------------	----------------------------------

GENEL KISALTMALAR

a. e.	: Aynı Eser
Aşğ.	: Aşağıda
bkz. / Bkz.	: Bakınız
bs.	: Basım sayısı
C.	: Cilt
c.	: Cilt Sayısı
Çev.	: Çeviren
Çiz.	: Çizim
Ed.	: Editör

fem.	:	Femininum, diřil
Lev.	:	Levha
MÖ	:	Milât'tan önce
MS	:	Milât'tan sonra
n.	:	Notlar
No:	:	Sayı
Ör.	:	Örneğin
pl.	:	Pluralis, çoęul
Res./res.	:	Resim
s.	:	Sayfa/sayfalar
t. y.	:	Basım Tarihi Yok
vb.	:	Ve benzeri
v.d.	:	Ve dięerleri
yay. haz.	:	Yayına hazırlayan
y.y.	:	Yayım yeri/yayımcı yok

GİRİŞ

Antik Çağ'da da kadınlar, günümüzdeki gibi bakımlı olmaya özen gösteriyorlardı. Antik kaynaklar, cilt, yüz, diş, tırnak ve saç bakımına ilişkin çeşitli kozmetikten söz etmektedir.

Saçın biçimlendirilmesi ise kadının görünümünde, günlük yaşamı kadar toplumdaki konumu açısından da önemli yer tutmuştur. Bu konuda şimdiye dek yapılan çalışmalar derlendikten sonra, bu tezin konuya farklı bir bakış açısı getirmesi amaçlanarak, saçla ilgili terminoloji ve etimoloji; yazılı kaynaklara göre saçta uygulanan bakım, boyama, kesim ve biçim verme işlemleri; bu süreçte kullanılan araç - gereç çeşitleri yanı sıra heykeltıraşî eserlere yansıyan modeller ile modaya bağlı biçimlendirme değişimleri, kronolojik ve analogik olarak bir arada değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAÇ İLE İLGİLİ KAYNAKLAR VE BULUNTULAR

A. Terminoloji ve Etimoloji

Baş derisi üzerinde uzayan kıllar kümesi olarak tanımlayabileceğimiz ‘saç’, Eski Yunanca’da κόμη² (kome) ve θρίξ³ (thriks); Latince’de *coma*, *capillus* ve *tricae* sözcükleriyle ifade edilir. Bu terimler yanı sıra ἔθειρα⁴ (etheira) ve *crinis*, çok özenli olarak yapılmış; χαίτη (khaite), at ya da aslan yelesi olarak da bilinen, uzun; ποκάς⁵ (pokas), taranmış ve biçimlendirilmiş; κόρση⁶ (korse), tepede bağlanmış saçların tanımı için kullanılmıştır.

Perçem, büküm, kâkül, zülûf, bukile ya da lüle denilen, kısıdan uzuna, genelde kıvrımlı saç tutamları, başta bulunduğu yere göre farklı isimlerle tanımlanmıştır; genel anlamda lüle, βόστρυχος (bostrykhos), πλόκαμος⁷ (plokamos) ve *cirrus*; alın üzerine inen bukile προκόμιον (prokomion) ve *capronae*; şakaklardan kulaklar üzerine düşen zülûf ise παρωτίς (parotis) ve *antiae* olarak adlandırılmıştır. Πλόκος (plokos) ise lüleyle birlikte ‘örgü’ anlamı da taşıyan bir terimdir⁸. Ayrıca, κίκιννος (kikinnos), πλοχμός (plokmos), χλιδαί (khlidai), *cicinnus*, *annuli*, *orbes* doğal ya da yapay lüle; τανυπλόκαμος (tanyplokamos) uzun lüleli demektir.

Eski Yunanca’da ‘yün’ anlamındaki μαλλός (mallos) koyunyünü gibi kısa ve kıvrırcık görünümdeki saç için kullanılan terimdir. *Caesaries* ise ‘erkek saç’ı gibi kısa kesilmiş’ anlamındaki *caedo* kelimesiyle ilişkilendirilmiştir⁹.

² Κομάω, ‘saç uzatmak’ anlamında kullanılır.

³ Güler Çelgin, **Eski Yunanca - Türkçe Sözlük**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2011, s.322; Suat Sinanoğlu, **Eski Yunanca - Türkçe Sözlük**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1953, s.117: “τρίχός = saç, kıl, tüy; τρίχινος = tüyden, kıldan yapılmış anlamındadır. Θρίξ kelimesinin çoğulu olan τρίχσις ve τρίχμα kelimelerinden ise Latince’deki *tricae* türemiştir”.

⁴ Theokritos, **Eidyllia**, 1, 34: “ἔθειράζω ise; bu kelimedenden türeyen ve ‘uzun saçlı olmak’ anlamına gelen bir kelimedir”.

⁵ πείκω (= taramak) ve πέκω (= tarak) kelimelerinden türemiştir.

⁶ κόρ = baş.

⁷ Homeros, **Ilias**, xiv, 176.

⁸ Harry Thurston Peck, **Harpers Dictionary of Classical Antiquities**, New York, 1898, (Çevrimiçi) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/definitionlookup?q=lock>, 6 Şubat, 2015.

⁹ William Smith v.d., **A Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, Ed. William Wayte, G. E. Marindin, Londra, 1842, s.268.

B. Bakım, Boya ve Biçim Verme İşlemi

1. Temizlik, Bakım, Boyama Ürünleri ve Uygulaması

Yunan kadınları, evlerinde banyoları varsa kendi banyolarında; yoksa halk hamamlarında temizlenirlerdi; ancak saç temizliği için özel bir ürün kullanıp kullanmadıkları bilinmemektedir. Yıkanmanın dışında, sabah uyandıklarında saçlarına bir çeşit yağ sürerlerdi¹⁰. Bu yağın nasıl bir içeriğe sahip olduğu ve hangi amaca yönelik kullanıldığı belirsizdir. Roma Dönemi için bu konuda daha detaylı bilgi mevcuttur. Antik kaynaklarda adı geçen *capillaria*; saçta sürülüp, ovuşturularak kullanılan yağ ya da merhem benzeri bir madde¹¹ olup hem saçın kolay şekil almasını hem de daha yumuşak hâle gelmesini sağlar¹²; saçın dökülmesini önler ve büyümesini destekler¹³. Plinius da bu ürün hakkında bilgi verir; Germanlerin saçlarını kızılaştırmak için Galyalılarından öğrendikleri, iç yağ ile karaağaç ve kaynağacının külünden yapılmış, hem katı hem de sıvı olarak kullanılabilen *Rutilandis Capillis* denilen bir karışımdan faydalandıklarını yazar¹⁴; fakat Plinius bu konuda bir hata yapmış olmalıdır. Bu ürün, Leicester Üniversitesi Biyokimya bölümünden R. F. Barrow ve J. Ashworth tarafından test edilmiş, neticede saç ne boyamış ne de beyazlatmıştır. Sonuç olarak *Rutilandis Capillis*'in, saç üzerinde renk açıcı ya da koyultucu etkisi olmayan, saç yıkamada kullanılan bir temizlik ürünü, keçelikten kurtaran şampuan ya da saç bakımına ait bir tarif olduğu ortaya çıkmıştır¹⁵. Plinius'un yanılmasının sebebi, Germanlerin doğal saç renklerinin zaten kıvrıl olmasındandır. Plutarkhos, *Moralia* adlı eserinde Galyalı Iulius Sabinus'un karısı Epponina'nın her banyosunda saçlarını boyadığını yazar¹⁶. Bu ayrıntı da yanlış yorumlanmış olabilir. Her banyodan sonra saçın boyanması mümkün değildir. Çünkü saç, sık boyanma sonucu zarar görecektir. Epponina boyadan ziyâde saç kremine benzer bir ürün kullanıyor olabilir.

¹⁰ Verena Zinserling, *La Femme en Grece et a Rome*, Leipzig Basımı, 1992, s.48.

¹¹ Martialis, *Epigrammata*, iii, 82, 28; Plautus, *Casina*, 226; Cicero, *In Catalinam*, 2, 3, 5; Cicero, *In Pisonem*, 11, 25.

¹² Plinius, *Naturalis Historia*, xxii, 62, 72; xxiv, 26; xxviii, 91; xxxi, 14; Galenos, *De Methodo Medendi*, xii, 434K.

¹³ Plin. *nat. hist.* xxiii, 148; xxvi, 18; xxviii, 163, 164; xxx, 134.

¹⁴ Plin. *nat. hist.* xxviii, 191.

¹⁵ John Percy Vyvian Dacre Baisdon, *Roman Women, Their History and Habits*, Londra, Bodley Head, 1962, s.287; Marion Mannsperger, *Frisurenkunst und Kunstfrisur: Die Haar-mode der römischen Kaiserinnen von Livia bis Sabina*, Bonn: Habelt, 1998, s.26; Deighton, 2012 B: 42 - 43; Baisdon, 1962: 260.

¹⁶ Plutarkhos, *Moralia*, 770D, 771C, 771B.

Bazı mezar kabartmaları üzerinde, saç bakımında kullanılan yağların, merhemlerin ve pomatların muhafaza edildiği küçük şişeler ve kavanozlar, kadınların tuvalet malzemelerinin arasında görülmektedir¹⁷. Ayrıca örnekleri de kazılarda bulunmuştur¹⁸.

Boyama işlemi, hakkında daha çok bilgi sahibi olduğumuz bir konudur. Yunanlar, saçın güneş altında kurutulmasıyla renginin açılacağını biliyor, içeriği henüz çözümlenemeyen ek ürünlerle de saçlarını daha açık ya da daha koyu bir renge boyuyorlardı¹⁹. Romalılar ise, günümüz İtalya'sında olduğu gibi koyu tonlarda saçla sahip olduklarından, açık renk saçlara ilgi duymuşlar; Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren etkileyici buldukları sarı saçla özenerek kırmızı ile açık sarı arasında bir dizi yapay renk tonu üretmişlerdir. İmparatorluk Dönemi'nde de saçın boyanması olağan hâle gelmiştir. Kullanılan özel ürünler sayesinde hem saç daha iyi bir görünüm kazanıyor hem de ilerleyen yaşın belirtisi olan gri ve beyaz saçlar kapatılıyordu.

Günümüzde saç boyamada kullanılan kına o dönemde de bilinirken²⁰, doğal ve güvenilir bir diğer renklendirici olan papatyadan söz edilmemektedir²¹. Özellikle kızıl saçların moda olduğu dönemde, saçla kırmızı boyama ve yıkama için bir çeşit sabun kullandıkları anlaşılmaktadır²².

Açık sarı rengi vermek üzere Ren Bölgesi'nden ithal edilen *spuma batava*²³ (Batavia köpüğü), *spuma chattica*²⁴ (Chatti köpüğü) ya da *Mattiaca epilae*²⁵ (Mattiicum²⁶ ilacı/harcı) gibi isimlerle bilinen bir madde kullanılıyordu. Nero, şiirlerinin birinde eşi Poppaea'nın 'amber sarısı' saçları olduğunu yazar. Poppaea'nın bu görünüm için kül kullandığı bilinmektedir²⁷.

¹⁷ P. Ovidius Naso, **Ars Amatoria**, iii, 211.

¹⁸ Mannsperger, 1998: 27.

¹⁹ Deighton, Hilary J.: **Eski Atina Yaşantısında Bir Gün**, Çev. Hande Kökten Ersoy, 3.bs., İstanbul, Homer Kitabevi, 2012, s.69.

²⁰ Loukianos, **Erotes**, 39.

²¹ Deighton, Hilary J.: **Eski Roma Yaşantısında Bir Gün**, Çev. Hande Kökten Ersoy, 3.bs., İstanbul, Homer Kitabevi, 2012, s.42 - 43.

²² Ov. **ars**, 14; Mart. **epig.** viii, 20, 33.

²³ Mart. **epig.** viii, 20, 33.

²⁴ Mart. **epig.** xiv, 26, 36.

²⁵ Plin. **nat. hist.** xxviii, 191; Mart. **epig.** xiv, 25.

²⁶ Wiesbaden'da yer alan termaldir.

²⁷ Plin. **nat. hist.** xxxvii, 50; Mart. **epig.** v, 68; Louk. **erot.** 40.

Doğal saç rengi sarı olanlar ise; bundan memnun olmadıklarında, etkin maddesi ceviz kabuğundan elde edilmiş bir tentür (bitki karışımı)²⁸ ile saçlarını daha koyu renge boyayabiliyorlardı. Ayrıca siyah saç için de karaakasya ağacı yapraklarının özsu²⁹ ya da farklı boya malzemeleri³⁰ kullanılıyordu³¹.

2. Kesme ve Biçimlendirme

Eski Yunanca'da koupά (koura), saç kesme/kırpma; koupίας (kourias) kısa saçlı demektir³²; koupεύειν (koureuein) fiili, başın tepesindeki saçı traş etmek; κόμην τρέφειν (komen trephein) ise saçları uzatmak anlamındadır³³.

Tek tek saç modellerini açıklamaya geçmeden önce, saç biçimlendirirken kullanılan araç - gereç, eşya ve yapay eklentiler ile bu işi meslek edinmiş kişilere de değinmekte fayda görüyorum.

a. Kullanılan Araç - Gereçler

Antik Çağ evlerinde yatak odaları, günümüzdekilerle kıyaslandığında daha küçük ve dardı; içinde sadece bir yatak ve elbiseleri muhafaza etmek üzere bir dolap ya da sandık konulabilecek kadar yer mevcuttu. Dolayısıyla odada, kadınların günlük bakımlarında gerekli araç - gereçlerini (Çiz. 1) yerleştirmek için bir tuvalet masaları yoktu. Bunun yerine süs eşyalarının saklanabileceği kutular kullanılıyordu (Lev. I, Res. 3)³⁴. Eski Yunanca'da πύξις (pyksis) olarak adlandırılan bu kutular, saç aksesuarları, kozmetik ürünleri yanı sıra ziynet eşyalarının konulması için yapılmıştır³⁵.

²⁸ Plin. **nat. hist.** xv, 87.

²⁹ Plin. **nat. hist.** xxiv, 110; Petronius, **Satyricon**, 23, 5.

³⁰ Plin. **nat. hist.** xxiii, 99, 160; xxiv, 10, 15, 79; xxvi, 164; xxxii, 164; Galen. **met. med.** xii, 434, 439.

³¹ Mannsperger, 1998: 27.

³² Henry G. Liddell - Robert Scott, **A Greek - English Lexicon**, Oxford, Clarendon Yayınları, 1996, s.986.

³³ a. e., s.975.

³⁴ Mannsperger, 1998: 12; Bu kutular çoğunlukla ahşaptı; fakat kazılarda korunagelmiş tahta örnekler çok az, gümüş kutulara ise sıklıkla rastlanmıştır. Bu durum, ahşabın korunagelme durumuyla ya da kazılan yerdeki yaşam standartı ile ilişkilendirilebilir. Metal kutular ahşap örneklerden daha değerlidir; zira kullanılan malzeme yanı sıra işçilik de (çeşitli konuların kutu üzerine işlenmesi gibi) maliyeti etkilemektedir. Örneğin; Esquilinus Tepesi'nde bulunmuş olan 'Proiecta düğün kutusu', gümüşten yapılması (Mannsperger, 1998: 12) yanı sıra üzerindeki tasvirlerin çeşitliliği ve çokluğu nedeniyle daha pahalıya mal olmuş olmalıdır.

Kadınlar hamama giderken dahi tuvalet araç - gereçlerini beraberlerinde götürürler, bunları taşımak için *capsa* adı verilen valiz benzeri çantalar kullanırlar; Temizlenmenin ardından kendi kölesi ya da hamamda kiralanmış başka bir yardımcı tarafından saç - makyajı yapıldıktan sonra hamamı terkederlerdi³⁶.

Kadınların tuvaletlerinde kullandıkları araç - gereçler ise şunlardır:

1) Makas

Eski Yunanca'da ψαλίς (psalis), Latince'de *axisia*, *forfex*³⁷ denilen makas saç kesimi için MÖ 5. yüzyıldan itibaren kullanılmaktadır. Antik Dönem makasları, modern örneklerinden farklıdır ve at nalı şeklinde bükülmüş, iki keskin kolu olan tek parça metalden yapılmıştır. Metalin esneyebilen özelliği sayesinde araya sıkıştırılan saç kesiliyordu (Lev. I, Res. 4). Makas kullanımı kolay değildi. Makasın kaydırılması sonucu gerçekleşen hatalı saç kesimi, alay konusu olmuştur³⁸.

2) Tarak

Eski Yunanca'da κτείς (kteis) ve πέκω (peko), Latince'de *pecten*, *pectines* sözcükleriyle ifade edilen³⁹ ve günümüzde kullanılanlara çok benzeyen tarak, Antik Çağ'da kaş, favori, sakal ve bıyık taramanın⁴⁰ dışında, saç tarama ve boyama ile bukle yapımı gibi işlemler sırasında da yararlanılan bir gereçtir⁴¹.

Antik Dönem'de çoğunlukla şimşir tarak kullanılıyordu. Şimşir, Pontos Euksenios kıyılarında yetişiyordu. Özellikle Galatia Bölgesi'ndeki Kytoros (Cide, Kastamonu) kenti şimşiriyle ün kazanmıştı⁴². Şimşir dışında kemik, kehribar, fildişi, bronz, gümüş ve altın örnekleri de bulunan taraklar, çoğunlukla uzun dörtgen ya da trapez biçimli olup, kullanımına göre farklı ebatlarda yapıldı. Tek veya çift tarafı dışlı

³⁵ Abrahams, 1908: 124; “πύξις, şimşir kutu anlamına gelmekte olup, pişmiş toprak, fildişi, alabaster ve değerli metalden yapılmış örnekleri de bilinmektedir”.

³⁶ Mannsperger, 1998: 12.

³⁷ Peck, 1898, 'forfex'.

³⁸ Mannsperger, 1998: 16.

³⁹ Smith v.d., 1842: 731; πέκω, πεκτέω, *pecto* = taramak.

⁴⁰ Müjde Peker, 'A Double Bone Comb from Karamattepe, The Nif Mountain Excavation', *Oxford Journal of Archaeology*, C. XXXII, No:2, 2013, s.157; Bahsi geçen taraklar minyatür boyutlarda olanlardır.

⁴¹ **Scriptores Historiae Augustae, De Vita Hadriani**, xxvi,1; F. Trawinski, 'La Vie Antique', **Rome**, Ed. J. Rothschild, Paris, 4. bs., C. XIII, Rue des Saints - Peres, 1885, s.322; Peker, 2013: 157.

⁴² Smith v.d., 1842: 731.

olurdu⁴³ (Çiz. 1; Lev. II, Res. 2). Çift taraflı örneklerde, genellikle bir tarafın dişleri diğerine oranla daha sık idi; ayrıca dişlerin birbirlerine olan mesafesi de her tarağa göre değişiyordu. Üzerlerinde bezeme olarak geometrik şekiller ya da çeşitli figürler, hatta yazılar yer alabilen⁴⁴ tarakların saplı örnekleri de mevcuttur.

3) Ayna

Ayna, Eski Yunanca'da δίοπτριον (dioptrion = küçük ayna), κάτοπτρον (katoptron) ve σπέκλον (speklon); Latince'de *speculum*⁴⁵ adını taşır (Lev. II, Res. 1). Ayna yapımında bronz⁴⁶, gümüş, altın gibi metaller yanı sıra obsidyen gibi taş malzeme de kullanılmış; özellikle Roma Dönemi'nde metalin aksettiren parlak özelliğinden ve günümüzdeki gibi camdan da faydalanılmıştır⁴⁷.

İlk örneklerin (Neolitik Dönem - Çatalhöyük) malzemesi obsidyendir. Bronz Çağı'nda suyun yansıtma özelliğinden faydalanılarak, bazı özel kap formları su aynaları olarak kullanılmıştır⁴⁸. Mısır'dan Yunanlara geçtiği düşünülen ve Homeros'un eserlerinde sözü edilmeyen⁴⁹ aynadan, MÖ 6. yüzyıl başına kadar Yunan kadınlarının yararlanmadığı anlaşılmaktadır⁵⁰. Etrüsklerde de aynı dönemde kullanıma giren ayna, kadın el eşyası olarak kabul görmüş, özellikle MÖ 4. yüzyılda özgün Etrüsk bronz eşyaları arasında özel bir yer almıştır⁵¹.

⁴³ Doris Schmidt, v.d., 'Eine Modereise ins antike Griechenland', **Heidelberger Textilprojekte**, C. II, Schneider Verlag Hohengehren GmbH., Baltmannsweiler, 1994, s.49 - 50.

⁴⁴ Mannsperger, 1998: 14 - 15.

⁴⁵ Varro, **De Lingua Latina**, xxix, 129: "*speculum*, 'bakmak' anlamı taşıyan '*specere*' fiilinden türemiştir".

⁴⁶ Bronz iyi korunmadığında kararabiliyordu. Böyle durumlarda sünger taşıyla işlem yapılarak, aynanın eski hâline dönmesi sağlanıyordu.

⁴⁷ Smith v.d., 1842: 891.

⁴⁸ Secda Saltuk, **Geçmişten Günümüze Ayna Her Alanda Her Anlamda**, yay. haz. Neziha Başgelen, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2010, s.34 - 35: "Erken Kiklât II (Keros - Syros Kültürü = MÖ 2800 - 2300) Dönemi'nin tipik kap formu olan ve kullanım amacı belirlenememiş olan Kiklât tavalarının birer su aynası olarak kullanıldıkları, haklarında yapılan yorumlardan biridir. Ayrıca Anadolu'dan da (Alacahöyük ve Horoztepe) aynı döneme tarihlenen Kiklât tavalara benzer buluntular mevcuttur".

⁴⁹ Smith v.d., 1842: 890 - 891.

⁵⁰ Saltuk, 2010: 47.

⁵¹ Elif Tül Tulunay, **Etrüsk Sanatı**, yay. haz. Neziha Başgelen, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1992, s.125 - 126; Saltuk, 2010: 64; Malena veya Malstria denilen bronz Etrüsk aynaları, dairesel formda ve çoğunlukla kazı bezemeli (nadiren kabartmalı) olup, genelde bitkisel çerçeve içinde bir veya birkaç figürlü mitolojik sahne içerir. Figürlerin adları yanlarına yazıldığı için kim oldukları ve konu kolayca anlaşılır.

Çoğunlukla küçük boyutlarda ve el tipi olan aynalar, duvara asılmaz ya da sabit bir yere yerleştirilmez, hizmetkârlar tarafından tutulurdu (Lev. I, Res. 2). Dişli⁵², saplı, kapaklı, destekli gibi tipleri bulunan aynaların, sapları, tam plastik işlenmiş tek figürden oluşan örnekleri de mevcuttur⁵³. Ayna süslemelerinde, mitolojik konulu sahnelerin yanısıra Aphrodite ve Eros figürlerinin olduğu sahnelerin de sevilmesi⁵⁴, bence güzellik ve beğenilmeyle ilgili olabilir.

4) Maşa

Eski Yunanca karşılığı bilinmeyen ‘saç maşası’ Latince *calamistrum* sözcüğüyle tanımlanır. ‘Boru’ anlamına gelen *calamistrum*, Eski Yunanca καλαμίς⁵⁵ (kalamis) ile ἰδος⁵⁶ (idos) kelimelerinden türemiş olabilir⁵⁷. Dilbilimci Varro, kelimeye farklı açıdan yaklaşarak, dikkat çektiği ‘cal-’ ön ekini ısı ile ilişkilendirir⁵⁸. Isıtılarak kullanılması nedeniyle bu ismin verildiğini öne sürer. Kelimenin devamında ise; Latince *mistrum* / Eski Yunanca μύστρον⁵⁹ (mystron) yer alır. Sonuçta, bugünkü saç maşalarından farklı bir işlevi olmayan *calamistrum*, saçın kıvrılmasını sağlamak için ısıtılarak kullanılan bir tür metal gereçti⁶⁰. Tek ya da iç içe geçebilen iki ayrı madenî çubuktan oluşabiliyordu⁶¹.

Günümüzde elektrikle çalışan saç maşaları, Antik Çağ’da közde ısıtılarak kullanılıyordu. Aşğ. ‘Kuaförlük Mesleği’ adı altında bahsedilecek olan ‘kül adamlar’ (*cinerarii*), adlarını, saçı kül (*cinis*) ısısıyla kıvrıcık hâle getirmelerinden almışlardır. İçinde közün hazırlandığı mangallar, Antik Çağ’da her evde mevcuttu⁶² ve özellikle Roma Dönemi’nde, insulalarda çıkan yangınların başlıca sebebiydi. Zira Roma Dönemi saç biçimlerini, özellikle Flavius Dönemi’nin ‘arı kovarı modeli’ni, böyle bir gereç olmadan yapmak mümkün değildi. Saç tutamlarının tek tek ısıtılması

⁵² Bir yere asmak ya da takmak için yapılmıştır.

⁵³ Saltuk, 2010: 68; “Böyle aynalara varlıklı aileler sahipti”.

⁵⁴ Ethel B. Abrahams, **Ancient Greek Dress: A Study of the Costumes Worn in Ancient Greece, From the Pre - Hellenic Times to the Hellenistic Era**, Kessinger Yayıncılık, Birleşmiş Devletler, 1908, s.124.

⁵⁵ Çelgin, 2011: 344; ‘καλάμη, κάλαμος, *calamus* = başak, kamış’.

⁵⁶ ἰδος = ter.

⁵⁷ Petron. **sat.** 102; Mannsperger, 1998: 17; Secda Saltuk, **Arkeoloji Sözlüğü**, 5.bs., İstanbul, İnkılap Kitabevi, t.y., s. 89.

⁵⁸ Varro, **lin. lat.** xxix, 129.

⁵⁹ μύστρον = kaşık.

⁶⁰ Mannsperger, 1998: 16, 18; “Krem, peruk gibi şeylere önemli bir bütçe ayırıp saçlarını biçimlendiren Mısırlılar da muhtemelen bu âleti çok önceden biliyorlardı”.

⁶¹ Petron. **sat.** 102; Mannsperger, 1998: 16; Saltuk, t.y.: 89.

⁶² Mannsperger, 1998: 20, 23.

nedeniyle saatler süren bu zahmetli işleme katlanan Romalı kadınlar, hiciv yazarları tarafından eleştirilmişlerdir⁶³.

Arkeolojik kazılarda bulunmaması ve Antik kaynakların açıklamada yetersiz kalması nedeniyle, Antik *calamistrum* ile ilgili olarak tahminî modern çizimler yapılmıştır: Bir ucu gittikçe sivrilirken, diğeri yumurta biçimli tutamak şeklinde tasarlanmış (Çiz. 2)⁶⁴; bir tarafı düz, diğer tarafı topuz şeklinde sonlanan silindirik çubuk biçimli (Çiz. 3); iç içe geçebilen farklı büyüklüklerde iki çubuk hâlinde olan (Çiz. 4)⁶⁵; yine çift çubuktan meydana gelen, ancak bu kez daha geniş olanın diğerini içine alacak şekilde boylamasına kesilmiş olduğu (Çiz. 5)⁶⁶ ve diğerlerinden farklı olarak günümüzde kullanılanlara benzer (Çiz. 6)⁶⁷ ya da sıkıştırma uçları iki yassı metal levhayla sonlanan (Çiz. 7)⁶⁸ vb. maşa çizimleri vardır.

5) Süs Eşyası (İğne, Toka, Kurdele, File vb.) ve Başlıklar

Yunan ve Roma dünyası saçını biçimlendirirken bazen işlevsel bazen de sadece görsel amaçlı süs eşyaları kullanmıştır⁶⁹ (Çiz. 1):

Belone (βελόνη⁷⁰, βελονίς⁷¹, ῥαφίς); iğne anlamına gelir⁷². Latince karşılığı *acus crinales*'tir. Bir ucu sivri olup, diğer ucu topuz biçiminde, geometrik şekille ya da

⁶³ Mannsperger, 1998: 16.

⁶⁴ Isıtılan çubuğa, birbiri üzerine getirmeden devamlı sarılan saç tutamı, gittikçe küçülen lülelere dönüşür.

⁶⁵ Saç daha kalın olan çubuk üzerine sarılırken, içe girecek olan ince çubuk ısıtılıp diğer borunun içine sürülür. İçteki boru sayesinde ısınan üst boru saç tutamını lüleye dönüştürür.

⁶⁶ Saç tutamı bu kez içteki çubuk üzerine sarılıyor, ısıtılan yarım boru içine yerleştiriliyordu.

⁶⁷ Kesişim noktasının sağladığı esneklik, saçın bu iki çubuk arasına sıkıştırılıp kıvrılmasını kolaylaştırır. Sabitlenen saç, kendi nemi ve çubuğun ısıyla çabucak istenilen şekli alır.

⁶⁸ Mannsperger, 1998: 18 - 20, 22, 24, 25; Özellikle Flavius Dönemi 'arı kovarı' modelinin spiral bukleciklerinin yapımına uygun bir âlettir. Demirden yapılan âlet, maşayla benzer bir düzeneğe sahiptir. Konsantrik daire şekilde sarılan saç, üçgen bir ipek kumaş parçası üzerine yerleştiriliyor ve kumaş muska şeklinde katlandıktan sonra bir kenarından düğümleniyordu. Böylece kumaş içinde sabitlenen saç tutamı, yüksek ısıdaki yassı levhalar arasına sıkıştırıldığında aşırı ısıya mâruz kalmıyordu. Gerektiği ısıda bekletilen saç, açıldığında git gide hacim kaybeden bir lüle hâlini alıyordu. Bu örnek 18, 19 ve 20. yüzyıllarda da kullanılmıştır.

⁶⁹ Charles Daremberg v.d., **Dictionnaire des antiquités grecques et romaines**, Paris, Hachette, 1877 - 1919, s.1361.

⁷⁰ βέλος = atılan şey, ok.

⁷¹ 'Küçük iğne' anlamındadır.

⁷² Peck, 1898, 'acus'.

bir figürle sonlanabilir. Uzunlukları 3 cm ile 20 cm arasında değişir. Tahta, kemik, altın, gümüş, fildişi ve bronz malzemeden yapılmışlardır (Çiz. 1; Lev. II, Res. 3)⁷³.

Tettiks (Τέτιξ)⁷⁴; saçı tutturmak ya da topuzu desteklemek için takılan metal spiral ya da halkalardır⁷⁵. MÖ 6. yüzyıl sonu, 5. yüzyıl başına tarihlenen kaynaklarda altın saç süsü olarak geçmekte ve bazı eserlerde de görülmektedir⁷⁶. Samos'ta çok sayıda tettiks sunusuna rastlanmıştır⁷⁷. Aristophanes, tettiks ile yapılan biçimlendirmenin kendi zamanında (MÖ 456 - 386) artık kullanılmadığını yazar⁷⁸ (Ephesos'tan Fildişi heykelcik, Lev. VI, Res. 2 b).

Stephane (στεφάνη, στέφανος⁷⁹, ἑλικοστέφανος⁸⁰, *corona*), ilk anlamıyla, süslemek amacıyla başı çevreleyen her türlü nesne⁸¹ olarak bilinen ve saçın üzerine yerleştirilen, çeşitli çiçek (στεφανώματα), yaprak - dal ya da bunların bronz, gümüş, altın⁸² gibi değerli metal taklitlerinden yapılan çelenk (Lev. III, Res. 1; Lev. XI, Res. 1 vb.) veya yüksek taçtır⁸³ (Lev. VIII, Res. 1; Lev. XXXV, Res. 1, 2). Stephane; mitolojide ve dini betimlerde kutsallığın simgesi; oyunlarda ödül⁸⁴, gündelik yaşamda ise süs olarak kullanılmıştır⁸⁵. Bazı Yunan kent - devletlerinde (özellikle Ionia, Lydia, Karia ve Phrygia Bölgeleri'nde yer alanlarda) baş magistratlar, başlarında taşıdıkları stephane nedeniyle στεφανήφορος (stephanephoros) unvanı almışlardır⁸⁶.

⁷³ Smith v.d., 1842: 11.

⁷⁴ Thoukydides, **History of the Peloponnesian War**, i, 6.

⁷⁵ Hubert Cancik, v.d., **Der Neue Pauly**, Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler, C. V, 1996 - 2003, s.41.

⁷⁶ Thouk. i, 6; G. M. A. Richter, **Korai: Archaic Greek Maidens**, Londra, Phaidon Yayıncılık, 1968, s.12; Abrahams, 1908: 109.

⁷⁷ Michel 832, 51 (Samos, iv, B. C.); Liddell - Scott, 1996: 1783.

⁷⁸ Aristophanes, **Nephelai**, 984.

⁷⁹ στέφω = çevrelemek.

⁸⁰ Burgu şeklindeki stephanedir.

⁸¹ Liddell - Scott, 1996: 1641; Jutta Rumscheid, 'Kranz und Krone: zu Insignien, Siegespreisen und Ehrenzeichen der römischen Kaiserzeit', **Istanbuler Forschungen**, C. XLIII, E. Wasmuth, 2000, s. 1 - 5.

⁸² Hesiodos, **Theogonia**, 576, 579; Hom. II. xviii, 597.

⁸³ Çelgin, 2011: 607.

⁸⁴ Peck, 1898, 'στέφανος': "Olympia Oyunları'nda zeytin ağacı yapraklarından (κότινος), Pythia Oyunları'nda defne yapraklarından (δάφνη), Nemea Oyunları'nda maydanoz/kereviz dallarından (σέλινον), Isthmos Oyunları'nda ise sarmaşık (κισσός) ya da çam ağacı yapraklarından (πίτυς) stephane ödül olarak verilirdi".

⁸⁵ Cancik, v.d., C. VI, s.806.

⁸⁶ Oğuz Tekin, **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.68.

Aynı fiilden⁸⁷ türemiş olan στρόφιον (strophion) taşıyıcısının etrafına sarılan ensiz bir bant (Lev. XXII, Res. 2), στρόφος (strophos) ise, kendine sarılarak elde edilen bükülmüş bandın veya kordonun karşılığıdır (Lev. XXII, Res. 3)⁸⁸.

Romalılar'da *corona*⁸⁹, cenazeler ve şenliklerde bir süs eşyası iken, zamanla askerî zaferin ya da bir yeteneğin karşılığında ödül niteliği kazanmıştır. Birçok çeşidi vardır: *Corona Etrusca* (saf altından yaprakların çeşitli mücevher ve kurdelelerle süslenmesiyle yapılan taç), *corona radiata* (tanrılar, kahramanlar ya da imparatorlar için yapılan taç), *coronae tonsae* (yapraklardan yapılan taç), *corona civica* (savaş esnasında bir yurttaşın hayatını kurtaran kişiler için meşe yapraklarından yapılan taç), *corona muralis/castrensis/vallaris* (askeri mücadelelerde zafer kazananlar için verilen altın taç) gibi⁹⁰.

Başa sarılan, saçı tutturmaya yarayan, fakat çoğunlukla simgesel ve dini anlam taşıyan bantlar ya da şeritler, kumaş veya metalden yapılır; çeşitli boyut, biçim ve renklerde kullanılırdı. Antik kaynaklarda değişik isimlerine rastlanan bu bant ya da şeritleri birbirinden ayırmak her zaman mümkün olmamakta, bazen modern yayınlarda da benzer betimler için farklı terimler seçilmektedir.

Diadema (διάδημα⁹¹, *diadema*), bir şeyin etrafına bağlanan⁹², dar veya enli bant ya da şerittir⁹³ (Lev. III, Res. 5; Lev. IX, Res. 2; Lev. XV, Res. 4). Plinius'un bildirdiğine göre, Dionysos tarafından bulunmuştur⁹⁴. Kumaş veya metaldendir. Pers krallarının yüksek rütbe göstergesi olarak *tiara* etrafına doladıkları beyaz işlemeli mor renkli şeridin de ismidir⁹⁵. Büyük İskender, Asya'yı fethettiği sırada başında diadem taşımış⁹⁶, halefleri de Hellenistik Dönem'de krallık simgesi haline gelen, uçları başın arkasında bağlanmış diadem kullanmışlardır⁹⁷. Caesar, Antonius tarafından önerilen *diademayı* reddetmiş ve ardılları da tercih etmemişlerdir; ancak

⁸⁷ στρέφω = döndürmek, bükmek, kıvrırmak.

⁸⁸ Antje Krug, 'Binden in der Griechischen Kunst (Untersuchungen zur Typologie: 6. - 1. Jahrh. v. Chr.)', **Doktora Bitirme Tezi**, Johannes - Gutenberg Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Hösel, 1968, s.137 - 138.

⁸⁹ Plin. **nat. hist.** xxxiii, 11; Rumscheid, 2000: 4.

⁹⁰ Peck, 1898, 'corona'.

⁹¹ Çelgin, 2011: 149; "διαδέω = bağlamak, etrafını sarmak, çevirmek, kuşatmak; Διαδηματοφόρος; diadem takan kimse".

⁹² Krug, 1968: 136.

⁹³ Cancik v.d., C. III, s.498 - 499.

⁹⁴ Plin. **nat. hist.** vii, 57.

⁹⁵ Ksenophon, **Kyroupaideia**, viii, 3, 13; Liddell - Scott, 1996: 393.

⁹⁶ Diodoros Sikeliotes, **Bibliothèque Historique**, xvii, 77; Er, 2006: 99.

⁹⁷ Arrianos, **Aleksandrou Anabasis**, vii, 22, 2; Liddell - Scott, 1996: 393.

Constantinus (MS 307 - 337) ile *diadema* tekrar gücün (imparatorluğun) simgesi olarak önem kazanmış⁹⁸, dinî alaylarda da kullanılmıştır⁹⁹.

Diadem yapımında en sık kullanılan metal, bronzdur. Hassas kulak memelerinde *verdigris* (kaşıntı, tahriş) olasılığına karşı altınla kaplanır¹⁰⁰, inci ya da değerli taşlarla süslenirdi¹⁰¹.

Latince’de *diadema* ise Eski Yunanca ‘stephane’ (taç) kelimesinin karşılığıdır¹⁰².

Ampyks (ἄμπυξ¹⁰³, *frontal*), kadınların kullandığı¹⁰⁴, metalden, genelde ön tarafı işlemeli taçtır¹⁰⁵. Stephaneye kıyasla yüksekliği daha azdır¹⁰⁶ (Lev. XXXV, Res. 1). Tanrıçalardan özellikle Artemis ile ilişkilidir¹⁰⁷. Soylu kadın ve tanrıça tasvirlerinde kullanıldığı görülmektedir. Ampyksün değerli malzemelerden yapıldığı bilinmektedir¹⁰⁸. Atların dizginlerinde kullanılan alınlıklar da ampyks ve *frontal* olarak adlandırılırdı¹⁰⁹.

Mitra (μίτρα, μίτρη), kemer ve ‘Frig başlığı’¹¹⁰ karşılıkları dışında zafer bandı ya da saç bandı olarak da bilinir¹¹¹. Lydia kökenli olup MÖ 7. yüzyıldan itibaren kadınların kullandığı saç bandıdır. Dionysos ile de ilişkilendirilir¹¹². Genişliği ve bağlama şekli zaman içinde değişse bile aynı kalan özelliği net olarak dikkdörtgen

⁹⁸ Peck, 1898, ‘diadem’.

⁹⁹ Strabon, **Geographika**, xii, 3: “Κόρυνα’da (Gümenek, Kappadokia Bölgesi) kentin tanrıçasına iki senede bir düzenlenen alayda rahibin, tanrıçanın diademini taktığını yazar”.

¹⁰⁰ Deighton, 2012 A: 70.

¹⁰¹ Trawinski, 1885: 320.

¹⁰² Krug, 1968: 136.

¹⁰³ Hom. II. xxii, 469; Sinanoğlu, 1953: 23.

¹⁰⁴ Liddell - Scott, 1996: 86; “ἄμπυκάξω, ‘ön saçı bağlamak’ anlamına gelir”.

¹⁰⁵ Theok. **Eid.** 33; Saltuk, t.y.: 24.

¹⁰⁶ Georg Wissowa, **Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft**, Stuttgart, J. B. Metzlerscher Verlag, 1894, s.1982.

¹⁰⁷ Smith v.d., 1842: 45; Schmidt v.d., 1994: 52.

¹⁰⁸ Hom. II. xxii, 469; Yasemin Er, **Klâsik Arkeoloji Sözlüğü**, Ed. Emek Akman, 2.bs., Ankara, Phoenix Yayınevi, 2006, s. 29.

¹⁰⁹ Smith v.d., 1842: 45.

¹¹⁰ Kühnel, 1992: 172.

¹¹¹ Aristophanes, **Thesmophoriazousai**, 257; Liddell - Scott, 1996: 1138.

¹¹² Plin. **nat. hist.** xxxv, 58; Harry Kühnel, ‘Bildwörterbuch der Kleidung und Rüstung’, **Kröners Taschenausgabe**, C. CDLIII, Stuttgart: Kröner, 1992, s.172; Cancik, v.d., C. VIII, s.293; Wilhelm Kroll, **Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft**, Stuttgart, Metzler, sp. Druckenmueller, 1912, s.2133.

biçimde olmasıdır (Lev. IV, Res. 1, 3, 5, 6; Lev. XXI, Res. 3 c; Lev. XXIII, Res. 2 a - b)¹¹³.

Tainia (ταινία, *taenia*), genel anlamda tüm bantları kapsayacak bir terimdir¹¹⁴. Zaferi simgelemek üzere saç bandı olarak da kullanılmıştır¹¹⁵. Yunan tanrı betimlerinde sık görülen bant, Romalılar tarafından da tercih edilmiştir¹¹⁶.

Anadesme (ἀναδέσμη¹¹⁷), Yunan kadınlarının saçını arkada tutturmak için kullandıkları, mitra ile ilişkili kumaş banttır¹¹⁸. Saçı ya da kekryphalos/sakkosu da tutturmak için faydalanılmıştır (Lev. IV, Res. 4, 7)¹¹⁹. Homeros, Andromakhe'nin Hektor'u beklerken başında anadesme takılı olduğunu yazar¹²⁰. Önden arkaya gittikçe genişleyen çeşidi ise σφενδόνη¹²¹ (sphendone) olarak adlandırılır (Lev. XXIV, Res. 3).

Vitta, Antik Yunan'da sadece vazo resimlerinde örneklerine rastlanan (Lev. IV, Res. 1 benzeri), ancak Roma Cumhuriyet Dönemi'nde yaygın kullanılan saç bandıdır. Önceleri azat edilmiş kadınlar, daha sonra tüm kadınlar saçlarını tutturmak için; gelinler ve Vesta Rahibeleri ise iffet göstergesi olarak *vitta* (ya da *infulae*) kullanmışlardır. Yünden yapılmış bant, başın etrafına birkaç kez dolandıktan sonra tepede koni oluşturacak şekilde sarmaya devam edilerek yükseltilip, küçük iğne veya tokalarla tutturularak *tutulus*¹²² biçimi elde edilirdi (Lev. IV, Res. 1 benzeri).

Kekryphalos (κεκρύφαλος¹²³), saç filesi olarak bilinir¹²⁴. Üreticileri κεκρυφαλοπλόκοι olarak adlandırılır. Samos Hera Tapınağı'na κεκρύφαλος ποικίλος¹²⁵ adı altında sunulan kekryphalos, iyi işçilikle yapılmış çok renkli (değerli

¹¹³ Krug, 1968: 139.

¹¹⁴ a. e., s.140.

¹¹⁵ Pausanias, *Periegesis tes Hellados*, vi, 20, 19; Liddell - Scott, 1996: 1753.

¹¹⁶ Cancik v.d., C. XI, No:2, 'tainia'; Kroll, 1912: 2133.

¹¹⁷ ἀνάδετος = 1.saçı bağlama, topuz yapma, 2.taçlandırma.

¹¹⁸ Liddell - Scott, 1996:103; Smith v.d., 1842: 'anadesme'.

¹¹⁹ Hom. II. xxii, 469; Wissowa, 1894: 2019.

¹²⁰ Hom. II. xxii, 469.

¹²¹ σφενδόνη = sapan; Krug, 1968: 140; "Bant, sapan ağının kıvrımına benzetildiği için sphendone olarak isimlendirilmiştir".

¹²² Mannsperger, 1998: 13; Kühnel, 1992: 276; "yükseltilmiş başörtüsü/başlık".

¹²³ κρύπτω = gizlemek, saklamak.

¹²⁴ Çelgin, 2011: 370; Sinanoğlu, 1953: 135; Kühnel, 1992: 'kekryphalos'.

¹²⁵ ποικίλος = çok renkli, alacalı, benekli.

taşlardan?) bir file olmalıydı¹²⁶. Homeros zamanından beri bilinen¹²⁷ ve Antik Dönem'den sonra unutulmuş saç fileleri, 19. yüzyılda stilistler tarafından yeniden icat edilmiştir¹²⁸.

Başka aksesuarlarla (anadesme, ampyks, kredemnon gibi) birlikte de kullanılan¹²⁹ kekryphalosun Latince karşılıkları ise *calautica* (= omuzlara kadar inen örtü) ve *reticulum* (= file)¹³⁰; ancak *reticulum* daha yerinde bir karşılıktır. Saç fileleri kadınlar tarafından hem gece hem gündüz kullanılırdı. Bu ağlar, altın ipliklerden (Çiz. 8; Lev. III, Res. 2, 4) ya da organik malzemeden yapılırdı¹³¹. Cumhuriyet Dönemi'nde moda olan *reticulum*, Erken Principatus Dönemi'nde de kullanılmaya devam etmiş, sonrasında ise modası geçmiştir¹³². Antik Yunan saç filesine yönelik bir buluntu, Klâsik Dönem'e ait olup günümüzde Britanya Müzesi'nde korunan esnek bir dokuma parçasıdır (Lev. III, Res. 3)¹³³.

Sakkos (σάκκος, κιλίκιον, *cilicium*), 'keçi kılından yapılmış kumaş' anlamına gelir¹³⁴. Saç filesinden ziyade kaba kumaştan yapılmış bir saç torbası şeklindedir ve etimolojik olarak σακκίον¹³⁵ (sakkion) ve σακκοπήρα (sakkopera) kelimelerinden türemiştir. Sakkos yapan kişiler σακκοπλόκοι (sakkoplokoï) olarak adlandırılırdı. Yün gibi tok bir malzemeden üretilen sakkos, saçın ya tümünü ya da bir kısmını içerirdi. Çoğunlukla kenarlarından zülüfler, bazen de kâkül çıkacak şekilde takılırdı (Lev. IV, Res. 2, 4 ve 7; Lev. XXI, Res. 3 a)¹³⁶. Özellikle MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda sakkos, Attik mezar stelleri ve vazo resimlerine göre, ağırlıklı olarak hizmetkârlar tarafından kullanılmıştır. Asmak için fiyonkları, ucunda ise aşağıya sarkan püskülleri olabilir (Lev. IV, Res. 2). Genelde sade olan sakkos bazen de dalgalı çizgiler, sarmaşık dalları gibi motiflerle zengin bezenmiş; hem tek başına hem de bazı aksesuarlarla birlikte (ör. *ampyks* ile; Lev. IV, Res. 2)¹³⁷ kullanılmıştır.

¹²⁶ Ian Jenkins, Dyfri Williams, 'Sprang Hair Nets: Their Manufacture and Use in Ancient Greece', *American Journal of Archaeology*, C. LXXXIX, No:3, 1985, s.413.

¹²⁷ Hom. II. xxii, 469.

¹²⁸ Jenkins v.d., 1985: 411 - 413.

¹²⁹ Hom. II. xxii, 468 - 470; Cancik v.d., C. VI, s.382.

¹³⁰ Varro, *ling. lat.* xxix, 130.

¹³¹ Smith v.d., 1842: 172.

¹³² Mannsperger, 1998: 12 - 13.

¹³³ Jenkins v.d., 1985: 411 - 413.

¹³⁴ Sinanoğlu, 1953: 242; Çelgin, 2011: 590.

¹³⁵ Çelgin, 2011: 590; "σακκίον = küçük çanta, torba".

¹³⁶ Jenkins v.d., 1985: 411 - 413.

¹³⁷ Cancik v.d., C. XI, No:2, s.10.

Roma Dönemi'nde *cilicium* denilen keçi kılından saç torbası (σάκκος τρίχινος), adını, keçileri uzun ve siyaha yakın bir renkte olan kıllara sahip Kilikia Bölgesi'nden almıştır. Kilikia'dan başka Lykia, Phrygia, İspanya ve Libya'da da *cilicium* üretiliyordu¹³⁸.

Bunlar dışında kaynaklarda sözü edilen, kredemnon (κρήδεμνον, *calautica*), Homeros zamanında bir manto gibi kullanılmış olan başı, omuzları ve yanakları örten duvak ya da şal, yüzü örten peçe benzeri örtü¹³⁹; polos (πόλος), Arkaik Dönem'de kullanılan ve Korelerde rastlanan silindirik biçimli (Lev. VII, Res. 3)¹⁴⁰; tholia (θολία), Hellenistik Dönem'de yaygınlaşmış ve özellikle Tanagra heykeltıraşlarında kullanılmış kenarları çıkıntılı¹⁴¹; tiara (τίαρα) ise Yunan - Roma Sanatı'nda Amazon, Attis, Ganymedes, Mithras figürlerinde görülen doğu halklarına ait (Persler, Asurlular, Armenialılar)¹⁴² birer başlıktır.

Yukarıda açıklanan süs eşyaları ve başlıklar dışında, genellikle Klâsik Dönem vazo resimleri incelendiğinde saç toplamada kullanılan ismini bilmediğimiz farklı bir aksesuar dikkat çeker (Lev. XVI, Res. 3, 4). Kaynak araştırması sırasında görseli dışında hiçbir bilgisine ulaşılammış olan bu aksesuar, kumaş benzeri yumuşak bir materyal ve uzun bir ipten oluşur: Uzun saçın uç kısımları, belki saçın dağılmaması, düzgün durması için, saçı iyi kavrayan yumuşak materyal içine sarılıp, ince bir iple istenilen şekilde bağlanmaktadır. Arkaik Dönem'den Berlin Koresi'nin (Lev. XIX, Res. 1 b) saçında da bu aksesuarın kullanıldığı varsayılırsa, bu örnek, incelediğim heykeltıraşlık eserlerinde rastladığım tek betimdir.

¹³⁸ Smith v.d., 1842: 227.

¹³⁹ Hom. II. xxii, 470; xiv, 184; Homeros, **Odyseia**, i, 334; iii, 393; Kühnel, 1992: 147; Liddell - Scott, 1996, 'kredemnon', 994; Cancik v.d., C. VI, s.823; "MÖ 5. yüzyılda sadece edebî eserlerde adı geçmiş, şal ve gelin duvağı κάλυμνα ve καλύπτρη kelimeleriyle ifade edilmiştir".

¹⁴⁰ Paus. ii, 10, 5; Er, 2006: 316.

¹⁴¹ Theok. **Eid.** 15, 39; Abrahams, 1908: 113.

¹⁴² Cancik v.d., C. XII, No:1, s.527.

b. Takma Saç Yapımı ve Kullanımı

Takma saç, Eski Yunanca'da τριχῶμα (trikhoma) ve κορύμβιον (korymbion), Latince'de *capillamentum*, *corymbium*, *galerum* gibi farklı sözcüklerle ifade edilir¹⁴³. Takma saç bazen tüm başı kaplayan bir 'peruk', bazen de kişinin kendi saçına tutamlar hâlinde takılan bir 'ek saç' olmuştur.

Antik Çağ doğal saçla övünmesine rağmen takma saç ne Yunan ne de Roma toplumunda yadırganmıştır¹⁴⁴. Takma saç¹⁴⁵ bile bilindiği için, ek saç ya da peruk kullanımı çok da şaşırtıcı değildir ve kadınlar kadar erkekler tarafından da yeğlendiği bilinmektedir¹⁴⁶.

Antik Çağ perukları insan saçından elde ediliyordu. Kadınların tuvalet malzemeleri arasında yer alan ek saç ve peruklar, kazılarda, mezarların içinde bulunmuşlardır¹⁴⁷. Bunlar, uygun iklim koşulları nedeniyle sadece Britanya, Galya, Mısır ve Filistin'in güneyindeki Iudaia'da ele geçmiştir. Roma mezarlarında saç biçimini tümüyle gösteren örneklerle rastlanılmamasına rağmen, Fransa'nın merkezinde yer alan Les Martres-de-Vevre'de uzun örgü (Lev. I, Res. 1) ve İngiltere-York'taki Roma Dönemi'ne ait mezarlarda bir topuz bulunmuştur¹⁴⁸. Örneğin, Severuslar Dönemi moda anlayışına göre başın tamamını saran peruklar veya saç biçimini destekleyici yumak görünümlü topuzların ek saç olarak kullanımı, aynı dönemden portrelerin alın kısmında doğal saç - deri geçişi işlenmeyerek heykeltıraşıya dahi yansıtılmıştır¹⁴⁹.

Peruk, çeşitli etkenlerden dolayı yıpranan¹⁵⁰ ya da yaşlanma sonucu dökülen saçlara ve beğenilmeyen saç rengine çözüm olmuştur¹⁵¹. Bu nedenle kadınlar para

¹⁴³ Çelgin, 2011: 322; Sinanoğlu, 1953: 117; "Eski Yun. τριχῶμα; gür saç, gür sakal, gür tüy, peruk"; Iuv. vi, 120; Suetonius, *De Vita Caesarum*, Otho, 12; Avianus, *Fabulae*, x, 7; Petron, *sat.* cx, 5, 1; Suet. *vit. caesar.* Caligula, 11; Tertullianus, *De cultu Feminarum*, i, 7. *Galerum*, başın ön ya da başka bir kısmına takılabilen 'yarım peruk' anlamına gelir.

¹⁴⁴ Zinserling, 1992: 48; Deighton, 2012 A: 69.

¹⁴⁵ Petron. *sat.* 110.

¹⁴⁶ Mannsperger, 1998: 28.

¹⁴⁷ a. e., s.28.

¹⁴⁸ Elizabeth Bartman, 'Hair and Artifice of Roman Female Adornment', *American Journal of Archeology (Second Series)*, C. CV, No:1, 2001, s.7.

¹⁴⁹ Ramazan Özgan, *Roma Portre Sanatı - III*, Ed. İbrahim Karaoğlu, İstanbul, Ege Yayınları, 2015, s.67, 68; Res. 55 a - b, 60 d.

¹⁵⁰ Mannsperger, 1998: 27; "Örneğin, saç bakımında ya da boyamada kullanılan ürünler bazen saç ve saç derisine zarar verebiliyor, boyama sonrası saç rengi kalıcı olabiliyor ya da ağarabiliyordu".

¹⁵¹ Tertul. *cult. fem.* ii, 5.

karşılığında başka kadınların saçlarından peruk ya da ek saç yaptırıyorlardı. Ovidius, saç satın alacak kadınların kendilerinkinden daha gür ve daha güzel görünümlü saçları almaya dikkat ettiklerini ve bunun için çok para harcadıklarını¹⁵²; Martialis ise Roma'da Viminalis Tepesi'nin güneyi ile Esquilinus Tepesi'nin batısı arasında kalan Subura bölgesinde bu konu ile ilgilenen bir kadın berberin olduğunu yazar¹⁵³.

Sarı saç isteyenler esir düşen Germany kadınlarının saçlarını tercih ediyorlardı¹⁵⁴. Özellikle Germany ve Britanya kadınlarından elde edilen sarı saç Roma'da satılıyordu¹⁵⁵. Siyah saç isteği ise Hindistan'tan ithal edilen *capilli Indici* ile karşılanıyordu¹⁵⁶; ancak bu saçların bu kadar rağbet görmesinin cinslerinden mi yoksa renklerinden mi kaynaklandığı kesin olarak bilinmemektedir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde, siyah saçın Hindistan'dan ticaret yoluyla, sarı saçın ise Germany ve Britanya'dan savaş ganimeti olarak imparatorluk sınırları içine getirildiği bilinmektedir. Ovidius¹⁵⁷ ve Martialis¹⁵⁸ 'esir saçtan' (*captivos crines*) bahsederken, Roma'nın gücü ve takma saç arasında bir bağlantı kurmuşlardır¹⁵⁹.

Peruk kullanımının, Caligula, Nero ve Messalina'ın yaptığı gibi, gece gezmelerinde¹⁶⁰ tanınmama ya da modayı takip etme gibi başka amaçları da vardı. Peruk, kişinin kendi saçı üzerine ya da tamamen tıraşlanmış başa takılıyordu¹⁶¹. Ek saçlar ise Roma Dönemi'nde moda olan ağır saç biçimlerinin yapımında yetersiz kalan asıl saça yardımcı olması açısından önemlidir.

Ovidius, döneminin kadınlarını peruk takarken dikkatli olmaları konusunda uyarmıştır; eserinde bir köle kızın aceleden peruğunu ters taktığını yazar ve böyle bir olayın Parth kızlarının başına gelmesini dileyerek beddua eder¹⁶².

¹⁵² Ov. **ars.** iii, 165 - 166.

¹⁵³ Mart. **epig.** xi, 17.

¹⁵⁴ Decimus Iunius Iuvenalis, **Satirae**, vi, 120; Petron. **sat.** 110, 5; P. Ovidius Naso, **Amores**, i, 14; Mart. **epig.** vi, 12; ix, 32; xii, 23.

¹⁵⁵ Ov. **ars** iii, 165; Ov. **am.** i, 45; Mart. **epig.** v, 68.

¹⁵⁶ Mannsperger, 1998: 27 - 28; Deighton, 2012 B: 23 - 24.

¹⁵⁷ Ov. **am.** i, 14, 45 - 6.

¹⁵⁸ Mart. **epig.** xiv, 26.

¹⁵⁹ Bartman, 2001: 14.

¹⁶⁰ Suet. **vit. caesar.** Caligula, 11; Suet. **vit. caesar.** Nero, 28; Iuv. **sat.** vi, 120.

¹⁶¹ Loukianos, **Dialogi Meretricii**, 53.

¹⁶² Ov. **ars** iii, 245 - 248.

c. Kuaförlük Mesleği

Saç kesimiyle ilgilenen kişi Eski Yunanca'da κουρεύς¹⁶³ (fem. κουρεύτρια), Latince'de *tonsor* (fem. *tonstrix*, pl. *tonstrices*); hanımının saç bakımı ve yapımından sorumlu kadın köle ise *ornatrix*¹⁶⁴ (pl. *ornatrices*) olarak adlandırılıyordu. Sıradan bir köle, azat edilmiş bir köle ya da herhangi bir yurttaş *ornatrix* olabiliyordu. *Ornatrices* de *ciniflo* (pl. *ciniflones*)¹⁶⁵ ya da *cinerarii*¹⁶⁶ (kül adamlar) olarak tanınan başka uzmanlardan eğitim alıyorlardı. Uzmanlar isimlerini, meslekleri gereği maşayı külde ısıtarak kullanmalarından almışlardır¹⁶⁷. Her zengin kadın kendine ait bir *ornatrixe* sahipti. Plinius, Varro'dan alıntı yaparak MÖ 454 yılına kadar İtalya'da berber olarak çalışan olmadığını, berberlerin Sicilya'dan İtalya'ya tanıtıldığını ve bu nedenle Romalıların bu tarihe kadar uzun saç ve sakal kullandıklarını yazar¹⁶⁸.

Antik Çağ saç biçimlerinde hiçbir yardıma gerek duyulmadan yapılabilenler yanısıra yardım almadan yapılması imkânsız örnekler de mevcuttur. Özellikle Roma İmparatorluk Dönemi saç biçimlerinin yapımı için ikinci hatta üçüncü bir kişiye ihtiyaç duyuluyordu. Geç Cumhuriyet ile Iulius - Claudiuslar Dönemi arasında moda olan dalgalı ve kıvrıkcık saçlar için özel eğitim almış bir uzman şarttı¹⁶⁹. *Ornatrix* olarak çalışan kişinin işi kolay değildi; öncelikle becerikli ve sabırlı olması gerekirdi. Martialis ve Iuvenalis, kadınların saçları yapılırken çok sinirlendiklerinden dolayı hizmetkârlarına kötü muamele ettiklerini¹⁷⁰ ve köle kız için hanımının saçlarını sayısız lülelere dönüştürmenin büyük bir işkence olduğunu yazar.

Antik Çağ'a ait kabartmalar üzerinde *ornatrix* betimlerine, yazıtlarda da isimlerine rastlanmıştır. MS 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen bir kabartma üzerinde yaşlı bir kadının saçını yapan dört hizmetkâr tasvir edilmiştir (Lev. I, Res. 2)¹⁷¹. Yazıtlarda, Nostia Daphne ve Cleopatra adlı iki kadının Vicus Longus'ta¹⁷²,

¹⁶³ κείρω = saç kesmek.

¹⁶⁴ *Ornatrix*; *orno* (süslemek, düzenlemek, hazırlamak) ve *tricae* (hile, numara) kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Ayrıca θρίξ (thricks) Eski Yunanca'da 'saç' anlamındadır.

¹⁶⁵ Horatius, *Satirae/Sermones*, i, 2, 98.

¹⁶⁶ Varro, *ling. lat.* xxix, 129. *cinis* = kül.

¹⁶⁷ Mannsperger, 1998: 11.

¹⁶⁸ Plin. *nat. hist.* vii. 59; Varro, *De Re Rustica/Rerum Rusticarum*, iii.

¹⁶⁹ Mannsperger, 1998: 11.

¹⁷⁰ Mart. *epig.* ii, 66; Iuv. *sat.* vi, 486 - 507.

¹⁷¹ Mannsperger, 1998: 11.

¹⁷² *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vi, 37469.

Polia Urbana adlı bir kadının da Campus Martius'ta¹⁷³ *ornatrix* olarak çalıştıklarından bahsedilmektedir.

Kadınların saçları evde yardımcıları ya da çağrılan bir *ornatrix* tarafından yapılırken, erkekler berbere giderdi. Berber dükkânı, Eski Yunanca'da κουρεῖον¹⁷⁴ (koureion), Latince'de *tonstrina*¹⁷⁵ olarak isimlendirilir. Yunanistan'da olduğu gibi İtalya'da da berbere randevuyla gidilir ve bu dükkânlarda günümüzde olduğu gibi tüm kentin dedikodusu¹⁷⁶ yapılırdı. Pompeii'de Mercurius Caddesi üzerinde berber dükkânı olduğu düşünülen fakat bir anda birçok kişiyi barındıracak kapasitede olamayan bir mekân saptanmıştır. Hâlbuki o dönemde büyük kentlerdeki berber dükkânları birçok kişiye aynı anda hizmet verebiliyordu. Ayrıca Forum Romanum'da Castor ve Pollux Tapınağı'nın alt kısmına inşa edilmiş dükkânlardan bazılarının *tonstrina* işlevinde oldukları bilinmektedir¹⁷⁷. Berber dükkânlarında sadece saç kesilip biçimlendirilmez, aynı zamanda tıraş, tırnak - cilt bakımı vb. yapılırdı¹⁷⁸.

İKİNCİ BÖLÜM

HEYKELTIRAŞLIKTAKİ SAÇ

Antik Çağ heykellerinde görülen saç biçimleri; farklı yapım malzemelerine; dönemin modasına, bölgesel geleneklere; ayrıca heykeltıraşların, kullandıkları âletler, geliştirdikleri teknikler¹⁷⁹, el becerileri ve üslûp özelliklerine bağlı değişiklikler gösterir. Antik Çağ'dan günümüze erişen heykellerin çoğu mermerden ve Roma kopyasıdır. Konumuz kapsamındaki Arkaik ve Klâsik Döneme ait orijinal mermer ve bronz heykeller de vardır. Öte yandan, orijinal ya da kopya heykellerin başları, genellikle eksik, kısmen kırılmış ya da aşınmıştır; bu nedenle o dönemlerdeki saç biçimleri yeterince anlaşılamamaktadır.

¹⁷³ CIL, vi, 37811.

¹⁷⁴ Peck, 1898, 'tonsor'.

¹⁷⁵ Petron. *sat.* 64.

¹⁷⁶ Liddell - Scott, 1996: 986; "κουρεακός, dedikodu yapma anlamına gelir".

¹⁷⁷ R.A. Staccioli, *Rome: Past and Present*, Roma, Visionpubl, 2008, s.36.

¹⁷⁸ Trawinski, 1885: 315 - 316; Daremberg v.d., 1877 - 1919: 1362.

¹⁷⁹ Bartman, 2001: 7.

A. Malzemeye Bağlı İşleniş

1. Mermer

Antik Çağ'da mermer, insan tenini en iyi yansıtan malzeme olarak kabul görmüş¹⁸⁰, başka cins mermerler ya da metal eklemelerle (özellikle bronz) birleştirilerek de kullanılmıştır; örneğin saçta lülelerin bazıları ya da lülenin bir kısmı ile kâkül metalden olabilirdi (Lev. V, Res. 1 - 2)¹⁸¹. Bazı heykeltıraşlık eserlerinde ise sadece eller, yüz/boyun ve ayaklar mermer (ör. Selinus E Tapınağı metopları; Hieros Gamos Sahnesi'nde Hera figürü); diğer kısımlar ise yerel kireç taşı, tahta vb. malzemeden yapılıyordu. Buna 'akrolit tekniği' (ἀκρόλιθος) denirdi¹⁸². Perge'den, vücudu beyaz mermerden bir dansçı heykelinde ise khiton ve saç, siyah mermerden yapılmıştır (Lev. V, Res. 3)¹⁸³.

Mermer işçiliği, kullanılan âlete, heykeltıraşın el melekesine ya da yöresel heykeltıraşlık geleneğine/modasına göre sade veya detaylı olabilir; fakat Athena Lemnia (Lev. XXXII, Res. 1) gibi bazı mermer kopyalardaki ayrıntılı saç işçiliği, bronz bir eseri model aldığı fikrini uyandırır¹⁸⁴. Bronzla elde edilen detaylı ve plastik görünümün, mermer malzemede de beklentisi ince işçiliğin gelişmesine yardımcı olmuştur.

Mermer eserler, genel hatlarıyla biçimlendirildikten sonra, boyanarak da detaylandırılıyordu. Plastik işlenmeden bırakılmış saçların boyayla tamamlanan ayrıntısı, ancak özel yöntemler uygulanarak görülebilmektedir¹⁸⁵. Plastik işlenmiş saçlar da boyanıyordu. Saç rengi için, sarı (Sarışın Baş¹⁸⁶), kırmızı (Peploslu Kore, Lev. XIII, Res. 1 a - b), siyah (Paionios Nikesi¹⁸⁷), kahverengi (Phrasikleia Koresi, Lev. XI, Res. 1 a - b), mavi (Atina Akropolis'i'nden kireçtaşı kabartmada üç gövdeli

¹⁸⁰ Saltuk, t.y.: 76.

¹⁸¹ Richter, 1968: 13.

¹⁸² Brunilde Sismondo Ridgway, **The Severe Style in Greek Sculpture**, Princeton - N. J., Princeton Üniversitesi Yayınları, 1970, s.24; Er, 2006: 16; "ἄκρος = uç, doruk, yüksek; λίθος = taş".

Ten kısmında ender olarak altın ya da fildişinin kullanıldığı örnekler de vardır; ör. altın - fildişi tekniğinde ten, fildişinden yapılırdı. Bkz s. 22.

¹⁸³ Jale İnan, 'Perge Kazısı 1981 Çalışmaları', **Türk Arkeoloji Dergisi**, C. XXVI, No:2, 1983, s.13.

¹⁸⁴ Ridgway, 1970: 23.

¹⁸⁵ a. e., s.23; John Boardman, **Yunan Heykeli - Klâsik Dönem**, Çev. Gürkan Ergin, İstanbul, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2005, s.39.

¹⁸⁶ John Boardman, **Yunan Heykeli - Arkaik Dönem**, Çev. Yaşar Ersoy, İstanbul, Homer Kitabevi, 2001, Res. 148.

¹⁸⁷ Boardman, 2005: Res.139.

canavar¹⁸⁸) boya¹⁸⁹ yanı sıra sarı saça duyulan ilgi nedeniyle altın yaldız (Medici Venüsü¹⁹⁰ ve Capitoline Apollonu) da kullanılmıştır¹⁹¹.

Bir diğer teknik ise sakallar, saç lüleleri ve at yelelerinin mermerin pürüzlü olarak işlenmesi sonrasında stuko ile kaplanması ve istenilen şekilde biçimlendirilip boyanmasıydı (Lev. V, Res. 4). Bu teknik, eserin yapılışından daha sonraki bir dönemde yeniden düzenleme olarak da yorumlanmıştır; ancak sonradan değil, orijinal yapım olduğu genellikle kabul edilir¹⁹².

Sert Üslup eserlerinde saçlarda görülen spiral bukleciklerin ortalarına uygulanan matkap işlemini andıran işçilikle (Lev. XXXI, Res. 1) ışık - gölge oyunu sağlanmıştır. Bu teknik daha sonra (MÖ 1. - MS 2. yüzyıl) geliştirilerek tekrar kullanılmış, en yaygın olarak Flaviuslar zamanında uygulanmıştır¹⁹³.

Flavius Dönemi'ne tarihlendirilen Knidos Aphroditesi tipinde Marcia Furnilla? portre heykelinde (Lev. V, Res. 5) görüldüğü üzere Roma Dönemi'nde imparator ailesinden kişiler ya da varlıklı kimseler, Yunan kökenli bir yontuyu başsız olarak kopya ettirip, baş kısmına kendi portrelerini yerleştiriyorlardı. 'Pasticco' olarak adlandırılan bu yontularda kişiler böylece bir tanrı, tanrıça ya da kahraman kılığında; fakat döneminin saç modasını yansıtan portreleriyle betimlenmiş oluyorlardı¹⁹⁴.

2. Bronz

Bronz, MÖ 900 dolaylarında adak figürinleri dökümünde kullanılmıştır. Yunanlar, Mısır Kralı I. Psammetikhos (MÖ 644 - 610) ile irtibatları neticesinde Mısır heykeltıraşisiyle tanışır ve MÖ 7. yüzyıl sonlarında zaten bildikleri bronz döküm tekniğini heykellerin yapımında kullanmaya başlarlar¹⁹⁵. Geç Arkaik Dönem'e ait

¹⁸⁸ Boardman, 2001: Res.193.

¹⁸⁹ Vinzenz Brinkmann - Raimund Wünsche, **Renkli Tanrılar: Antik Heykel Sanatında Çok Renklilik**, İstanbul, Ege Yayınları, 2006, s.28.

¹⁹⁰ R. R. R. Smith, **Hellenistik Heykel**, Çev. Ayşin Yortan Yıldırım, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2002, Res.100.

¹⁹¹ Smith v.d.,1842: 270.

¹⁹² C. Blümel, 'Stueckfrisen an Köpfen griechischer Skulpturen das sechsten und fünften Jahrhundert v. Chr.', **Revue archéologique**, y.y., 1968, s.11 - 12.

¹⁹³ Ridgway, 1970: 23; Boardman, 2005: 39.

¹⁹⁴ Özgan, 2013 A: 33.

¹⁹⁵ Olga Palagia, **Greek Sculpture: Function, Materials and Techniques in the Archaic and Classical Periods**, New York, Cambridge Üniversitesi Yayınları, 2006, s.211.

büyük bronz heykeller, mermerdeki teknik ve üslup değişimini tetiklemiştir, sonuç olarak malzemeler arasındaki üslup farklılıkları ortadan kalkmıştır¹⁹⁶.

Klâsik Dönem’de bronzdan üretilmiş büyük heykellerin çoğu, parçalar halinde dökülmüş ve daha sonra birbirlerine lehimlenmiştir. Hassas Döküm Tekniği, Kayıp Balmumu Tekniği ya da Dolaylı Döküm olarak adlandırılan teknikte, başla birlikte dökülmesi kolay olmayan saç, kaş, kirpik vb. özenle dökülebiliyordu¹⁹⁷. Bu tekniğin saç biçimlerinin detaylandırılmasında kullanıldığı, Atina Agorası’ndan dalgalı saçlı tümüyle yukarı taranarak toplanmış bronz Nike başının (Lev. XXXIV, Res. 3 a - b) tepesinde yer alan çıkıntıya, ayrı bir kalıpta biçimlendirilmiş saç parçası eklenerek lampadion biçimi¹⁹⁸ oluşturulmasından anlaşılmaktadır¹⁹⁹.

3. Diğer Malzeme (Altın - Fildişi, Pişmiş Toprak vb.)

Χρυσελεφάντινος²⁰⁰ (khryselephantinos), Yunan kült heykellerinin yapımında altın ve fildişinin birlikte kullanıldığı bir tekniktir. Heykelin giysisi altın, açıkta kalan teni fildişindendir. Khryselephantin tekniğinde yapılmış en ünlü iki eser, Athena Parthenos ve Zeus Olympios kült heykelleridir²⁰¹.

Önceleri el ile biçimlendirilen pişmiş toprak figürler, MÖ 8. yüzyıl sonlarında, Girit’ten öğrenilen kalıp tekniğiyle yapılmaya başlanmıştır. Önceleri *pinakes* üretiminde yararlanılan kalıplar, MÖ 700 yıllarında keramik kaplar üzerine uygulanan plastik başların, daha sonra da tüm figürün biçimlendirilmesinde kullanılmıştır. Kalıplarda, bazen parçalar hâlinde yapılan kısımlar, sonradan da birleştiriliyordu²⁰². Daha büyük boyutta olan eserler ise el ile modellendiriliyordu. Başka bir teknikte ise kalıpla kabaca biçim kazanmış parçalar pişirilmeden önce biraraya getirilip üzerleri kaliteli kille kaplanıyor ve istenilen detaylı işçilik uygulanıyordu. Büyük boyuttaki heykeller için olmasa da kalıpla üretim zaman tasarrufu sağlarken, konuda uzman birine duyulan ihtiyacı da ortadan kaldırıyordu. Bu nedenle herhangi bir çömlekçi atölyesinde de pişmiş toprak figür üretimi yapılabilirdi²⁰³.

¹⁹⁶ Boardman, 2005: 14.

¹⁹⁷ a. e., s.12 - 13.

¹⁹⁸ Modelin açıklaması için bkz. s.29.

¹⁹⁹ Teknik hakkında detaylı bilgi için bkz. Boardman, 2005: 12 - 13, Res.138.

²⁰⁰ χρυσός = altın; ἐλεφάντινος = fildişi.

²⁰¹ Er, 2006: 211.

²⁰² Palagia, 2006: 78 - 79.

²⁰³ a. e., s.79, 80, 84.

B. Biçim ve Moda

Yunan kültürü öncesi Ege Bronz Çağı kadın figürlerinde uzun saç görülürken (Yılanlı Tanrıça), Homeros zamanında (Akha kadınları için) saçlar file, örtü veya bant içine toplanmıştır. Pers Savaşları öncesine kadar uzun ve açık saç, MÖ 5. yüzyıl başlarından itibaren toplu ya da kısa saç, MÖ 4. yüzyılda toplu saç, Hellenistik Dönem’de ise Klâsik Dönem’in geliştirilmiş saç biçimleri tercih edilmiştir. Önceden yaygın kullanılan bir saç biçimi sonraki yıllarda ya eski moda olarak ya da farklı şekilde²⁰⁴ yorumlanmıştır²⁰⁵. Dönemin modası olan saç biçimi, çağdaşı olan heykeltıraş ve vazo resimlerine de yansımıştır²⁰⁶. Özellikle Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi saç biçimleri açısından sikke betimleri de önemlidir.

1. Uzun Saç

Genel olarak saç modellerine bakıldığında uzun saçın kısa saça göre daha çok tercih edildiği görülür. Uzun saç, açık ya da toplu olarak kullanılmıştır. Saç uzunluğu MÖ 7. yüzyılda omuz hizasında iken, MÖ 6. yüzyılda göğüs hizasına ulaşır. Klâsik ve Hellenistik Dönem heykeltıraş eserlerinde ise uzunluk değişkendir.

a. Açık (Lüle vb.)

Arkaik Dönem’de uzun saç, açık olarak kullanılmıştır. Mısır’dan gelen bir geleneğe göre çocukluk boyunca uzatılan saç ergenlik döneminde kesilip (sadece alın üzerindeki saçlar), Apollon’a ya da gençliği koruduğuna inanılan bazı yerel nehir tanrılarına²⁰⁷ adak olarak sunulurdu²⁰⁸. Plutarkhos, Theseus’un da böyle bir adakta bulunduğunu, Delphoi’a gidip sadece öndeki saçını kestiğini yazar. Bu kâküllü saç biçimi Theseus’un ardından ‘θέσεις’ (theseis) olarak adlandırılmıştır²⁰⁹. Önde alın üzerinde kâküller (prokomion) ve kâküllerin yanından omuzlar üzerine inen lüleler (bostrykhos veya plokamos), arkada ise bele kadar uzanan lülelerden oluşan theseis biçimi aslında kouroi ve korai için tipiktir (Çiz. 9)²¹⁰. Öyle ki gövde dikkate

²⁰⁴ Pers Savaşları öncesinde epheboslar tarafından kullanılan uzun saç, savaşların ardından kullanıldığında efemine ya da gösterişçilik olarak yorumlanmıştır.

²⁰⁵ Abrahams, 1908: 107 - 113.

²⁰⁶ Richter, 1968: 13.

²⁰⁷ Hom. II. xxiii, 145.

²⁰⁸ E. B. Harrison, ‘Greek Sculptured Coiffures and Ritual Haircuts’, **Early Greek Cult Practise. Proceeding of the Fifth International Symposium**, Atina, İsveç Enstitüsü, 26 - 29 Haziran, 1986, s.248.

²⁰⁹ Plutarkhos, **Theseus**, 5, 1.

²¹⁰ Hom. II. ii, 543; Harrison, 1986: 247 - 248.

alınmaksızın sadece başa bakılarak cinsiyeti anlamak güçtür²¹¹. Yunan heykellerine MÖ 690 ile 620 yılları arasında Mısır'ın etkisi olarak yansıyan Daidalos Üslûbu'ndaki saçlar, peruk görünümündedir²¹². Önceleri arkada bir bütün olarak şekillendirilen saç, MÖ 6. yüzyıla doğru belirgin tutamlara ayrılır. Alın üzerindeki saç ise, çeşitli şekillerde biçimlendirilmiştir²¹³ (Lev. VII, Res. 1 ve Res. 2). Polos, heykellerde sıklıkla rastlanan bir başlıktır; ancak baş üzerinde yer alan aplikasyon delikleri, genellikle metal vb. eklemelere başvurulduğunu, polos dışında bazı süs eşyalarının da kullanıldığını gösterir. Bazen lülelerin tamamı (Lev. V, Res. 1) ya da bir kısmının metalden yapıldığı da görülür (Lev. V, Res. 2). Bazı Korelerin saç biçimleri, günlük hayatta ek saçların kullanılıp kullanılmadığı sorusunu akla getirir. Örneğin; dalgalı tutamların ortadan ayrılmadan kulaklar arasında alın ile paralel olacak şekilde taranması, ek saç olmadan yapılması imkânsız gibi görünen bir model olarak yorumlanmıştır²¹⁴.

Tepede, aksesuar ile çevrelenen saç, merkezden her yöne (Euthydikos Koresi - Lev. XII, Res. 2 a - c), önden geriye (Peploslu Kore - Lev. XIII, Res. 1 a - b), öne ve geriye ayrılarak (Akropolis Kore 682 - Lev. IX, Res. 3 a - b) ya da yay biçiminde bir yandan diğer yana taranmış, bazen de işlenmeden bırakılmıştır. Benim görüşüme göre işlenmemiş kısımlar, boya yardımıyla düzgün taranmış gibi gösterilmiş olabilir.

Takılan aksesuar altından çıkan saçlar ise lüleler hâlidir²¹⁵. Plastik işlenmiş spiral biçimli lüleler bu dönemde nadir görülürken²¹⁶, Arkaik Dönem sonuna doğru kullanımı artar. Önde, göğüsler üzerine inen değişik biçimlerdeki lüleler neredeyse tüm korelerin ortak özelliğidir²¹⁷. Sırttaki lüleler, Peploslu Kore'deki gibi (Lev. XIII, Res. 1 a - b) göğüsler üzerindekiyle aynı şekilde olabilir; ancak çoğunlukla Akropolis Kore 682'de görüldüğü üzere (Lev. IX, Res. 3 a - b) birbirinden farklı biçimlendirilmiştir. Biçim farklılığı, ek saç kullanımıyla ilgili olabilir.

²¹¹ Norbert Haas v.d., 'Hairstyles in the Arts of Greek and Roman Antiquity', **J Investig Dermatol Symp Proc**, Dermatoloji ve Alerji Bölümü, Humboldt Üniversitesi, C. X, Berlin, 2005, s.298.

²¹² Boardman, 2001: 15.

²¹³ Richter, 1968: 13.

²¹⁴ Brunilde Sismondo Ridgway, **The Archaic Style in Greek Sculpture**, Princeton - N. J., Princeton Üniversitesi Yayınları, 1977, s.107, Res.30.

²¹⁵ Richter, 1968: 13.

²¹⁶ Kore 682 (MÖ 530 - 520, Lev. IX, Res. 3 a - b) istisna bir örnektir.

²¹⁷ Ridgway, 1977: 107; Ridgway, 1970: 117.

MÖ 5. yüzyıl başlarında Sert Üslup sanatçıları, yeni saç biçimleri uygularken bir taraftan da Arkaik örnekleri yeni döneme uyarlamışlardır²¹⁸. Erken Klâsik Dönem’de alın üzerinde tek ya da daha fazla spiral buklecik sıralarıyla elde edilen biçim (Lev. IX, Res. 1), Daidalos Üslubu’nda yapılmış eserlerdeki tek sıra stilize bukleciklerin geliştirilmiş hâlidir²¹⁹. Korelerdeki omuz üzerine inen lüleler, Arkaik Dönem sonrası yaygınlığını kaybeder; MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilen Tarentum’dan Oturan Tanrıça heykeli (Lev. XXIII, Res. 1), MÖ 4. yüzyılın başına tarihlendirilen Çocuk Plutosu Taşıyan Eirene heykeliyle (Lev. XVI, Res. 2) Klâsik Dönem ve Priene Demeter Kutsal Alanı’nda bulunmuş MÖ 3. yüzyıla tarihlendirilen Nikeso heykeliyle ise Hellenistik Dönem’de²²⁰ de tercih edilmiştir. Erkek figürlerinde, özellikle Apollon için, bu lüleler dinsel bir anlam taşımaları nedeniyle çoğunlukla tercih edilmiştir²²¹. Tanrıça betimlerinden Hera ve Demeter gibi figürlerin açık - lüleli saçları, bu tanrıçaların bereket ile olan bağlantılarıyla açıklanırken, genç kız figürlerinin lüleleri ise hem ‘gençliği’ hem de ‘bekâreti’ simgelemiştir²²².

b. Toplu (Atkuyruğu, Ense Topuzu, Tepe Topuzu, Baş Çevresinde Çift Örgü, File İçine Toplama vb.)

Araştırma sırasında incelenen uzun saçlı figürler arasında atkuyruğu biçiminde toplanmış saçın, Arkaik Dönem vazo resimlerinde örneğine rastlanmazken, Klâsik ve Hellenistik Dönem’de sık olmamakla birlikte örnekleri mevcuttur (Çiz. 15; Lev. XXII, Res. 1, 2). Atkuyruğuna benzer bir toplama biçimi ise uzun saçların arkaya taranmasının ardından sırtta bir araya getirilerek bağlanmasıyla elde edilmiş; Arkaik (Lev. XVIII, Res. 1, 2 b ve Lev. XIX, Res. 1 b), Klâsik (Lev. XIX, Res. 2 b; Lev. XX, Res. 1 b) ve Hellenistik Dönem’de (Lev. XXI, Res. 1, 2, 3 b) de varlık göstermiştir.

MÖ 5. yüzyılın başlarında Thukydides’in (MÖ 460 - 395) κρωβύλος²²³ (krobylos) olarak adlandırdığı, saçın rulo yapılmasıyla elde edilen biçim (Çiz. 10 - 13), kadınlardan ziyade erkek figürlerinde kullanılmış olup, bu biçimin ‘kahramanlık’

²¹⁸ Ridgway, 1970: 35.

²¹⁹ Ridgway, 1977: 107,108.

²²⁰ Brunilde Sismondo Ridgway, **Hellenistic Sculpture I - The styles of ca. 331 - 200 BC**, Bristol, Bristol Klâsik Yayınları, 1990, s.211: “Ancak Nikeso’nun Demeter için çalışan bir rahibe olduğu unutulmamalıdır. Bu yüzden de rahibeler, gelenek gereği bu biçimi tercih ediyor ya da gerek gördüklerinde bu biçimi uyguluyor olabilirler”.

²²¹ Ridgway, 1970: 35.

²²² Bkz. Karyatidler, Lev. XX, Res.1 a - b.

²²³ κρωβύλος = rulo.

ifade ettiği bilinmektedir²²⁴. Atina'da okula giden küçük kızlara da uygulanmıştır²²⁵. Krobylos; saçı arkada veya ensede rulo biçiminde toplananın (Çiz. 10, 11, 13) karşılığıdır; daha sonra tepede yapılan toplananın karşılığı ise κόρυμβος²²⁶ (korymbos) olmuştur (Çiz. 12, 19 - 21)²²⁷. Saç, ortadan ayrılıp yanlara taranmış, alın yukarısında enli bantla bağlanmış, alt kısımda kalan saçlar iri dalgalar hâlinde bandın üzerinden geriye taranıp içine sıkıştırılarak rulo biçimi elde edilmiştir. Krobylos, MÖ 5. yüzyıldan başlayarak (Artemis figürü, Lev. XVI, Res. 3), MÖ 4. (Niobe heykeli ve büstü, Lev. XXI, Res. 1, 2), MÖ 3. (Kybele, Lev. XVII, Res. 3), MÖ 2. yüzyıl (Moira figürü, Lev. XVII, Res. 1) ve daha geç dönemlerde de (Orestes - Elektra Grubu'ndan Elektra figürü, Lev. XXXV, Res. 4) kullanılmıştır²²⁸. Başın arkasında yapılmış çift örgünün enseden öne doğru getirilerek tepede bağlanması ise korymbos başlığı altında tanımlanmış bir biçimdir²²⁹. Baş çevreleyen tek veya çift saç örgüsü öndeki krobylosun taşıyıcısı olarak da kullanılmıştır (Lev. XXVII, Res. 1).

Topuz ise hem Klâsik (Lev. XXIV, Res. 3) hem de Hellenistik Dönem'de (Lev. XXV, Res. 1 a - b) sıklıkla uygulanmış ve toplarken genellikle bant veya filelerden faydalanılmıştır. Saçın kendisi de bazen, tutamın kendi etrafında burulmasıyla şerit benzeri, doğal bir strophos görevi görmüştür (Lev. XXVII, Res. 2). Hellenistik Dönem'de ise tepe topuzu (Conservatori Kızı, Lev. XXVIII, Res. 1) ve çözülmüş topuz (Melos Aphrodites, Lev. XXX, Res. 3 a - b) yanı sıra özellikle Aphrodite ve Artemis betimlerinde görülen ve alnın gerisinde ya da şakaklar üzerinde her iki taraftan alınan tutamların tepede fiyonk olarak bağlanması da çoğu kez tercih edilmiştir (Çiz. 19 - 21). Bir önceki paragrafta tepede toplanan saç için 'korymbos' kelimesi kullanılarak, Çizim 20 ve 21 örnek verilmişti. Ancak kelebek biçimli fiyonk saçın modern literatürdeki tanımında karışıklıklar mevcuttur; bazı kaynaklar biçimi, 'fiyonk'²³⁰ şeklinde tanımlarken, bazıları ise 'krobylos veya korymbos'²³¹ olarak adlandırmıştır. Benim görüşüme göre fiyonk saç, hem krobylos hem de korymbos olarak adlandırılabilir. Çünkü Capitoline Aphrodites (Lev. XXIX, Res. 1 a - b) ve

²²⁴ Ridgway, 1970: 17.

²²⁵ Thouk. i, 6, 3; Abrahams, 1908: 110.

²²⁶ Bkz. 'korse', s. 2; κόρυμβος = en üst nokta, tepe.

²²⁷ Abrahams, 1908: 109.

²²⁸ Ridgway, 1970: 138.

²²⁹ Brunilde Sismondo Ridgway, **The Fourth - Century Styles in Greek Sculpture**, Londra, Duckworth, 1997, s. 30.

²³⁰ Ridgway, 1997: 151, n. 30; 'bow - knot'.

²³¹ Gkikaki, 2011: 322; Abrahams, 1908: 109.

Avcı Artemis (Lev. XXIX, Res. 2 a - b) saç biçimlerinde görüldüğü üzere tepede yapılan fiyonk, korymbos, alın üstündeki saçları geri tarayarak toplama ise krobylosun karşılığıdır.

Bazı örneklerde, tepede fiyonk yapmanın ardından arkada kalan saç topluluğu ikinci bir topuz (Çiz. 20) veya çözülmüş topuz olarak biçimlendirilmiştir (Çiz. 21). Roma Dönemi'nde ise Klâsik ve Hellenistik Dönem topuzları uygulanmaya devam etmiştir²³².

Saçın tutamlar hâlinde önden geriye veya başın çevresinden tepeye doğru rulo yapılarak dilimli kavun kabuğu görünümü alan biçimi ise, MÖ 4. yüzyılda ortaya çıkmış ve görünümünden dolayı modern literatüre 'Melonen Frisur' (= Kavun biçimli saç) adıyla geçmiştir²³³. Hellenistik Dönem boyunca kullanımına devam edilmiş (Ostia'dan kadın başı, Lev. XXVII, Res. 3)²³⁴ ve krobylos/korymbos modelindeki gibi 'gençlik' simgesi olarak değerlendirilmiştir²³⁵. Biçim, arkada, saçın enseye doğru devamlı bükülmesiyle (Çiz. 18) veya tepede atkuyruğuyla (Çiz. 16) yahut da arkada bir topuzla (Çiz. 17) sonlandırılmıştır. Bazı örneklerde alnın gerisinde bir örgü, tüm başı çevrelemiştir (Çiz. 18; Berenike, Lev. XXVII, Res. 1). Bazen de örgü yerine Piraeus Müzesi'ndeki bronz Artemis A figüründe (Lev. XXVII, Res. 2) görüldüğü gibi karşılıklı burulmuş iki tutam, tepeyi çevrelemiştir²³⁶. Biçim, Ptolemaios Krallığı'nın MÖ 3. yüzyılda yaşamış kraliçelerince (II. Arsione, II. Berenike) tercih edilmiş, MÖ 2. yüzyılda ise kullanımı durmuştur. VII. Kleopatra (MÖ 51 - 30) ile yeniden uygulanmaya başlayan biçim²³⁷, Roma Geç Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerinde de (Ör. Lucilla Tip I - MS 164) varlık göstermiştir²³⁸.

Örgüye Arkaik Dönem'de bir Etrüsk heykeli üzerinde rastlanırken (Lev. XVIII, Res. 2 a - b), Klâsik Dönem sonu, Hellenistik Dönem başında bu örnekler artmıştır. Erekhtheion Karyatidleri'nde (Lev. XX, Res. 1 a - b) çift örgü başı çevrelerken, 'Melonen Frisur' modeliyle birlikte uygulananlarda ise (Çiz. 18; Lev. XXVII, Res. 1) tek örgü, alnın gerisinde başı çevrelemiştir. Ayrıca Erekhtheion Karyatidleri'nde ve

²³² Özgan, 2013 A: 208; "Örneğin; Livia Salus Tipi (Salus Augusta - MS 22 - 23), Sabina Tip II (MS 128 - 136) gibi".

²³³ Ramazan Özgan, **Roma Portre Sanatı - II**, İstanbul, Ege Yayınları, 2013 B, s. 274.

²³⁴ Ridgway, 1997: 177.

²³⁵ Cancik v.d., C. V, s.41.

²³⁶ Bazı kopyalardaki burulmuş tutamlar, kopistin yanlış yorumu olabilir.

²³⁷ Ridgway, 1990: 130.

²³⁸ Özgan, 2013 A:146; B: 274.

Hera başında (Lev. XIX, Res. 2 a) saç ayırım hattını gizleyecek şekilde önden geriye örgü de yapılmış ve bu örgü 'gençlik' simgesi olarak yorumlanmıştır²³⁹.

File (kekryphalos) içi topuz örneği, Arkaik Dönem'de tek bir eser üzerinde görülürken (Ephesos Artemisionu'ndan altın heykelcik, Çiz. 8), Klâsik ve Hellenistik Dönem'de kekryphalos, sakkos, bant ya da şerit (mitra, strophion, strophos vb.) gibi saç biçimini destekleyici aksesuarların yaygın kullanımı dikkat çeker; saç toplandığında serbest kalan kısımları rüzgâra karşı korumak için bu aksesuarlardan yararlanılırdı. Bağlanan mitra veya strophion uçları ise, ikinci bir bant veya şeridin (anadesme) altına sıkıştırılıyor ya da bunlara tutturulduktan sonra serbest bırakılıyordu. Mitra ya da sakkos, bazen kulakların önünden düşen zülüfler dışında tüm başı sararken (Lev. IV, Res. 4, 7) bazen de sadece alın gerisindeki saç görünecek şekilde başın tamamını örtmüştür (Lev. IV, Res. 1, 2, 6). Ayrıca hem alın üzerindeki hem de tepedeki saçın görüneceği şekilde bağlanmış örnekleri de mevcuttur (Lev. IV, Res. 3, 5; Lev. XXIII, Res. 2 a - b; Lev. XXIV, Res. 1 a - b). Bunlar dışında 'sphendone' olarak adlandırılan yarım bant veya yarım fileler de (Lev. XXIV, Res. 3) saçı sabitlemek için kullanılmıştır. Kullanımları, Hellenistik Dönem'de giderek azalan²⁴⁰ file ve bantlar bazen figür yaş aralığının tespitinde de faydalı olmuştur²⁴¹.

2. Kısa Saç (Perçem, Büklüm, Kâkül, Zülûf, Bukle, vb.)

Arkaik Dönem'de saç uzunluğu çoğunlukla göğüs hizasında ya da göğüs altına kadardır. Bu dönemin heykeltıraşı eserlerinde örneğine rastlanmayan kısa saç, Klâsik Dönem'de sıklıkla tercih edilmiştir. Kısa saç, ortadan ayrıldıktan sonra, spiral formu bukleler ya da başa yapışık büklümler hâlinde biçimlendirilmiştir. Bazen bir diadem vb. ile sıkılırken (Lev. XXXII, Res. 1, 2), bazen de mantoyla (Lev. XXXI, Res. 3) örtülmüştür. Klâsik ve Hellenistik Dönem'de kâkül ve perçem sık kullanılmıştır (Lev. XXXI, Res. 3). Kâkül, genellikle kıvrımlı veya uçları çözülmemiş

²³⁹ Ridgway, 1990: 105, n. 36; Ridgway, 1997: 265; "Gelişmiş vücudu ve gençlik simgesi saç ayırma çizgisinde önden geriye yapılan örgü ile Apollon Lykeios figürü, orduya katılmadan önceki dönemindedir: παῖς (pais)". Bu bilgiler ışığında hepsinde olmamakla birlikte figürlerin hangi yaş aralığında olduklarını saptamak mümkündür.

²⁴⁰ Abrahams, 1908: 112 - 113.

²⁴¹ Ridgway, 1970, Res. 153; Harrison, 1986: 251, 254; "Sözde Khiamonti Kabartması (MÖ 470 - 460 civarı) üzerindeki Kharitlerin her biri farklı yaşlarda betimlenmiştir; genç olan figür (soldaki) saçı kesilmemiş olarak, evlenilecek yaşlarda (vύμφη) olan figür (ortada) alın üzerinde spiral bukleciklerle, olgun görünümlü figür (sağda) ise başı örtülü olarak tasvir edilmiştir".

bukleler hâlinde (Lev. XXXI, Res. 1) alın üzerine taranmıştır. Alnın üstündeki saç ise ortadan ayrılıp kulaklara doğru dalgalı taranmıştır (Lev. XXXIII, Res. 1).

Kısa saç bazen de tepede atkuyruğu biçiminde toplanmış, serbest kalan uçlar, dağınık püskül gibi bırakılmıştır (Çiz. 14, 16; Lev. XXVI, Res. 2 c; Lev. XXXIV, Res. 1, 2, 3). MÖ 5. yüzyıldan itibaren kullanılan biçim, λαμπάδιον (lampadion) yani 'meşale' olarak adlandırılır ve adına ilk kez Aristoteles'in öğrencisi olan Dikaiarkhos'un (MÖ 350 - 285) bir eserinde rastlanmaktadır; Dikaiarkhos, Thebai kadınlarının bu biçimi kullandıklarını yazmıştır²⁴². Genellikle Artemis (Gabii, Dresden, Versailles - Perge Tipleri gibi), Nike ve Atalante figürlerinde görülmüş, 'gençlik' ve 'bekâret' simgesi sayılmıştır²⁴³.

Olgunluğun ifadesi²⁴⁴ olarak kabul edilen kısa saç, orduya katılacak ve atlet olan erkekler²⁴⁵ dışında, sürekli çalışmaları nedeniyle rahat hareket etme açısından ve bakıma ayıracak vakitleri olmadıklarından ya da toplum içindeki yerlerinin belli olması zorunluluğundan dolayı genellikle köleler tarafından tercih edilmiştir (Lev. XXXII, Res. 3). Ayrıca Platon kölelerin tanınmasında belirleyici iki şeyden birinin isim, diğerinin de saç tuvaleti olduğunu yazar²⁴⁶. Bu sayede betimlerde²⁴⁷ kolaylıkla tespit edilirler.

Yunan gelinleri de düğünden hemen önce saçlarının yarıdan fazlasını kesip²⁴⁸, bakire bir tanrıçaya (çoğunlukla Artemis'e) adarlardı. Bu sayede düğün gecesi gelinin kötü ruhlardan korunacağına inanılır, aynı zamanda kesilen saç, sadakatle korunmuş bekâret için bir teşekkür hediyesi olarak kabul edilirdi.

Kısa saç ayrıca 'yas kesimi' olarak da yorumlanmıştır. Vefat durumunda aile, ölen kişiden saç tutamları keser ve saklardı. Yas tutanlar da saçlarından tutamlar keserek kaybettikleri kişinin mezarına koyarlardı²⁴⁹. Bu nedenle kısa saç bazen 'yas kesimi' olarak adlandırılır. Kappadokia Bölgesi'nde yer alan Komana (κόμανα;

²⁴² Dikaiarkhos, **Bios Hellados**, i, 19. λαμπάδιος = küçük meşale.

²⁴³ Daremberg v.d., 1877 - 1919: 1361.

²⁴⁴ Ridgway, 1997: 168.

²⁴⁵ Harrison, 1986: 247; Ridgway, 1997: 265.

²⁴⁶ Platon, **Alkibiades I (Alkibiades II. Charmides. Hipparkhos. The Lovers. Theages. Minos. Epinomis.)**, 148.

²⁴⁷ Bieber, 1928: 84. Hizmetkârlar kısa saç kullanmanın yanı sıra başlarına bağladıkları sakkos ile birlikte, giydikleri uzun kollu khiton sayesinde de tanınabilirler. Burada bahsi geçen özellikler MÖ 4. yüzyıl stelleri üzerinde görülebilir (Mnesarete Steli ve Kallisto Steli gibi).

²⁴⁸ Herodotos, **Historiai**, iv, 34; Paus. i, 43.

²⁴⁹ Hom. **II.** xxiii, 45, 136, 151 - 152; Herod. ii, 36; Paus. vii, 17.

kóμη/coma = saç) kenti, adını Orestes ve kız kardeşi Iphigeneia'nın bu kente geldiklerinde Artemis Tauropolos onuruna yapılan ayinde matemlerinin bir işareti olarak saçlarından birer tutam keserek sunağa bırakmalarından almıştır²⁵⁰. Bir kadının saçlarının bakımını yapmamış olması da ölüm sonrası tutulan yas ile bağdaştırılmıştır²⁵¹. Heykeltıraşlar da eserlerine uyguladıkları saç biçimleri üzerinden bazı mesajlar vermiştir. Örneğin, Aigina sphenksi heykelindeki karmakarışık saç, figürün insan dışı özelliğinin bir vurgusudur²⁵². Son olarak Lysippos'un 'Kairos' eserinden burada bahsetmek yerinde olacaktır. Fırsat Tanrısının başının arkasındaki saç kazınmış, önde ise perçem ile betimlemiştir. Bu sayede fırsatın her an kaçabilecek bir kavram olduğu, en uygun zamanda değerlendirilmesi (perçeminden yakalayarak) gerektiği anlatılmak istenmiştir.

C. Kadın Saç Modelleri

Bu bölümde Yunan heykeltıraşî örneklerinde saptanan saç modelleri, kendi döneminin içinde tepede taranış şekillerine, şakak ve alın üzerinde görülen, sırta inen saçın aldığı ve ense - kulak hizasında görülen biçimlere göre değerlendirilecektir. Biçim değerlendirmesi dönemlere göre çeşitlilik göstermektedir.

1. Arkaik Dönem

Arkaik Dönem'in heykellerindeki detaylı saç işçiliği incelendiğinde çoğunlukla mantıktan uzak biçimlendirmelerle karşılaşılır²⁵³. Bu konuda özellikle MÖ 690 - 620 yıllarında görülen Daidalos Üslubu'nda yapılmış eserler örnek olarak verilebilir²⁵⁴. Model olarak çoğunlukla açık saç tercih edilir ve uzunluk omuzlarda ya da göğüs hizasındadır. Kâkül ya da biçimlendirilmiş ön saç ve omuzlara inen lüleler, Korelerin genel saç biçimi özellikleridir. Kulaklar ise; açıkta ya da örtülmüş olabilir. Aksesuar olarak çoğunlukla tainia, diadem gibi bant ve stephane gibi taç veya çelenkler; başlık olarak ise polos tercih edilir. Arkaik Dönem heykeltıraşî eserlerinde biçim değerlendirmesi aşağıdaki gibidir:

Tepede görülen tarama biçimleri, çok çeşitlidir. Antenor Koresi (Lev. VIII, Res. 2 a - b), Olympia'dan pişmiş toprak Athena Başı (Lev. IX, Res. 1), Akropolis

²⁵⁰ Strabo. **geog.** xii, 3 (s.382).

²⁵¹ Bartman, 2001: 7

²⁵² Boardman, 2005: 51, Res. 28.

²⁵³ Ridgway, 1977: 305.

²⁵⁴ a. e., s. 19.

Kore 669 (Lev. X, Res. 1), Akropolis Kore 671 (Lev. XI, Res. 2 b), Akropolis Kore 675 (Lev. XIV, Res. 2 b) ve Vulci'den bir Etrüsk heykeli (Lev. XVIII, Res. 2 a - b) gibi örneklerde çoğunlukla stephane, diadem vb. tarafından çevrelenmiş olan tepede, saçın taranış biçimine ilişkin heykeltıraşî işçilik ya hiç görülmemekte ya da kısmen algılanabilmektedir. Benim görüşüme göre bu kısımlar, boyadan yararlanılarak taralı gösterilmiş olabilir. Heykeltıraşî işçiliği kısmen görülenlerde ise tarama biçimini saptamak mümkündür; tepedeki saç Akropolis Kore 660'da (Lev. VIII, Res. 1 a - c) yatay sıralanmış boğumlar, Euthydikos Koresi'nde (Lev. XII, Res. 2 a ve 2 c) ise belirgin konsantrik daireler şeklinde işlenmiştir.

Arkaik Dönem örneklerinde saçlar çoğunlukla sadece önde ortadan ayrılarak yanlara, kulakların arkasına doğru; alnın gerisinde kalanlar ise geniş ya da sık dalgalar biçiminde arkaya doğru taranmıştır. Bu tarama biçimi çeşitli aksesuarlarla desteklenmiştir. Ephesos Artemis Tapınağı'ndan fildişi heykelcik üzerinde (Lev. VI, Res. 2 a - c), Malesina'dan kireçtaşı kabartma üzerindeki figürde (Lev. VII, Res. 4) ve Kyzikos'tan Kore başında (Lev. XIII, Res. 3 a - b) hiçbir aksesuar kullanılmamış iken; Lyon Koresi'nde (Lev. X, Res. 3 a - b) bir polos ile kulak hizasında bir tainia?, Phrasikleia Koresi'nde lotus çiçeklerinden yapılmış bir stephane ve kulak hizasında bir tainia? (Lev. XI, Res. 1 a - b), Akropolis Kore 660 (Lev. VIII, Res. 1 a - c) ve Delphoi Siphnos Hazina Binası'na ait Karyatid üzerinde (Lev. XII, Res. 1) ise sadece bir stephane vardır. Peploslu Kore'de ise (Lev. XIII, Res. 1 a - b) alın üzerindeki saç ortadan ayrılmamış, kulak hizasında bir şerit ve farklı bir malzemeden yapıldığı anlaşılan çelenk biçimindeki stephane, aksesuar olarak kullanılmıştır.

Tepe noktasından her yöne tarama, sık kullanılan bir tarama biçimidir. Euthydikos Koresi (Lev. XII, Res. 2 a - c), Leukotheia Kabartması'nın oturan figürü (Lev. XV, Res. 1) ve Eretria Apollon Tapınağı batı alınlığından Antiope (Lev. XXV, Res. 2) üzerinde uygulanmıştır. Euthydikos Koresi'nde daha önce bahsedildiği üzere gelişigüzel tarama biçimi işlenmiş ancak lülelere dair işçilik uygulanmamıştır. Antiope'de fark edilir derecede, Leukotheia figüründe ise kısmen, benzer tarama biçiminin yanı sıra taranan lülelere yönelik işçilik de görülebilmektedir. Ayrıca Akropolis Kore 673²⁵⁵ (MÖ 530 - 520), Akropolis Kore 616²⁵⁶ (MÖ 525 - 520), Akropolis Kore 680²⁵⁷ (MÖ 520 - 515), Akropolis Kore 684²⁵⁸ (MÖ 500 - 490),

²⁵⁵ Richter, 1968: Res. 369.

²⁵⁶ a. e., Res. 420 - 422.

²⁵⁷ a. e., Res. 391 - 392.

Akropolis Kore 688²⁵⁹ (MÖ 480 civarı) araştırma sırasında aynı tarama biçimine rastladığım örneklerdir.

Saç tepede, Akropolis Kore 682 'de (Lev. IX, Res. 3 a) görüldüğü üzere öne ve arkaya olmak üzere ikiye ayrılarak da taranmıştır. Başka bir örneği ise Sikyon'dan bir Kore başı²⁶⁰ (MÖ 530 civarı) üzerinde görülebilir. Her iki örnekte de bir stephane, başı çevrelemektedir. Araştırmalarım sonucunda bu tarama biçimini sadece iki örnekte saptayabildiğimden, biçimin az sayıda kullanılmış olduğunu söyleyebilirim.

Akropolis Kore 685'te²⁶¹ (Lev. XIV, Res. 4) ise saç tepede, yay biçimli boğumlar şeklinde bir yandan diğer yana Euthydikos Koresi'ndeki (Lev. XII, Res. 2 a - c) gibi plastik detay uygulanmadan taranmıştır. Arkadan bakıldığında tepedeki saçın ondüle biçimi aldığı görülebilir. Çalıştığım eserler arasında bir ikincisine rastlamadığımdan bu tarama biçimi, tek örnek kabul edilebilir.

Kâkül ya da alın üzerinde görülen biçimler, saçta genel olarak bakıldığında en dikkat çeken kısımdır. Arkaik Dönem'de bazen basit bazen de karmaşıktır. Bu dönemde kâkül kesimi mevcuttu. Kâkül kullanılmadığında ise alın üzerindeki saç, farklı biçimlerde taranarak şekillendirilmiştir. İlk örneklerde çözülmemiş stilize buklecikler dar alın üzerine dizilmiştir. Tam olarak bir kâkül olarak adlandıramayacağımız biçimin en erken örneği Daidalos Üslubu'nda yapılmış Auxerre Koresi'nde (Lev. VII, Res. 1) görülürken, benzer biçimlendirmeye Malesina'dan kireçtaşı kabartmadaki figür (Lev. VII, Res. 4) ve Vulci'den bir Etrüsk heykelinde²⁶² (Lev. XVIII, Res. 2 a - b) de rastlanır. Stilize spiral buklecikler Mykenai Akropolisi'nden kireçtaşı bir kabartma üzerindeki figürde yerini (Lev. VII, Res. 2) çift sıra iç bükey dairelere bırakır. Aynı geometrik düzen Prinias Tapınağı'na ait lento üzerinde duran kireçtaşı figürlerde (Lev. VII, Res. 3) de uygulanmıştır. Bukleciklerdeki abartılı stilizasyon, biçimin, boncuklardan yapılmış bir aksesuar gibi görünmesine neden olmuştur. Akropolis Kore 660'da (Lev. VIII, Res. 1 a - c), Antenor Koresi'nde (Lev. VIII, Res. 2 a - b), Olympia'dan Athena başında (Lev. IX, Res. 1) ve daha geç tarihli Aphrodite/Persephone (Lev. IX, Res. 2) üzerinde ise

²⁵⁸ Richter, 1968: Res. 579 - 580.

²⁵⁹ a. e., Res. 589.

²⁶⁰ a. e., Res. 301 - 303.

²⁶¹ a. e., Res. 673 - 674.

²⁶² Zülüfler de spiral buklecikler biçimindedir. Figürün genel olarak saç biçimi, diğer Korelerinkinden farklılık göstermektedir.

Aristodikos Kourosu'nunkine²⁶³ (MÖ 510 - 500) benzer spiral buklecikler kullanılmaya başlanmıştır. Kore 660 ve Olympia Athenası'nda buklecik sayısı iki iken, Antenor Koresi'nde sayı üçe çıkmıştır. Aphrodite/Persephone örneğinde ise merkezden şakaklara doğru sıra sayısı beşe çıkarılarak, spiral bukleciklerden âdeta bir taç yapılmıştır.

Kâküller ise uçları spiral bukleciklerle sonlanan yarı çözülmüş bukceler hâlinde olup örnekleri Akropolis Kore 682 (Lev. IX, Res. 3 a - b) ve Akropolis Kore 669 (Lev. X, Res. 1) üzerinde görülebilir. Kore 682'de buklecikler aynı yöne doğru kıvrılarak yapılmış iken, Kore 669'da kulaklardan merkeze doğru simetrik olarak düzenlenmişlerdir. Benzer biçimlendirme MÖ 525 - 515'e tarihlenen karınlı amphora üzerinde betimlenmiş Artemis figüründe (Lev. X, Res. 2) mevcuttur. Alın üzerine inen orta bukceler, yan uçtaki bukleciklerle aynı boyutta ya da onlardan daha küçük (Akropolis Kore 669, 682 gibi) olabiliyordu. Bazı örneklerde ise alın üzerine inen çözülmüş bukceler, Akropolis Kore 675'te (Lev. XIV, Res. 2 a - b) görüldüğü üzere yatay taranmış, tek gibi görünen dalgali tutamla sınırlandırılmıştır.

Ön saç işlenişinde farklı bir biçim ise alın üzerindeki saçın ikiye ayrılarak, kulaklara doğru sıg dalgalar hâlinde taranmasıyla oluşturulmuş, bir anlamda ondüle olarak niteleyebileceğimiz biçimdir. Maşayla yapılmış özel bir biçim olarak değerlendirilebilir. Kyzikos Kore Başı (Lev. XIII, Res. 3 a - b) ve bilinen en erken tarihli Nike olan Delos Nikesi (Lev. XIV, Res. 1) gibi eserlerde örnekleri görülebilir. Ancak Delos Nikesi'nde tam merkezde, uygulanan farklı bir detay, biçimi diğer örneklerden ayırır; saç ayırma noktasından çıkan ucu çözülmemiş buklecikler içe doğru simetrik bir şekilde kıvrılarak, diğer örneklerdeki devamlı dalganın bölünmesine neden olmuştur. Kyzikos örneğinde ise öndeki saç iri dalgalar biçiminde taranmıştır. Euthydikos Koresi'nde (Lev. XII, Res. 2 a - c) ise alın üzerindeki kıvrımlı ve dolgun saç, ortadan ayrılarak tek parça hâlde kulaklara doğru taranmıştır. Örneklerde bahsi geçen dalgalar daha sıklaştırdıklarında ise dalgaların dairesel formu yerini, önden bakıldığında Phrasikleia Koresi (Lev. XI, Res. 1 a - b) örneğindeki zik - zak görünümü, kabarık dalgalara bırakmıştır. Akropolis Kore 671'de (Lev. XI, Res. 2 a - b) kabarık dalgalar alın üzerinde geniş yer kaplarken, Delphoi Siphnos Hazine Binası girişindeki Karyatid (Lev. XII, Res. 1) ve Phrasikleia Koresi'nde, stephanenin başa yerleştiriliş şeklinden, biçim kısmen görülebilmektedir.

²⁶³ Boardman, 2001: Res. 145.

Aynı dönemlerde yukarıda bahsedilen alın üzerindeki dalgalı biçim, yeni bir detayın eklenmesiyle geliştirilmiştir. Akropolis Kore 671'de (Lev. XI, Res. 2 b) görüldüğü gibi alındaki saç, ortadan ayrılıp dalgalar hâlinde kulaklara doğru taranmış, iki yanda stephane altından çıkan başka birer tutam, şakaklar üzerinde dairesel taranıp yine stephane altına yerleştirilerek, bu ondüle biçimli saç kesintiye uğratmıştır. Biçim, Arkaik Dönem'de birçok kez uygulanmış ve Tarentum'dan Oturan Tanrıça örneğinde (Lev. XXIII, Res. 1) görüldüğü üzere Erken Klâsik Dönem'e dek kullanımı sürmüştür. Şakaklar üzerindeki ondüle bazen Akropolis Kore 684'te²⁶⁴ görüldüğü üzere alın üstündeki benzer kıvrımlarla aynı bazen de Akropolis Kore 660'taki (Lev. VIII, Res. 1 a - c) gibi farklı şekilde biçimlendirilmiştir; alın üzerinde, iki sıra spiral buklecikten oluşan saç yanlarda, U şeklinde kıvrılmış saç tutamlarıyla kesintiye uğratılmıştır.

Alın üzerindeki saç, Berlin Koresi'ndeki gibi (Lev. XIX, Res. 1 a - b) detaysız dış bükey dalgaların ortadan iki yana taranmasıyla biçimlendirilmiştir. Alın üzerindeki saçın, kapladığı alan kulaklara doğru arttığından, alın üçgen görünümü almıştır. Arkaik Dönem'de sıklıkla Sphenks heykellerinde görülen, detayların verilmediği dalgalar, Olympia Zeus Tapınağı'na ait Sert Üslup'taki bazı figürlerde de olduğu gibi, görüşüme göre boya ile detaylandırılmış olabilir. Lyon Koresi'nde ise (Lev. X, Res. 3 a - b) alın saçının benzeri işlenişi, iç bükeye dönüşmüş, sonuçta başa yapışık bir görünüm ortaya çıkmıştır. Aslında biçim, Phrasikleia Koresi (Lev. XI, Res. 1 a - b) vb.'nin alın saçının sık ondüle şeklinde taranmasının ardından, lülelere ilişkin detay vermeyen plastik işçiliğin uygulandığı bir örnek olarak yorumlanabilir.

Peploslu Kore'de ise (Lev. XIII, Res. 1 a - b) alın üzerindeki saç, ortadan ayrılmayıp, üç sıra enli ve yassı dalgalı tutamların alın üzerine dizilmesiyle biçimlendirilmiştir. Oluşturulan biçim, genel olarak bakıldığında, geniş bir bant gibi algılanabilmektedir.

Omuz ve göğüs üzerine inen lüleler, birkaç örnek dışında (Ör. Berlin Koresi, Lev. XIX, Res. 1 a - b; Akropolis Kore 683, Lev. XIV, Res. 3) omuz ve göğüs üzerine inen saç lüleleri, Korelerin saç biçimlerinin karakteristik bir parçasıdır. Sayıları üç ile dört arasında değişir; ancak Ephesos'tan bir fildişi heykelciikteki gibi (Lev. VI, Res. 2 a, b) sadece birer tutamın kullanıldığı örnekler de saptanmıştır. Uzunluk açısından ise göğüs altına kadar inebilmektedirler. Lüleler, boynun uzun ve

²⁶⁴ Richter, 1968: Res. 579 - 580.

güçlü görünmesi açısından önemlidir; ancak heykeltıraş öndeki omuz lülelerini, sırta inenlerden ayırırken Akropolis Kore 674'te (MÖ 500 civarı) olduğu gibi güçlüklerle karşılaşmış ve sonuç olarak boyun hantal, işçilik ise acemi bir görünüş kazanmıştır²⁶⁵.

Arkaik Dönem'de heykeltıraşlar, tam plastik lüleler yapma konusunda yetersiz olabilir; lülelerin göğüs üzerinden aşağı inerken uç kısımlarının havada asılı kalması gerekirken, Akropolis Kore 675'te (Lev. XIV, Res. 2 a - b) görüldüğü üzere göğüs altına kadar vücuda yapışık olarak indirilmesi bunun bir sonucu olarak düşünülebilir. Neticede lüle göğüslerin dış yanlarında açılmış 'v' kıvrımı kazanarak mantıktan uzak bir biçim almıştır. Grammichele'den oturan Demeter/Kore heykelinde²⁶⁶ (MÖ 500 - 475) ise lüle boyun ve omuza yapışık olarak kol üzerine kadar indirilmiştir. Ancak bazı heykeltıraşlar mantıklı bazı yöntemler de geliştirmişlerdir. Örneğin, Peploslu Kore'de (Lev. XIII, Res. 1 a - b) lülelerin tamamı, göğüslerin dış tarafından peplos üzerine inmiş, böylece göğüs kıvrımını aşma zorluğu ortadan kalkmıştır. Akropolis Kore 680²⁶⁷,de ise khiton üzerine atılan himation sayesinde göğüs kıvrımı yok edilmiş, böylece lüleler düz bir şekilde salınmıştır.

MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen örneklerde, saçın abartılı biçimde stilize işlendiği gözlemlenmektedir. Bunun için Auxerre Koresi'nde (Lev. VII, Res. 1) görüldüğü gibi yatay ve dikey yönde yontmayla lüle görünümü verilmişken, Mykenai Akropolisi'nden kireçtaşı kabartmadaki (Lev. VII, Res. 2) gibi sadece yatay yontmayla, kıvrımlı görünüm elde edilmek istenmiştir. Auxerre Koresi'nde (Lev. VII, Res. 1) lüleler birbirinden ayrılmamış iken, Prinias Tapınağı'na ait söve üzerinde duran kireçtaşı figür (Lev. VII, Res. 3) üzerinde görüldüğü gibi lüleler yarı plastik ve diğer örneklerle göre dairesel işlenmiştir. Ayrıca Auxerre Koresi'nin lüleleri uçta birer yumruya (boncuk ya da spiral buklecik?) sahipken, lüleler çoğunlukla uçlara doğru sivrilmiştir. Auxerre Koresi'ninkine benzer uç kısım, Phrasikleia Koresi'nde de görülebilir (Lev. XI, Res. 1 a - b); ancak bunlar üçgen biçiminde sonlandırılmıştır. Vulci'den bir Etrüsk heykelinde (Lev. XVIII, Res. 2 a) ise tutamların her biri balık kılçığı şeklinde kazımalara sahip olduğundan, örülmüş gibi görünmektedir.

²⁶⁵ Ridgway, 1970: 117, Res. 30; Ridgway, 1977: 107.

²⁶⁶ Palagia, 2006: 84, Res. 28.

²⁶⁷ Richter, 1968: Res. 389.

Lülelere spiral formun çizilmesi, öncekilere oranla daha doğala yakın bir görünümün elde edilmesini sağlamıştır. Malesina'dan kabartma figür (Lev. VII, Res. 4) ve Ephesos Artemis Tapınağı'ndan fildişi figür (Lev. VI, Res. 2 a - c) üzerinde çizgisel detaylarla elde edilen sarmal form, Akropolis Kore 682 (Lev. IX, Res. 3 a - b) ve Eretria Apollon Tapınağı batı alınlığın Athena figürü (Lev. XV, Res. 2) üzerinde daha plastikleşir.

Lüleler üzerine geometrik yatay kazımların daha derin ve açılı yapılması Auxerre Koresi'ndeki stilize lülelerden doğala daha yakın görünümlülerin elde edilmesi sağlamıştır. Örneklerini Antenor Koresi (Lev. VIII, Res. 2 a - b), Akropolis Kore 669 (Lev. X, Res. 1) ve Akropolis Kore 671 (Lev. XI, Res. 2 a - b) üzerinde görmek mümkündür. İlk iki örnekte lüleler kırık olduğu için tam uzunluk saptanamazken, son örnek Kore 671'de göğüs altına kadar indikleri görülmektedir. Benzer lüleli Korelerden Antenor Koresi'nde sayı dört iken, Kore 669 ve 671'de lüle sayısı üçe düşmüştür.

Peploslu Kore'nin (Lev. XIII, Res. 1 a - b) alın üzerindeki saçına uygulanmış şerit görünümlü enli - yassı tutamlarının her birine eklenen 's' kıvrımlı çizgilerle, çözülmüş bukle görünümü verilmek istenmiştir. Biçim, Lyon Koresi (Lev. X, Res. 3 a), Euthydikos Koresi (Lev. XII, Res. 2 a - b) ve Kyzikos Koresi başında (Lev. XIII, Res. 3 a - c) sadece önde omuzlara inen lülelere uygulanırken, Peploslu Kore'de hem alın üzerindeki saçta hem sırtta inen lülelere hem de önde omuzlar üzerine inen lülelere uygulanmıştır. Benzer biçimlendirmeye, keramik eserler üzerindeki resimlerden Mainad betiminde (Lev. XIII, Res. 2) de rastlanmaktadır.

Lüleler, bazen de Phrasikleia Koresi (Lev. XI, Res. 1 a - b), Delos Nikesi (Lev. XIV, Res. 1) ve Akropolis Kore 675 (Lev. XIV, Res. 2 a - b) örneklerinde olduğu gibi birer boncuk dizisi görünümündeki boğumlardan meydana gelmiştir. Phrasikleia Koresi'nde üçer adet lüle, göğüs üzerine inmekteyken omuzdan itibaren hacim olarak küçülmüş, lüle uçları da üçgen biçiminde sonlandırılmıştır. Delos Nikesi'nde, uçları kırılmış dörder adet lüle, göğüs ve kollar üzerine salınmıştır. Akropolis Kore 675'te ise üçer adet lüle, göğüs ve kollar üzerine salınmış, daha önce de bahsedildiği gibi figürün sol göğsünün üzerindeki lüleler, göğsü sararak, mantıktan uzak bir görünüme neden olmuş, heykelin sağ göğsü üzerine atılan himation ise, göğüs kıvrımını yok ettiğinden lülelerin kolaylıkla düz inmesini sağlamıştır.

Arkada, sırt üzerinde uygulanan biçimler, çoğunlukla uzun saç tutamların lülelere dönüştürülmesinden ibarettir. Lüleler, alın üstündeki saç ve önde omuzlara dökülenlerden bağımsız ya da aynı şekilde olabiliyordu; ancak genel olarak uzun ve açık bırakılmış saç, biçim bakımından omuz üzerine inen lülelerle devamlılık göstermiştir.

Erken örneklerde uygulamaları karşımıza çıkan dikey - yatay işlenişle lüle görünümü elde etme, Auxerre Koresi'ndeki (Lev. VII, Res. 1) gibi sırt üzerinde de uygulanmış, lüle uçları ise önde omuz lülelerindeki gibi küçük yumrularla sonlanmıştı. Akropolis Kore 660 (Lev. VIII, Res. 1 a) ve Antenor Koresi/Akropolis Kore 681'de (Lev. VIII, Res. 2 b) stephane altından çıkanlar, tepede ve önde omuz üzerine inen lülelerden farklı olarak bu şekilde biçimlendirilmiştir. Euthydikos Koresi'nin sırtı üzerinde (Lev. XII, Res. 2 a - c) başa iki kez sarılarak bağlanmanın ardından uçları sarkıtılan oldukça uzun tainia²⁶⁸ altından çıkanlar ise yatay kıvrımlarla bir bütün hâlde aşağıya salınmıştır. Biçime dair gerekli detay, plastik olarak işlenmemiş, bu amaçla olasılıkla boyadan faydalanılmıştır.

Boncuk dizisine benzer boğumlardan meydana gelen stilize lüleler önde omuz lüleleri olarak kullanıldığı gibi, sırt üzerinde de kullanılmıştır. Farklı biçimlendirilmiş alın üzerindeki saç ve omuz lülerine sahip Lyon Koresi'nde (Lev. X, Res. 3 b), arkada kulaklar hizasında bağlanan bir tainia ya da strophion altından çıkan lüleler, bu şekilde biçimlendirilmiştir. Şeridin üzerinde kalanlar ise tepede görülen biçimin devamı şeklindedir. Phrasikleia Koresi'nde (Lev. XI, Res. 1 b) de Lyon Koresi'ndeki gibi, arkada kulak hizasında bağlanmış tainia/strophion altından çıkan lüleler boncuk dizisi görünümünde, üstündekiler ise yine tepede görülen biçimin devamı şeklindedir. Ayrıca Lyon Koresi'nde başı çevreleyen bağın bağlantı noktası görülmezken, Phrasikleia Koresi'nde sık bir fiyonk göze çarpmaktadır. Lüle uçları ise, önde omuzlara inenlerde olduğu gibi üçgen biçiminde sonlanmıştı. Önde omuzlara inen lülelerin biçimleri açıklanırken adı geçen Akropolis Kore 675'ten (Lev. XIV, Res. 2 a - b), bu bölümde bahsedilmemektedir. Çünkü saç, arkada biçime dair hiçbir detay vermeyecek şekilde işlenmiştir.

Sırt üzerinde uygulanan enli - yassı lüleler ise Akropolis Kore 682'de (Lev. IX, Res. 3 b) başı çevreleyen stephane altında çıkanlarda bir bütün olarak işlenmiş, uçlar ise daha hacimsiz tutularak püskül görünümü elde edilmiştir. Akropolis Kore

²⁶⁸ Richter, 1968: 99.

671'de (Lev. XI, Res. 2 b) tepeden farklı olarak biçimlendirilmiş saç, incelediğim diğer tüm Korelerden farklı olarak figürün üzerine sarılan manto altında kalmıştır. Akropolis Kore 683'te (Lev. XIV, Res. 3) ise, arkada uygulanmış biçim, tepede stephane içinde kalanların devamı şeklindedir. Saç, alından geriye stephaneye kadar kabarık, stephane sonrası normal hacimde geriye doğru taranmıştır. Heykeldeki geometrik işçilik, saçın kaba görünmesine neden olmuştur.

Çözülmüş lüleler, önde omuzlar üzerine inen lülelerin devamı olarak Delphoi Siphnos Hazine Binası girişinde kullanılan Karyatid (Lev. XII, Res. 1), Peploslu Kore (Lev. XIII, Res. 1 a - b) ve Kyzikos Kore başındaki (Lev. XIII, Res. 3 a - b) gibi arkada sırta inenlerde de görülmektedir. İlk iki örnekte, omuz lüleleri ile sırt lüleleri birebir aynı biçimdeyken, Kyzikos örneğinde ise lülelere bölünmemiş, bir bütün hâlindeki saç, 's' kıvrımlı işlenmiş, bu da saçın başa yapışık şekilde görünmesine neden olmuştur.

Yukarıdaki başlıklara ek olarak Vulci, Poledrara nekropolisinde, 'İsis Mağarası' (grotto) adı verilen mezarda bulunmuş bir Etrüsk heykeli²⁶⁹ (Lev. XVIII, Res. 2 b) farklı saç biçimiyle dikkat çeker. Arkaik Dönem için hem işçilik hem de toplu saç açısından nadir bir örnektir. Arkada strophos benzeri şeridin altından çıkan dokuz tutam, balık kılçığı biçiminde kazımayla muntazam bir şekilde örülmüş gibi görünmektedir. Uçta ise, strophos/strophion/tainia benzeri bir şeritle 11 kez sarılarak bağlanmıştır. Bağlanma nedeniyle hacmi azalmış saç uçları ise doğal hâline bırakılmıştır. Örgülü tutamların aynı dönemdeki Yunan heykellerinde görülmemesi, bu uygulamanın sadece Etrüsklere ait bir stil olduğunu göstermektedir. Toplama şekli ise bir sonraki bölümde anlatılacağı üzere değişik biçimlerde hem Klâsik hem de Hellenistik Dönem'de uygulanmıştır.

Arkaik Dönem'de toplu saçın uygulandığı başka bir örnek olan Berlin Koresi (Lev. XIX, Res. 1 a - b) de ilginç saç toplama biçimiyle diğer korelerden ayrılır. Polos altından çıkan saçlar, kulak hizasında strophion ya da tainia benzeri bir şeritle²⁷⁰ gevşek olarak bağlanmış, bant altından çıkanlar da ikiye ayrılıp dış bükey tutamlar hâlinde iki yandan ortaya doğru yönlendirilip, içine sıkıştırılmıştır. Uçta ise s.15'te açıklanan aksesuarla benzerlik gösterdiği düşünülen bir kurdeleyle bağlanarak sonuna kadar sarılmıştır. Olympia'dan prothesis sahneli pişmiş toprak pinaks

²⁶⁹ Richter, 1968: 41.

²⁷⁰ a. e., s. 39.

üzerindeki figürlerde de sırta inen saç, enseden itibaren bir kurdeleyle aralıklı ama devamlı olarak sarılarak toplu hâle getirilmiştir (Lev. XVIII, Res. 1). Benzer biçimlendirme, sonraki dönemlerde de uygulanmıştır.

Kulak hizasında şerit benzeri bantla sabitleme sadece Berlin Koresi'ne has değildir; Lyon Koresi (Lev. X, Res. 3 b), Phrasikleia Koresi (Lev. XI, Res. 1 b), Peploslu Kore (Lev. XIII, Res. 1 b) ile örnekleri çoğaltılabilir. Richter, eserinde Lyon Koresi'ni tanımlarken bu banttan 'kurdele/şerit', Peploslu Kore'yi tanımlarken de 'tainia' olarak bahsetmiştir²⁷¹. Bu bant, genel bir anlam ifade eden tainia olarak isimlendirmek daha yerinde olacaktır.

Boiotia'dan MÖ 7. yüzyıl tarihli mermer bir heykelcik (Lev. VI, Res. 1 a - b) ve Akropolis Kore 675²⁷² (MÖ 520 - 510; Lev. XIV, Res. 2 b) üzerinde ise sırta inen saç lülelere ayrılmamış ve herhangi bir detay işlenmemiştir. Biçimlerin heykeltıraşıye geçişi, yine boyayla sağlanmış olabilir.

Kulak çevresinde görülen biçimler, aslında kâkül ve alın üzerindeki saç biçimlerinin devamıdır. Bazı örneklerde tepede stephane içinde kalan kısım ile sırt üzerine inen saçlar arasında biçimsel fark olduğundan bahsedilmişti. Bazılarında ise hiçbir aksesuara bağlı kalınsız bu fark ortaya çıkmıştır; Akropolis Kore 674'te²⁷³ önde yarım stephane ile taçlandırılmış saç, arkada kulak hizasında açıkça biçim değişikliğine uğramıştır. Kulak hizasında, arkada strophion veya tainia benzeri ikinci bir bantın araya girmesi de, Lyon Koresi (Lev. X, Res. 3 a - b) ve Phrasikleia Koresi'ndeki (Lev. XI, Res. 1 a - b) gibi tepede, arkada aksesuarlar arasında ve sırta inen lülelerde 3 farklı biçimin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Peploslu Kore'de ise ikinci bant kullanılmasına rağmen, arkada sırta inenlerde veya tepede uygulanan biçimde fark meydana gelmemiştir.

Çoğunlukla Korelerde kulaklar, saçın taranma şekline dolayı açıkta bırakılırken, Auxerre Koresi (Lev. VII, Res. 1), Mykenai Akropolisi'nden kireçtaşı kabartma (Lev. VII, Res. 2) ve Malesina kabartmasındaki figürlerde (Lev. VII, Res. 4) olduğu gibi erken tarihli örneklerde saç altında kalmıştır; görüşüme göre ya hiçbir saç aksesuarının kullanılmamasıyla ya da heykeltıraşın el melekesiyle açıklanabilir.

²⁷¹ Richter, 1968: 72.

²⁷² Heykel sadece önden görülmek üzere tasarlanmış olabilir; çünkü sadece saç değil kıyafetin arkası da öndeki işçiliğe oranla neredeyse detaysızdır.

²⁷³ Richter, 1968: Res. 411.

Kâkül ve alın üzerindeki saç biçimleri açıklanırken adı geçen ondüle biçimlendirme örneklerinin, Akropolis Kore 660 (Lev. VIII, Res. 1 a - c) ve Akropolis Kore 671 (Lev. XI, Res. 2 a - b) üzerinde görüldüğünü bu başlık altında da hatırlatmak uygun olacaktır. Her iki örnekteki ondüleler, alın üzerinde görülen biçimden farklıdır. Kore 660'ın ondülesi sıkışık toplama neticesinde oval form alırken, Kore 671'inin ise tam yarım daire formu almış olması sebebiyle Kore 660'ın ondülesine göre daha özenli görünmesini sağlanmıştır.

2. Klâsik Dönem

Bu dönemde uzun - açık saç örnekleri azalmış, açık tercih edilen saç kısa kesilmiştir. Çoğunlukla toplu saç yeğlenmiş, bu nedenle çeşitli topuzlar, atkuyruğu veya atkuyruğuna benzer toplama biçimleri, enli veya ensiz bantların yardımıyla uygulanmıştır.

Bu dönem için örnek seçilen heykellerin saç biçimleri, Arkaik Dönem Koreleri ve Hellenistik Dönem kadın figürlerinininkilerle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Tepede görülen tarama biçimleri, çok çeşitlidir. Önden arkaya doğru tarama biçimine, Arkaik Dönem'de Ephesos Artemis Tapınağı'ndan fildişi heykelcik (Lev. VI, Res. 2 a - c), Malesina'dan kireçtaşı kabartma üzerindeki figür (Lev. VII, Res. 4) ve Kyzikos'tan Kore başı (Lev. XIII, Res. 3 a - b) gibi örneklerde rastlanmıştır. Bu örneklerde alnın gerisindeki saç, Ephesos örneğinde önde ikiye ayrıldıktan sonra kulakların arkasına doğru taranırken, Malesina örneğinde stilize spiral bukleciklere dönüştürülmüş, Kyzikos örneğinde ise ortadan ayrılıp maşayla ondüleler elde edildikten sonra kulaklar arkasına taranmıştır. Aksesuar kullanılmamış Kyzikos örneğinde öndeki saçın gerisinde kalanlar arkaya taranmıştır. Klâsik Dönem'de ise başa bağlanan enli bantlar nedeniyle pek net anlaşılamamakla birlikte saç, ortadan ayrılıp iki yana taranmış, baş çevresine dolanan mitra, diadem, strophion vb. ile bağlanarak toplanmıştır; Aphrodite başında görüldüğü üzere (Lev. XXIV, Res. 1 a - b) bir mitra ile, Niobid heykelinde (Lev. XXIV, Res. 2) ise, bağlanmış olan diademin gerisinde kalanlar arkaya taranıp ensede içe doğru sarılarak toplu hâle getirilmiştir. Hellenistik Dönem'den Mainad (Lev. XXI, Res. 3 b) örneğinde ise uzun saç doğrudan arkaya taranarak bir şeritle uç kısmına yakın bir noktada bağlanmış, Esquilinus Venüsü'nde (Lev. XXV, Res. 1 a - b) mitra benzeri bir bandın gerisinde arkaya, başın soluna doğru tepeye taranarak, biçim yan topuzla tamamlanmıştır.

Mainad kabartmasının alın kısmı zarar gördüğünden figürün öndeki saç biçimi görülemezken, Esquilinus Venüsü'nde mitra altından çıkarılıp alın üzerine taranmış kâküllerin uçları çözülmemiş bukleler biçimindedir. Alın gerisindeki saç, Antiope'de (Lev. XXXV, Res. 3) krobylos yapılmış, Troas Aphroditesi'nde (Lev. XXVIII, Res. 3) saç ayırma çizgisinin başlangıcında karşılıklı iki tutam ayrıldıktan sonra kalanlar arkaya taranıp topuz yapılırken, ayrılanlar tutamlar ise tepede düğümlenmiştir. Benzer biçimin uygulandığı Capitolinus Aphroditesi (Lev. XXIX, Res. 1 a - b) ve Artemis başında (Lev. XXIX, Res. 2 a - b) tepedeki düğüm, tutamların daha uzun olması nedeniyle heybetli bir fiyonga dönüşmüştür. Antiope'de arkada kısa atkuyruğu, diğer örneklerde ise çeşitli topuz biçimleri uygulanmıştır. Sonuç olarak arkaya tarama biçiminin, tek bir modele ilişkin olmadığını söylenebilir.

Tepe noktasından her yöne doğru tarama biçimi, Euthydikos Koresi (Lev. XII, Res. 2 a - c) ve Leukotheia Kabartması'ndan oturan figür (Lev. XV, Res. 1) görüldüğü üzere Arkaik Dönem'de açık saçlarda uygulanmış, Klâsik Dönem'de ise, Antiope figüründe (Lev. XXV, Res. 2), bronz dansçı figürü (Lev. XV, Res. 4), Eirene (Lev. XVI, Res. 2), Leda (Lev. XX, Res. 2), Peplophoros (Lev. XXV, Res. 3), Olympia Zeus Tapınağı doğu alınlıktan figür K (Lev. XXXI, Res. 1), Olympia Zeus Tapınağı batı alınlıktan figür B (Lev. XXXI, Res. 2) ve Hera (Lev. XXXII, Res. 2) figürlerine göre açık veya toplu olarak hem uzun hem de kısa saçta uygulanmıştır. Figür K ve B'nin kıvrımlı tutamları spiral bukleciklerle sonlanırken, Figür K'nin tutamları B'ye oranla daha uzundur. Figür B'nin bukleleri ise başa yapışık olup buklecikleri farklı yönlerle taranmıştır. Dansçı ve Hera figürlerinde saç, kısa kesilip alnın gerisinde bir diademle bağlanmıştır. Eirene'de birden fazla bantla (tainia/strophion) bağlanan saç, açık bırakılmış, tepedekiler ise birbirini tekrarlayan gevşek kıvrımlar hâlinde, sığ olarak işlenmiştir. Peplophoros ve Leda örneklerinde ise toplu saç tercih edilmiş, Peplophoros'ta sığ dalgalı görünüm hâkimken, Leda örneğinde kıvrımlı tutamlar daha kabarık işlenmiştir. Arkaik Dönem örnekleri arasında sayılan Leukothea Kabartması'ndan oturan figürde (Lev. XV, Res. 1) alnın gerisinde strophion ile bağlanmış saç açık bırakılmışken, Antiope'de (Lev. XXV, Res. 2) stephane içinde kalan kısım merkezden her yöne taranmanın ardından arkada toplanmıştır. Hellenistik Dönem örnekleri olan Galat eşi (Lev. XXXIII, Res. 2), Hekate (Lev. XXXIII, Res. 3) ve Elektra (Lev. XXXIII, Res. 4) figürlerinin kısa kesilmiş saçları da aynı şekilde taranmıştır. Galat eşinin aksesuar kullanılmamış saç biçimi, kıvrımlı tutamların tepeden her yöne taranmasından ibarettir. Hekate'de ise

saç, tepede her yöne tarandıktan sonra bir strophos ile bağlanmıştır. Alın üzerindeki bukleler ise kabarık olup, iki yana dağıtılmıştır. Elektra'da ise spiral biçim almaya hazırlanmış kısa tutamlar, hiçbir akseuar kullanılmadan, katmanlar halinde tepeden aşağıya inmekte, dolayısıyla gerçekten uzak bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Örneklerden anlaşılabileceği üzere, hem açık hem de toplu saçlara uygulanmış bu tarama biçiminin saç modeli ile bağlantılı olmadığı açıktır.

Lampadion veya atkuyruğu biçiminde toplamak amacıyla saç başın çevresinden tepeye tarama biçimine Arkaik Dönem'de rastlanmaz; Klâsik Dönem'de ise Nike (Lev. XXXIV, Res. 3 a - b), Nympe (Lev. XXXIV, Res. 1) ve Genç Kız (Lev. XXXIV, Res. 2) figürleri üzerinde görülür. Nike figüründe tam tepede yapılan atkuyruğu diğer örneklerde biraz daha geride yapılmıştır. Versailles ve aynı tipteki Perge Artemisi (Lev. XXXV, Res. 1, 2) MÖ 4. yüzyıl, Conservatori Kızı (Lev. XXVIII, Res. 1) ise MÖ 3. yüzyılda uygulanmış örnekleridir. Artemis örneklerinden farklı olarak Conservatori örneğinde saç, lampadion biçimi yerine topuz yapmak için tepeye doğru taranmıştır.

Örneğine az rastlanan başka bir tarama biçimi de farklı yönlerde tarama olup, ilk kez Klâsik Dönem'de, Laborde Başı (Lev. XXVI, Res. 1 a - c), Güvercinli Kız (Lev. XXX, Res. 1) gibi az sayıda eserde karşımıza çıkar. Laborde Başı'nda kalın tutamlardan oluşan bukleler kabarık ve çözülmüş şekildedir. Güvercinli Kız örneğinde kulak hizasının üstünde kalan saç yarım toplanarak küçük bir topuz yapılmış, topuza dahil edilmeyenler ise çözülmüş lüleler hâlinde sırtta salınmıştır. Tepedeki çözülmüş bukleler farklı yönlerde taranmış gibi karmaşık bir görünüme sahiptir. Benzer tarama biçimi, bir keramik betimindeki Eris figürü (Lev. XXXII, Res. 4) üzerinde görülebilir. Büklümlü saç, hiçbir aksesuar kullanılmadan doğal hâline bırakılmıştır.

Saçın ortadan ikiye ayrılmasının ardından saç ayırma çizgisi boyunca iki yana tarama biçimine, Arkaik Dönem'den herhangi bir örnekle karşılaşılmamışken, Klâsik Dönem'den Genç kız başı (Lev. XX, Res. 3), Demeter (Lev. XVI, Res. 1), Athena Lemnia (Lev. XXXII, Res. 1) gibi birkaç örnek mevcuttur. Demeter figürünün saç dalgaları olarak taranmıştır. Aynı kıvrımlara sahip tutamlar, genel olarak bakıldığında kabarık görünümün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Genç Kız başında ise, uzun saç, gevşek dalgalar hâlinde taranmıştır. Sığ olarak işlenen saçlar, figüre sakin bir görünüm kazandırmıştır. Ayrıca bağlanan saçın uç

kısımlarının sırta inmesi sakın görünümü desteklemiştir. Athena Lemnia figürünün kıvrımlı kısa saçları kabarık işlenmiş, sıkı bağlanan diademle daha da vurgulanmıştır. Kabarık saçlar ise, orijinaldeki bronz işçiliğın mermere yansımasıdır. Hellenistik Dönem örnekleri arasında Moira (Lev. XVII, Res. 1), Niobe (Lev. XXI, Res. 1, 2) ve Melos Aphroditesi (Lev. XXX, Res. 3 a - b) figürleri sayılabilir. Üç örnekte de önde krobylos biçimini uygulamak adına tepede bir strophion/tainia başı çevrelemektedir. Moira, Aphrodite ve Yarborough Koleksiyonu'ndan Niobe başında (Lev. XXI, Res. 2) örneklerinde kabarık, Niobe heykelinde (Lev. XXI, Res. 1) ise nispeten daha sık işleniş mevcuttur.

İlk örneği Kore 682'de (Lev. IX, Res. 3 a) görülen yatay olarak ortadan ayrılıp öne ve geriye tarama biçimine sadece Klâsik Dönem'den bir Köle Kız kabartmasında (Lev. XXXII, Res. 3) rastlanmıştır; saç yay biçiminde kıvrımlara sahip olup, tepedeki kısa perçemler katmanlar hâlinde öne, tepenin gerisindekiler ise uzun perçemler hâlinde arkaya taranmıştır.

Hellenistik Dönem'de Antium Kızı heykelindeki gibi (Lev. XXVIII, Res. 2 a - b) saçın tepede ortadan ayrılıp geriden öne taranarak toplanması ve Elektra'daki (Lev. XXXV, Res. 4) gibi tepede ortadan ayrılmanın ardından iki yana taranarak önde krobylos yapılıp, gerisinde kalanların ise arkaya doğru taranıp ensede toplanmasıyla meydana gelmiş modellerde yeni tarama biçimlerine rastlanmıştır.

Tarama biçimleri dışında, tepede saç ayırma çizgisi boyunca yapılan önden geriye örgü, Argos'tan Hera Başı (Lev. XIX, Res. 2 a) ve Erekhtheion Karyatidleri (Lev. XX, Res. 1 a) örneklerinden görüldüğü üzere Klâsik Dönem'den itibaren uygulanmış, Hellenistik Dönem'de ise çalışmanın levhalarına eklenmemiş olan Fethiye Müzesi'nden Kuşlar Tutan Kız heykelinde (MÖ 3. - 2. yüzyıl) bir örneğine rastlanmıştır.

Kâkül ya da alın üzerinde görülen biçimlerin Klâsik Dönem'de azaldığı, bu sebeple birbirine benzer biçimlerin uygulandığı görülmektedir. Erken Klâsik Dönem'de kullanılan saç biçimlerinde Arkaik Dönem'in etkileri var olmuştur. En erken örneklerine Auxerre Koresi (Lev. VII, Res. 1) üzerinde rastlanan spiral bukleciklerin alın üzerine dizilmesiyle oluşturulan biçimin, Olympia Zeus Tapınağı Batı Metop 1'deki Athena figüründe²⁷⁴ (MÖ 470 - 457) de görülmesi bu etkinin bir

²⁷⁴ Boardman, 2005, Res. 23 - 1.

sonucu olmalıdır. Athena figüründe yarı plastik işlenen spiral buklecikler, MÖ 470 - 460 civarına tarihlendirilen Khiaramonti Kabartması'nda, ortada yer alan Kharit²⁷⁵ figüründe tam plastiktir.

Akropolis Kore 682 (Lev. IX, Res. 3 a - b) ve Akropolis Kore 669'a (Lev. X, Res. 1) uygulanmış kâkül kesimi, kısa kesilmiş saç biçimine sahip bazı Klâsik Dönem'den eserlerde de saptanmıştır. Giustiniani Hestiası'nda (Lev. XV, Res. 3) perçemler alın üzerine nerdeyse düz olarak taranmıştır. Penelope figürü (Lev. XXXI, Res. 3) üzerinde ise buklelerin çözülmüş olduğu, uçlarındaki kıvrımlardan anlaşılmaktadır. Bazı perçemlerin ise Olympia Zeus Tapınağı doğu alınlıktan figür K'da (Lev. XXXI, Res. 1) olduğu gibi uçları çözülmemiş bukleler hâlinde biçimlendirildiği gözlemlenmektedir. Aynı uygulama Hellenistik Dönem'den Esquilinus Venüsü'nde (Lev. XXV, Res. 1 a) de mevcuttur. Kalın tutamlardan meydana getirilen çözülmüş bukleler, uçta, kıvrılarak çözülmemiş iri buklecikler biçimindedir. Aslında Olympia Zeus Tapınağı doğu alınlıkta yer alan figür K örneğinde, figürün saçları oldukça kısa kesilmiş ve alın üzerine taranmıştır. Benzer durum, Hellenistik Dönem'den Büyük Galatlar Grubu'na ait Galat Eşi figüründe (Lev. XXXIII, Res. 2) de görülmektedir; ancak Galat Eşi'nde saç tutamları tamamen çözülmüş bukleler hâlinindedir. Ayrıca kısa kesilmiş, bukleler biçimindeki saç, bazen de alın üzerinde farklı yönlerle taranmıştır. Zeus Tapınağı Batı Alınlık'tan Figür B (Lev. XXXI, Res. 2) ve Hellenistik Dönem'den Hekate figürüne (Lev. XXXIII, Res. 3) benzer biçimlendirme uygulanmıştır. Saçın tümüyle kabarık olarak mermere geçirilmesi, uzaktan bakıldığında alın üzerindeki saçın krobylos gibi algılanmasına neden olmuştur. Penthesileia figüründe (Lev. XXXIII, Res. 1) ise ortadan ayrılmış düz kâkülün uzunluğu saç ayırma çizgisinden kulaklara doğru artmıştır.

Kâkül kesilmediğinde ise saç, Parthenos Nikesi (Lev. XXIII, Res. 2 a - b), Niobid (Lev. XXIV, Res. 2), Antiope (Lev. XXV, Res. 2), Peplophoros (Lev. XXV, Res. 3), Persephone (Lev. XXV, Res. 4), Hera (Lev. XXXII, Res. 2) gibi örneklerde görüldüğü üzere alın üzerinde ortadan ayrıldıktan sonra dalgalar hâlinde iki yana taranmıştır. Kulaklara taranan kısımlar Parthenos Nikesi ve Hera figürlerinde kabarık; Niobid, Peplophoros ve Persephone figürlerinde ise başa yapışık ve sığ dalgalar biçimindedir. Arkaik Dönem'de Euthydikos Koresi (Lev. XII, Res. 2 a - c), Kyzikos Kore Başı (Lev. XIII, Res. 3 a - b) ve Delos Nikesi (Lev. XIV, Res. 1);

²⁷⁵ Ridgway, 1970, Res. 153.

Hellenistik Dönem'den ise Melos Aphroditesi (Lev. XXX, Res. 3 a - b) bu tarama biçimine örnek gösterilebilir. Kulak arkasına gidemeyecek kadar kısa olanlar ise Bronz Dansçı figüründeki (Lev. XV, Res. 4) gibi kulakların önünde spiral biçimli buklelere ya da Genç Kız Başı (Lev. XX, Res. 3) ve Aphrodite Herme'sinde (Lev. XXIV, Res. 1 b) olduğu gibi, buklecik biçimindeki zülüflere dönüştürülmüştür.

Klâsik Dönem'de alın üzerindeki saç, bazı örneklerde ortadan ayrıldıktan sonra kulaklara doğru krobylos biçimi oluşturacak şekilde burulmuştur. Bu dönemden örnekleri Eirene (Lev. XVI, Res. 2), Leda (Lev. XX, Res. 2); Hellenistik Dönem'de ise Niobe heykeli ve büstü (Lev. XXI, Res. 1, 2), Kybele (Lev. XVII, Res. 3), Moira (Lev. XVII, Res. 1), Capitoline Aphroditesi (Lev. XXIX, Res. 1 a - b), Artemis (Lev. XXIX, Res. 2 a - b), Antiope (Lev. XXXV, Res. 3) ve Elektra (Lev. XXXV, Res. 4) figürleri üzerinde görülebilir. Niobe figürleri, Eirene, Kybele, Moira figürlerinde krobylos gerisinde, uzun olan saç açık bırakılmış; Capitoline Aphroditesi'nde tepede fiyonk, ensede ise gevşek bir topuz yapılmış; Leda, Antiope ve Elektra figürlerinde ise ense hizasında toplanmıştır. Elektra örneğinde rulo yapılan tutamlar detaylı işlenmediğinden, bu kısım saçtan ziyade strophiona benzer bir bant olarak algılanmaktayken, diğer örneklerde ise doğal görünüm mevcuttur. Alın üzerindeki saçın kalın birer tutam hâlinde rulo yapılması neticesinde saçtan yapılmış bir taç görünümü elde edilmiş ve buna bağlı olarak biçim, bazı modern kaynaklarda 'Haarkranz' (saç tacı / saçtan taç) olarak adlandırılmıştır²⁷⁶.

Omuz ve göğüs üzerine inen lüleler, Arkaik Dönem'de ancak stilize olarak yapılabilen lüleler, Akropolis Kore 682 (Lev. IX, Res. 3 a) ile Klâsik Dönem'de uygulanacak olan tam plastik örneklerine yaklaştığını göstermektedir. Lüleler, Athena (Lev. XV, Res. 2), bronz dansçı (Lev. XV, Res. 4) ve Eirene (Lev. XVI, Res. 2) örneklerde, plastik işlenmiş helezon formdadır. Hellenistik Dönem'de ise Nikeso heykeli²⁷⁷ (MÖ 3. yüzyıl), Kybele (Lev. XVII, Res. 3) ve Gaia (Lev. XVII, Res. 2) kabartmaları üzerinde görülebilir. Kybele'de spiral form daha sık işlendiğinden, yoğun kıvrımlar ortaya çıkmıştır. Gaia örneğinde ise lüleler çözülmüş olup, karmaşık ve detaylı işçiliğiyle Kybele'ye göre daha doğal bir görünüme sahiptir.

²⁷⁶ Gkikaki, 2011: 15.

²⁷⁷ Ridgway, 1990: 221; "MÖ 3. yüzyılda da Arkaik Dönem'e ait biçimlerin kullanıldığını göstermektedir". Bu durum tanrıça kültürünün eskilere dayandığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Arkada, sırt üzerinde uygulanan biçimlerin Klâsik Dönem’de farklı uygulamaları mevcuttur. Kısa saç kullanımı Erken Klâsik Dönem’le birlikte eserlerde yaygınlaşır. Bu dönemde kadın figürlerinde açık bırakılan ve Korelere kıyasla daha kısa olan saç, iri lülelere dönüştürülmüştür. Olympia Zeus Tapınağı doğu alınlıktan Figür K’da (Lev. XXXI, Res. 1) başa yapışık kıvrımlı tutamların uçları spiral bukleciklerle sonlanmış, Olympia Zeus Tapınağı batı alınlıktan Figür B’de (Lev. XXXI, Res. 2) benzer kıvrımlar mevcut olup, tutamlar Figür K’ya kıyasla daha kısa ve düzensiz taranmış, Demeter/Kore figüründe ise (Lev. XVI, Res. 1) öndeki biçimden anlaşılabileceği üzere baş çevresindekiler kabarık dalgalar hâlinde taranırken omuzlara inenler plastik bukleler biçimi almış, Köle Kız heykelinde (Lev. XXXII, Res. 3) farklı uzunluklardaki tutamlar öne ve geriye taranmış, Eris figüründe ise (Lev. XXXII, Res. 4) buklelere dönüştürülmüş kısa tutamlar kabarık olarak doğal hallerine bırakılmıştır. Kısa saç, Athena Lemnia (Lev. XXXII, Res. 1), Hera Başı (Lev. XXXII, Res. 2) örneklerindeki gibi bazen bir diadem ile sıkı olarak bağlanmıştır. Kısa saçın uygulandığı Hellenistik Dönem örnekleri arasında ise Penthesileia (Lev. XXXIII, Res. 1), Galat eşi (Lev. XXXIII, Res. 2), Hekate (Lev. XXXIII, Res. 3), Elektra (Lev. XXXIII, Res. 4) figürleri yer almaktadır. Diğer örneklerde aksesuar kullanılmamışken, Hekate’de saç strophos ile sıkı olarak bağlanmıştır.

Uzun saç tutamları da lülelere dönüştürüldükten sonra açık bırakılmış ve bazen de bir bantla bağlanmıştır. Euthydikos Koresi’nde (Lev. XII, Res. 2 a - c) öne getirilen üçer tutam çözülmüş lüleler hâlindeyken, arkada kalanlar tek parça işlenip, kabarık dalgalar biçiminde taranmış, saç teline dair ayrıntılar plastik olarak heykele işlenmemiş ve tepede, uzun bir tainia başa bağlanıp, arkada düğüm yapılmıştır. Leukothea Kabartması’ndan oturan figürde (Lev. XV, Res. 1) de benzer biçimlendirme uygulanmış; ancak Euthydikos Koresi’nden farklı olarak, arkadaki tutamlar da öndeki çözülmüş lülelerin devamı olacak şekilde işlenmiştir. Aphrodite/Persephone’de (Lev. IX, Res. 2) saç, tümüyle arkaya getirilmiş, ‘s’ kıvrımlı kazımayla çözülmüş lüle görünümü kazandırılmıştır. Bronz dansçı (Lev. XV, Res. 4) ve Eirene figürlerinde (Lev. XVI, Res. 2) iri, spiral bukleler omuzlara inmiştir. Saçın açık olarak bırakılmış örneklerine Hellenistik Dönem’de az da olsa rastlanmıştır. MÖ 3. yüzyılda da Arkaik Dönem’e ait biçimlerin hâlâ kullanıldığını göstermekte olan²⁷⁸ Priene Demeter Kutsal Alanı’ndan Nikeso heykeli, kabartma olması sebebiyle arka saçını Korelere göre tasavvur ettiğimiz Kybele figürü (Lev. XVII, Res. 3), önde

²⁷⁸ Ridgway, 1990: 221.

krobylos biçimiyle Niobe (Lev. XXI, Res. 1, 2) ve Moira (Lev. XVII, Res. 1), verdiği mücadele nedeniyle her yana uçuşan lüleleriyle Gaia (Lev. XVII, Res. 2) figürleri az sayıdaki örnekler arasındadır. Moira ve Niobe figürlerinde saç, tepede alın gerisine uygulanan krobylos biçimi sebebiyle bir strophion veya tainia ile bağlanmıştır. Niobe'nin arkaya taranan lüleleri ensede toplanmış, serbest kalanları önde omuzlara getirilmemiş, sadece arkada sırta salınmış; büst üzerinde (Lev. XXI, Res. 2) kabarık olan lüleler heykeldekilere (Lev. XXI, Res. 1) göre daha belirgin yontulmuştur. Niobe'nin saç stili Keto'nunki (Lev. XXX, Res. 2) ile karşılaştırılabilir. Niobe'de sadece kulaklar üzerinde uygulanan krobylos, Keto'da tüm alın üzerine uygulanmış; Niobe'de ensede sıkı olarak toplanan arkadaki saç, Keto'da rulo biçimli topuz yapılmış; kalanlar ise Niobe'de gür saçın etkisiyle sırtı örtücek şekilde, Keto'da ise sırt kısmen gözükücek şekilde salınmıştır.

Geç Klâsik Dönem'den itibaren uygulanan saçın tepede tutamlar hâlinde önden arkaya devamlı burulması sonucu ortaya çıkan kavun kabuğu görünümündeki saç biçimi (Melonen frisur = Dilimli kavun biçimli saç), arkada farklı biçimlerle sonlandırılmıştır; Berenike (Lev. XXVII, Res. 1) örneğindeki gibi arkada bir taraftan başlayan örgünün, Mantinea Kaidesi'nden ortadaki figürdeki (Lev. XXVI, Res. 2 b) gibi çift örgünün ya da Artemis A'da görüldüğü üzere iki saç burgusunun (saçtan strophoi) başı çevrelemesiyle (Lev. XXVII, Res. 2); Ostia'dan kadın başındaki (Lev. XXVII, Res. 3) gibi her bir tutamın önden geriye kadar burulup bir araya getirilmesiyle; Çiz. 17'deki gibi bir topuz veya Çiz. 16'da görülen lampadion biçiminde toplanmasıyla gibi. Kavun kabuğu görünümlü biçiminin Hellenistik Dönem'de uygulanmış bir örneği olan Lykosoura'dan Artemis başında ise (Lev. XXVII, Res. 4) arka kısmın yontulmuş olması, uygulanan biçimin saptanamamasına neden olmuştur. Neticede eserin farklı dönemlerde birden fazla kez işlendiği ve dolayısıyla baş üzerinde en azından iki farklı biçimin uygulandığı düşünülebilir.

Uzun saç çeşitli şekillerde toplanmıştır. Arkaik Dönem'de bir pinaks üzerindeki figürler (Lev. XVIII, Res. 1), bir Etrüsk heykeli (Lev. XVIII, Res. 2 b) ve Berlin Koresi (Lev. XIX, Res. 1 b) örneklerinden var olduğunu bildiğimiz, saçı tümüyle geriye tarayıp ensede kurdeleyle sıkı olarak toplama biçimi, Hera (Lev. XIX, Res. 2 b), Erekhtheion Karyatidleri (Çiz. 11, Lev. XX, Res. 1 b) ve Leda heykeli (Lev. XX, Res. 2) örneklerinde görüldüğü üzere Klâsik Dönem'de de kullanılmıştır. Hera örneğinde, profilden anlaşıldığı kadarıyla, ortadan ayrılan saç, gevşek olarak arkada

bir araya getirilmiş; Leda örneğinde ise öndeki krobylosu tutturmak için gerekli olan bant tepede başı çevrelediğinden, bu kısımda sığ görünen saç, arkada yerini serbest bırakılması nedeniyle dolgun kıvrımlara, en uçta ise dolgun bir bukle yığınınına bırakmıştır. Hellenistik Dönem’de uygulanmış örnekleri için ise Louvre Müzesi’nden bir genç kız (MÖ 4. yüzyıl, Lev. XX, Res. 3), Niobe (Lev. XXI, Res. 1, 2), Mainad (Lev. XXI, Res. 3 b), Antiope (Lev. XXXV, Res. 3), Elektra (Lev. XXXV, Res. 4) figürleri değerlendirilebilir. Genç kız örneğinde dalgalı saç iki yana taranmış, baş strophion ile çevrelenmiş, arkaya getirilenler ise ensede aynı bantla bağlanmıştır. Mainad örneğinde geriye taranmış kıvrımlı saç uca yakın bir noktada toplanmış, ancak saç figürün hareketine bağlı olarak geriye uçar şekilde işlenmiştir. Antiope ve Elektra örneklerinde ise kısa saç tercih edilmiş, tarama biçimleri farklı olsa da her iki figürde de alnın gerisine krobylos biçimi uygulanmış ve kısa saç, arkada ense hizasından biraz daha yukarıda bir araya getirilerek ikinci birer bantla toplanmıştır (Antiope’de diademle, Elektra’da ise strophion ile). Karyatidler (Lev. XX, Res. 1 a - b) ise, karmaşık bir yapıya sahip saç biçimleri açısından çağdaşlarından ayrılırlar. Saç oldukça uzundur. Önde iki yana ayrılıp kulaklara doğru taranmış, kulakları örtmenin ardından kalın birer örgüye dönüştürülmüştür. Örgülerin sağdaki sola, soldaki sağa doğru birbiri üzerine binmeyecek şekilde başın gerisinden öne, önden de kulaklara doğru başın etrafına dolanmıştır. Örgülerin altından çıkan saçlar ise önde omuzlara salınmak üzere birkaç tutamın ayrılmasının ardından arkada iki kalın tutama bölünüp, içe doğru bükülerek toplanmıştır (Çiz. 11. Ayrıca benzer toplama biçimleri için bkz. MÖ 460 - 450, Ariccia Artemisi ve Farnese Herası). Dolgun örgü görünümü almış bu kısım omuzlara kadar inmiş ve bu noktada bir şeritle bağlanmıştır. Bağı altından çıkanlar ise, çözülmüş bukleler şeklinde sırt üzerine inmiştir. Önde, omuzlar üzerine getirilen tutamlar ise çözülmemiş lüleler hâlinde olup, lüle sayıları kopyalara göre değişiklik göstermiştir.

Uzun saçta uygulanan başka bir biçim de atkuyruğudur. Themis (Lev. XXII, Res. 1) ve Artemis (Lev. XXII, Res. 2) figürleri, biçimin uygulandığı Klâsik Dönem örnekleridir. Atkuyruğunun kısa saçta uygulanmış örnekleri (= lampadion biçimi) ise Nymphe (Lev. XXXIV, Res. 1), Mnesagora ve Nikokhares Steli’nden genç kız (Lev. XXXIV, Res. 2) ve tahmîni bir çizime göre Nike (Lev. XXXIV, Res. 3 a - b) figürlerinde görülebilir. Nymphe ve genç kız örneklerinde tepede toplanan saç kümesi yumak görünümünde olup, dikkatle incelenmediğinde topuz olarak algılanabilir. Hellenistik Dönem’de uzun saç ile yapılan atkuyruğu örneğine

rastlanmazken, kısa saçın atkuyruğu biçiminde toplanmasına (lampadion biçimi) ise Mantinea Kaidesi'nden bir figür (Lev. XXVI, Res. 2 c), Versailles (Lev. XXXV, Res. 1) ve aynı tipteki Perge Artemisi (Lev. XXXV, Res. 2) örnek olarak verilebilir. Mantinea örneğindeki figürde atkuyruğu, Artemis örneklerine göre daha kısadır. Versailles tipinde atkuyruğu geriye çekilmiş gibi katı durmakta iken, Perge örneğinde ise figürün hareketine göre daha doğal olarak arkaya uçmaktadır²⁷⁹.

Ensede krobylos biçiminde toplanan saç biçimi çok yaygındır. Eretria Apollon Tapınağı'ndan Antiope figüründe (Lev. XXV, Res. 2) ilk örneklerinden birini gördüğümüz biçimin uygulamaları Peplophoros (Lev. XXV, Res. 3), Eleusis Kabartması'ndan Persephone (Lev. XXV, Res. 4), Laborde Başı (Lev. XXVI, Res. 1 a) ve Klâsik Dönem Amazon figürleriyle artırılabilir. Leukothea Kabartması'nda ayakta duran figür (Lev. XXII, Res. 3) ve Demeter (Lev. XXII, Res. 4) örneklerinde görüldüğü üzere ense krobylosunun hizasında ilk örnekte bir strophos, Demeter örneğinde ise bir diadem, başı çevreleyip ruloyu sıkarak sabitlemiştir. Hellenistik Dönem'de de benzer topuzlardan faydalanılmıştır. Troas Aphrodites'i'nde (Lev. XXVIII, Res. 2) krobylos biçimli topuz, yukarıda açıklanan örneklerdeki gibi, bir diademle sıkılmıştır. Melos Aphrodites'i figüründe (Lev. XXX, Res. 3 a) ise çözülmüş topuz uygulanmıştır. Keto figüründe (Lev. XXX, Res. 2) alnın gerisinde ve ensede, krobylos biçimi uygulanmış, ensedekinden çıkarılan saç uçları da kalın lüleler hâlinde sırt üzerine özenle yerleştirilmiştir. Bel hizasında uzunluğa sahip saç, gür olduğundan, hacimli görünmektedir. Benzer biçim, tepede farklı işlenmiş olmakla birlikte, çalışmanın levhalarına eklenmemiş, şu anda J. Paul Getty Müzesi'nde yer alan, Timotheos'un Leda ve Kuğu grubuna ait Roma Dönemi bir kopyasında da uygulanmıştır.

Farklı bir saç toplama biçimi ise tepede görülen tarama biçimlerinde de tanımlanmış olan Güvercinli Kız Steli (Lev. XXX, Res. 1) üzerinde karşımıza çıkar; oldukça uzun perçemler başın üzerinde farklı yönlere taranmış, uçları spiral kıvrılmıştır. Kulak hizâsının üstünde kalan saç toplanmış, kalanlar ise açık bırakılarak sırt üzerine salınmıştır. Model, önceki paragrafta tanımlanan Pergamon Büyük Sunak frizinden Keto figürü (Lev. XXX, Res. 2) ve Melos Aphrodites'i'nin (Lev. XXX, Res. 3 a - b) biçimleriyle karşılaştırıldığında onlara benzer gibi görünse de çözülmüş bir topuz değildir.

²⁷⁹ Jale İnan, **Perge'nin Roma Devri Heykeltıraşlığı**, yay. haz. Nezih Başgelen, İstanbul, Arkeoloji ve sanat Yayınları, 2003, s.18.

Hellenistik Dönem’de topuz, en sık uygulanan model olup, diğer dönemlerde uygulanmamış varyasyonları ortaya çıkmıştır. Capitoline Aphrodites (Lev. XXIX, Res. 1 a - b), Melos Aphrodites (Lev. XXX, Res. 3 a - b) ve Pergamon Büyük Sunak kuzey frizdeki Keto (Lev. XXX, Res. 2) üzerinde görüldüğü üzere topuz, kısmen yapılmış ve saç uçları topuzdan çıkarılarak serbest bırakılmış, böylece çözülmüş veya açık topuzlar kullanıma girmiştir. Capitoline (Lev. XXIX, Res. 1 a - b), Troas (Lev. XXVIII, Res. 3) ve Melos Aphrodites (Lev. XXX, Res. 3 a - b), Esquiline Venus (Lev. XXV, Res. 1 a - b) ve Artemis (Lev. XXIX, Res. 2 a - b) örneklerindeki gibi ense topuzu, Conservatori Kızı (Lev. XXVIII, Res. 1) ve Antium Kızı (Lev. XXVIII, Res. 2 a - b) örneklerindeki gibi tepe topuzu şeklinde kullanılmıştır. Antium Kızı’nda Conservatori’den farklı olarak tüm saç öne doğru taranıp, tepeden ziyade alnın gerisinde, önde topuz yapılmıştır. Bazı örneklerde ense topuzuna ek olarak, alnın gerisinden alınan karşılıklı iki tutam düğümlenmiş veya fiyonk biçiminde bağlanmıştır. Mantinea Kaidesi’nde aulos tutan Musa figürü (Lev. XXVI, Res. 2 a), biçimin görüldüğü ilk örneklerdendir²⁸⁰. Troas Aphrodites’inde (Lev. XXVIII, Res. 3) önce ense üzerinde bir topuz yapılmış daha sonra alnın gerisinden iki tutam alınmış ancak düğümlenmeden önce başın etrafını saran diadem, ensedeki topuzun üzerinden geçecek şekilde bağlanmış ve son olarak öndeki tutamlar tepede düğüm yapılmıştır. Capitoline Aphrodites (Lev. XXIX, Res. 1 a - b) ve Artemis (Lev. XXIX, Res. 2 a - b) figürlerinde ise, saç strophion/tainia ile bağlandıktan sonra öndeki saç tutamları alından geriye doğru burularak krobylos biçimi elde edilmiş, arkada ise Capitoline örneğinde çözülmüş, Artemis örneğinde normal bir topuzla sonlandırılmıştır. Saç ayırma noktasında krobylosa dâhil edilmemiş karşılıklı iki tutam, tepede fiyonk biçiminde toplanmıştır. Bu tutamlar Troas örneğine göre daha uzun olduğundan, fiyonk görünümü sağlanabilmiştir. Düğümlenme sonrası fiyonk görünümü veren tutam uçları bukleler hâlinde bırakılmıştır. Bu dönemde topuz yapılan saç, Esquiline Venus’ünde (Lev. XXV, Res. 1 a - b) görüldüğü üzere bazen Klâsik Dönem’dekilere benzer şekilde bir saç bandıyla (mitra vb.) desteklenmiştir.

Saçın, sakkos takılması veya mitrayla farklı biçimlerde bağlanması vb. ile toplu hâle getirilmesi, Klâsik Dönem eserlerinde görülen en yaygın biçim olarak değerlendirilebilir. Tarentum’dan Oturan Tanrıça’da (Lev. XXIII, Res. 1) sakkos (ayrıca ampyks ya da stephane), Parthenos Nikesi (Lev. XXIII, Res. 2 a - b) ve Aphrodite figürlerinde mitra (Lev. XXIV, Res. 1 a - b), Niobid’te diadem (Lev. XXIV,

²⁸⁰ Ridgway, 1990: 253.

Res. 2) ve Hera'da sphendone (Lev. XXIV, Res. 3), biçimi destekleyen aksesuarlardır (Ayrıca bağlama tarzlarına örnekler için bkz. Lev. IV, Res. 1 - 7). Bu dönemde baş, kimi zaman örtülüdür ve bunun için çoğunlukla himation kullanılır (Lev. XV, Res. 3) ancak kredemnon olması da muhtemeldir. Fakat antik kaynaklar çerçevesinde yeterince tanımlanmayan kredemnonu, himationdan net olarak ayırt etmek mümkün değildir.

Kulak çevresinde görülen biçimlerden Arkaik Dönem'de uygulanmış olan, bant altından çıkan lülelerin şakaklarda ondüle şekli aldıktan sonra yine bant altına girmesiyle oluşturulan biçim, Tarentum'dan Oturan Tanrıça (Lev. XXIII, Res. 1) örneğinde görüldüğü üzere Erken Klâsik Dönem'de de kullanılmış, ancak Hellenistik Dönem'de kullanımına rastlanmamıştır.

Alın üzerinde görülen saç biçimleri arasında adı geçmiş olan krobylos biçimi, Artemis (Lev. XVI, Res. 3) ve Niobe (Lev. XXI, Res. 1, 2) figürlerinde görüldüğü üzere bazen sadece kulak önünde uygulanmıştır. Bir çan krater üzerinde yer alan Artemis betiminde örneğini gördüğümüz biçimdeki krobylos, Niobe'ninkine göre daha gevşek toplanmıştır. Hellenistik Dönem eseri olan Berenike figüründe (Lev. XXVII, Res. 1) krobylos, kulaklar önünde saç örgüsü üzerine taranarak oluşturulmuştur.

Aphrodite Herme'si (Lev. XXIV, Res. 1 b) örneğinden yola çıkarak, daha kısa olan öndeki saçların kulaklara doğru taranıp bir bantla bağlanırken kulak önünde, bant altından çıkmaları doğal kabul edilebilir. Aynı dönemden Leukothea Kabartması'ndan oturan (Lev. XV, Res. 1) ve aynı kabartmadaki ayakta duran figürler (Lev. XXII, Res. 3) ile Demeter figürü (Lev. XXII, Res. 4) gibi örneklerde ise ilkin ondüle olarak anlaşılabilir bu kısımların detaylarının plastik olarak işlenmemiş olması, belirgin bir yanıt vermemekte ama daha çok Aphrodite Herme'sindekine benzer bir taramanın sonucu olarak gözükmektedir.

Klâsik Dönem ile birlikte görülmeye başlanan zülüfler, Arkaik Dönem'de sadece bir Etrüsk heykeli (Lev. XVIII, Res. 2 a) üzerinde saptanmış; genç kız başı (Lev. XX, Res. 3), Nike başı (Lev. XXXIV, Res. 3 a) ve Aphrodite Herme'si (Lev. XXIV, Res. 1 b) gibi figürlerde Klâsik Dönem; Moira (Lev. XVII, Res. 1), Antium Kızı (Lev. XXVIII, Res. 2 a - b), Capitolinus Aphroditesi (Lev. XXIX, Res. 1 b), Antiope (Lev. XXXV, Res. 3) ve Elektra (Lev. XXXV, Res. 4) figürlerinde ise Hellenistik

Dönem örnekleri saptanmıştır. Bahsedilen örneklerde zülüfler kıvrımlı perçemler şeklindedir. Elektra’da krobylostan çıkarılan saç uçlarının kulak önünde bukleciklere dönüştürülmesi, zülûf gibi görünmelerine neden olmuştur. Bronz işçiliğe örnek olması için çalışmanın levhalarına eklenen Delphoi Arabacısı (Lev. III, Res. 5) başa yapışık saçlarının aksine döndürülmüş plastik zülüfleriyle bahsedilmeye değerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu yüksek lisans tezinde Antik Çağ'da saç ile ilgili etimolojik ve terminolojik bilgiye ek olarak bakım, boyama, kuaförlük mesleği gibi konular araştırılıp, Arkaik ve Klâsik Dönem heykeltıraşlığında kadın figürlerine uygulanan modellerden ulaşılabilenler tanımlanmıştır. Tez kapsamında saç modellerinin farklı malzemeler üzerinden yansımaları açıklandıktan sonra biçimlerin kronolojik olarak uğradığı değişimler üzerinde çalışılmıştır.

Başta Homeros olmak üzere Plinius, Ovidius, Martialis ve nicelerinden öğrendiğimize göre kadınlar her dönem düzenli ve hoş görünme çabasında olduklarından çeşitli bitki karışımları, kül vb. ürünler aracılığıyla saçlarını temizlemiş, beslemiş ve boyamışlardır. Antik kaynaklardan bazılarında, kimi karışımların tariflerine ve yazarların kadın dünyasına dair gözlemleri vb. hususlara da yer verilmiştir. Heykeltıraşlar da eserlerine, farklı malzemeler, boya vb. ile kadının süslenmiş olduğunu yansıtmaya özen göstermişler, bu düşünceyle saç tuvaletinde kullanılan diadema (Lev. III, Res. 5), stephane (Lev. IX, Res. 1; Lev. XI, Res. 1 a - b), polos (Lev. XIX, Res. 1 a - b) vb.'yi bile bezemişler; moda olan saç biçimini, Klâsik Dönem'den itibaren doğala en yakın halde yansıtmak amacıyla, ör. Perge'den Artemis figürü (Lev. XXXV, Res. 2) görüldüğü üzere yapılan hareketi dahi saç biçimine yansıtmışlardır.

Saç biçimleri genel olarak incelendiğinde Arkaik Dönem'de uzun saç, lülelere dönüştürülerek açık bırakılmış ve çoğunlukla önde omuzlara getirilmiş; alın üzerinde ise kâkül kesimi veya değişik tarama biçimleri uygulanmıştır; ancak Korelerin bir tanrıçayı, adak sahibini veya bir rahibeyi mi temsil ettiği henüz net olarak bilinmediğinden, bu örnekler üzerinden Arkaik Dönem insanının moda anlayışı hakkında sağlam sonuç alınamamaktadır.

MÖ 5. yüzyılda ise uzun saç; diadema, strophos, strophion, anadesme, tainia vb. çeşitli aksesuar veya kekryphalos, sphendone, mitra, sakkos gibi file, enli bant/örtü ya da başlıklarla türlü şekillerde toplanmış ya da kısa kesilmiştir. MÖ 4. yüzyılda çeşitli topuzların yanı sıra tepede doğal saç örgüsü bant gibi (Çiz. 18; Lev. XXVII, Res. 1) uygulanmaya başlanmış, MÖ 3. yüzyıl ve sonrasında ise uzun ve açık saç devam etmiş, önceki yüzyılda uygulanmış topuzlara ek olarak fiyonk saç ve

çözölmüş topuzlar da (Çiz. 20, 21) kullanılmıştır. Bu genellemeyle Klâsik ve Hellenistik Dönemlerdeki biçimlerin birbirini tekrar eder nitelikte olduğunu, Hellenistik Dönem’de çoğunlukla Klâsik Dönem’in geliştirilmiş biçimlerinin kullanıldığını söyleyebiliriz. Arkaik Dönem ise hem biçim hem de biçimin taşâ işlenmesi açısından tamamen farklı olup bu döneme ait saç biçimlerinin taşâ yansıtılmasındaki çeşitlilik, yerel üslup farklarının bir sonucu olarak düşünölebilir. Bunu görmek için Akropolis ile Miletos Korelerini karşılaştırmak yeterlidir.

Bazı saç biçimleri, Antik Çağ boyunca kendini gösterirken, bazıları da sadece bir dönem var olmuş veya ikinci bir dönemde görölse dahi eski moda olarak değeriendirilmiştir²⁸¹. Sonraki kullanım, bazen de Nikeso ve Kybele (Lev. XVII, Res. 3) figürlerinde görölen lülelerde olduğu gibi eskilere dayanan kült geleneği ile²⁸² açıklanmıştır.

Araştırma neticesinde saç biçimlerinin, kadının bakımlı olduğunu vurgulaması dışında çeşitli anlamlar da taşıdığı anlaşılmıştır. Bazı biçimler, döneminin koşulları, kültürü, inançları gibi sosyo - ekonomik etkenlerin bir yansıması olarak ortaya çıkmış olup, figürün temsil ettiği kadın hakkında bilgi vermektedir. Kişinin yaş, sosyal durum²⁸³ ve toplum içindeki konumu, saç modeli seçimini etkilemiştir²⁸⁴. Örneğin; bir kadın figürünün başının örtölü olması bazen yaşlı olduğunu bazen de dinsel görevini; kısa saçlı olması ise figürün bir hizmetkâr veya yas sürecinde olduğunu anlatır. Neticede saç biçimlerinin, Arkeolojide kimliklendirme konusunda kayda değeri katkısı olduğu açıktır.

Bazı saç biçimleri, mutlak olmasa da nispi olarak tarihlendirilebilir. Örneğin; tepede fyonk saç için, ilk örneklerden biri olan Mantinea Kaidesi’nde aulos tutan Musa figürüne (Lev. XXVI, Res. 2 a) göre *terminus post quem*, MÖ 4. yüzyılın ikinci çeyreği iken Korelerde şakaklarda ondöle biçiminde tarama için oturan bir tanrıça heykeline (Lev. XXIII, Res. 1) göre *terminus ante quem*, MÖ 480 civarındır. Buna göre biçimlerde görölen bazı detaylar modayla ilişkilidir diyebiliriz; bazı akımlar Antik Çağ içinde dönem dönem tekrar ederken, bazıları geçmişte kalmıştır. Roma heykeltıraşlığında modaya bağlı saç biçimi Geç Cumhuriyet Devri’nde o kadar mühimdir ki üst tabaka kadınlarının portrelerinde figürlerin tanınmasında fizyonomik

²⁸¹ Bkz. s.23, dipnot 204.

²⁸² Bkz. s.25, dipnot 220.

²⁸³ Ridgway, 1997: 168.

²⁸⁴ Bartman, 2001: 4.

özelliklerinin önüne geçmiştir²⁸⁵. Bir heykel ya da kabartmanın üzerinde uygulanmış saç biçiminin çağdaşı olan sikkelere (özellikle Hellenistik - Roma Dönemi için), duvar ve vazo resimlerine yansması da hem eseri hem de saç biçimini tarihlendirme hususunda önemli bir ayrıntıdır. Ayrıca saç biçimlerinin yanı sıra kimi aksesuarların da tarihlendirmeye katkıları olduğu düşünülebilir²⁸⁶.

Bazı eserlerde ise birden fazla döneme ait saç modeli birarada kullanılmıştır. Bu nedenle sadece saç biçimine göre eserin hangi döneme ait olduğunu saptamak güçleşmekte; sonuç olarak eser, daha geç bir döneme tarihlendirilmektedir. Örneğin; Sert Üslup'taki heykeltıraşlık eserlerinde görülen bazı biçimler, Geç Hellenistik Dönem ve Roma Dönemi eserlerine de uygulanmıştır²⁸⁷. Hatta bazen önceki dönemin bir biçimi, zamanının modası olan yeni bir biçimle kaynaştırılarak uygulanmış, sonuçta kopya bir taraftan orijinalinden uzaklaşırken, diğer taraftan da biçimlerde çeşitliliği oluşturmuştur.

²⁸⁵ Ramazan Özgan, **Roma Portre Sanatı - I**, İstanbul, Ege Yayınları, 2013 A, s.131.

²⁸⁶ Ör. bkz. s.10, 'tettiks'.

²⁸⁷ Ridgway, 1970: 131; Özgan, 2013 A: 131.

ÇİZİMLERİN KAYNAKÇASI

Çizim 1: F. Trawinski, 'La Vie Antique', Rome, 1885, s. 321.

Çizim 2: Marion Mannsperger, **Frisurenkunst und Kunstfrisur: Die Haarmode der römischen Kaiserinnen von Livia bis Sabina**, Bonn: Habelt, 1998, s. 22, Res. 4

Çizim 3: Marion Mannsperger, **Frisurenkunst und Kunstfrisur: Die Haarmode der römischen Kaiserinnen von Livia bis Sabina**, Bonn: Habelt, 1998, s. 23, Res. 5.

Çizim 4: Marion Mannsperger, **Frisurenkunst und Kunstfrisur: Die Haarmode der römischen Kaiserinnen von Livia bis Sabina**, Bonn: Habelt, 1998, s. 24, Res. 6 d.

Çizim 5: Marion Mannsperger, **Frisurenkunst und Kunstfrisur: Die Haarmode der römischen Kaiserinnen von Livia bis Sabina**, Bonn: Habelt, 1998, s. 24, Res. 7.

Çizim 6: Marion Mannsperger, **Frisurenkunst und Kunstfrisur: Die Haarmode der römischen Kaiserinnen von Livia bis Sabina**, Bonn: Habelt, 1998, s. 20, Res. 2 a.

Çizim 7: Marion Mannsperger, **Frisurenkunst und Kunstfrisur: Die Haarmode der römischen Kaiserinnen von Livia bis Sabina**, Bonn: Habelt, 1998, s. 25, Res. 8.

Çizim 8: Ekrem Akurgal, 'Eine ephesische Elfenbeinstatue aus Erythrai', **Festschrift Vettors**, s. 47 - 48.

Çizim 9 - 21: Kendi çizimlerimdir.

LEVHALARIN KAYNAKÇASI

Levha I. 1: Elizabeth Bartman, 'Hair and Artifice of Roman Female Adornment', **American Journal of Archeology (Second Series)**, C. CV, No:1, 2001, s. 7, Res. 5.

Levha I. 2: Marion Mannsperger, **Frisurenkunst und Kunstfrisur: Die Haarmode der römischen Kaiserinnen von Livia bis Sabina**, Bonn: Habelt, 1998, s. 89, Res. 1.

Levha I. 3: Marion Mannsperger, **Frisurenkunst und Kunstfrisur: Die Haarmode der römischen Kaiserinnen von Livia bis Sabina**, Bonn: Habelt, 1998, s. 90, Res. 3.

Levha I. 4: Marion Mannsperger, **Frisurenkunst und Kunstfrisur: Die Haarmode der römischen Kaiserinnen von Livia bis Sabina**, Bonn: Habelt, 1998, s. 92, Res. 9.

Levha II. 1: Peter Cornelis Bol, 'Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst', **Schriften des Liebieghauses**, Frankfurt am Main, 2002 - 2010, Res. 453.

Levha II, 2: Müjde Peker, 'A Double Bone Comb From Karamattepe, The Nif Mountain Excavation', **Oxford Journal of Archaeology**, C. XXXII, No:2, 2013, s.149, Res. 3.

Levha II. 3: Alpay Pasinli, Şehrazat Karagöz, **Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın - Anadolu Kadınının 9000 Yılı**, T. C. Kültür Bakanlığı - Anıtlar ve Müzeler Müdürlüğü, 1993, s. 147, B 37, 38.

Levha III. 1: John Boardman, **Yunan Sanatı**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2005, Res. 248.

Levha III. 2: Marion Mannsperger, **Frisurenkunst und Kunstfrisur: Die Haarmode der römischen Kaiserinnen von Livia bis Sabina**, Bonn: Habelt, 1998, s. 91, Res. 4.

Levha III. 3: Ian Jenkins - Dyfri Williams, 'Sprang Hair Nets. Their manufacture and use in Ancient Greece', **American Journal of Archaeology**, C. LXXXIX, No:3, 1985, Lev. 45, Res. 8.

Levha III. 4: Marion Mannsperger, **Frisurenkunst und Kunstfrisur: Die Haarmode der römischen Kaiserinnen von Livia bis Sabina**, Bonn: Habelt, 1998, s. 91, Res. 5.

Levha III. 5: John Boardman, **Yunan Heykeli - Klâsik Dönem**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2005, Res. 34.

Levha IV. 1: John Boardman, **Kırmızı Figürlü Atina Vazoları**, İstanbul, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2002, Res. 75/2.

Levha IV. 2: John Boardman, **Kırmızı Figürlü Atina Vazoları**, İstanbul, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2002, Res. 222.

Levha IV. 3: Brunilde Sismondo Ridgway, **The Severe Style in Greek Sculpture**, Princeton - N. J., Princeton Üniversitesi Yayınları, 1970, Res. 142.

Levha IV. 4: John Boardman, **Yunan Heykeli - Klâsik Dönem**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2005, Res. 46.

Levha IV. 5: Peter Cornelis Bol, 'Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst', **Schriften des Liebieghauses**, Frankfurt am Main, 2002 - 2010, Res. 58.

Levha IV. 6: Peter Cornelis Bol, 'Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst', **Schriften des Liebieghauses**, Frankfurt am Main, 2002 - 2010, Res. 43 m.

Levha IV. 7: John Boardman, **Yunan Heykeli - Klâsik Dönem**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.177, Res. 133/2.

Levha V. 1: G. M. A. Richter, **Korai, Archaic Greek Maidens**, Londra, Phaidon Yayınları, 1968, Res. 540.

Levha V. 2: G. M. A. Richter, **Korai, Archaic Greek Maidens**, Londra, Phaidon Yayınları, 1968, Res. 471.

Levha V. 3: Jale İnan, 'Perge Kazısı 1981 Çalışmaları', **Türk Arkeoloji Dergisi**, C.XXVI, No:2, 1983, Res. 54.

Levha V. 4: Peter Cornelis Bol, 'Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst', **Schriften des Liebieghauses**, Frankfurt am Main, 2002 - 2010, Res. 158.

Levha V. 5: Ramazan Özgan, **Roma Portre Sanatı - II**, İstanbul, Ege Yayınları, 2013, s. 116, Res. 128.

Levha VI. 1 a - b: G. M. A. Richter, **Korai, Archaic Greek Maidens**, Londra, Phaidon Yayınları, 1968, Res. 49, 50.

Levha VI. 2 a - c: G. M. A. Richter, **Korai, Archaic Greek Maidens**, Londra, Phaidon Yayınları, 1968, Res. 259, 260, 261.

- Levha VII. 1: John Boardman, **Yunan Sanatı**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2005, Res. 59.
- Levha VII. 2: John Boardman, **Yunan Heykeli - Arkaik Dönem**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2001, Res. 35.
- Levha VII. 3: Brunilde Sismondo Ridgway, **The Archaic Style in Greek Sculpture**, Princeton - N. J., Princeton Üniversitesi Yayınları, 1977, Res. 1.
- Levha VII. 4: G. M. A. Richter, **Korai, Archaic Greek Maidens**, Londra, Phaidon Yayınları, 1968, Res. 81.
- Levha VIII. 1 a - c: G. M. A. Richter, **Korai, Archaic Greek Maidens**, Londra, Phaidon Yayınları, 1968, Res. 355 - 357.
- Levha VIII. 2 a - b: John Boardman, **Yunan Heykeli - Arkaik Dönem**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2001, Res. 141.
- Levha IX. 1: John Boardman, **Yunan Heykeli - Arkaik Dönem**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2001, Res. 186.
- Levha IX. 2: Brunilde Sismondo Ridgway, **The Severe Style in Greek Sculpture**, Princeton - N. J., Princeton Üniversitesi Yayınları, 1970, Res. 157.
- Levha IX. 3 a - b: John Boardman, **Yunan Heykeli - Arkaik Dönem**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2001, Res. 151.
- Levha X. 1: G. M. A. Richter, **Korai, Archaic Greek Maidens**, Londra, Phaidon Yayınları, 1968, Res. 331.
- Levha X. 2: John Boardman, **Kırmızı Figürlü Atina Vazoları**, Çev. Gürkan Ergin, İstanbul, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2002, Res. 3/3.
- Levha X. 3 a - b: Brunilde Sismondo Ridgway, **The Archaic Style in Greek Sculpture**, Princeton - N. J., Princeton Üniversitesi Yayınları, 1977, Res. 27 - 28.
- Levha XI. 1 a - b: Nikolaos Kaltsas, **Antike Plastik**, C. XXVIII, München: Hirmer, 2002, Lev. 6 b - 7 a.
- Levha XI. 2 a - b: G. M. A. Richter, **Korai, Archaic Greek Maidens**, Londra, Phaidon Yayınları, 1968, Res. 343 - 344.
- Levha XII. 1: G. M. A. Richter, **Korai, Archaic Greek Maidens**, Londra, Phaidon Yayınları, 1968, Res. 317.
- Levha XII. 2 a - c: John Boardman, **Yunan Heykeli - Arkaik Dönem**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2001, Res. 160.
- Levha XIII. 1 a - b: John Boardman, **Yunan Heykeli - Arkaik Dönem**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2001, Res. 115.
- Levha XIII. 2: John Boardman, **Siyah Figürlü Atina Vazoları**, Çev. Gürkan Ergin, İstanbul, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2003, Res. 85.
- Levha XIII. 3 a - b: G. M. A. Richter, **Korai, Archaic Greek Maidens**, Londra, Phaidon Yayınları, 1968, Res. 528 - 529.
- Levha XIV. 1: John Boardman, **Yunan Sanatı**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2005, Res. 75.

Levha XIV. 2 a - b: G. M. A. Richter, **Korai, Archaic Greek Maidens**, Londra, Phaidon Yayınları, 1968, Res. 396 - 397.

Levha XIV. 3: Brunilde Sismondo Ridgway, **The Archaic Style in Greek Sculpture**, Princeton - N. J., Princeton Üniversitesi Yayınları, 1977, Res. 19.

Levha XIV. 4: G. M. A. Richter, **Korai, Archaic Greek Maidens**, Londra, Phaidon Yayınları, 1968, Res. 573.

Levha XV. 1: Brunilde Sismondo Ridgway, **The Severe Style in Greek Sculpture**, Princeton - N. J., Princeton Üniversitesi Yayınları, 1970, Res. 126.

Levha XV. 2: John Boardman, **Yunan Heykeli - Arkaik Dönem**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2001, Res. 205/3.

Levha XV. 3: John Boardman, **Yunan Heykeli - Klâsik Dönem**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2005, Res. 74.

Levha XV. 4: Brunilde Sismondo Ridgway, **The Severe Style in Greek Sculpture**, Princeton - N. J., Princeton Üniversitesi Yayınları, 1970, Res. 170.

Levha XVI. 1: John Boardman, **Yunan Heykeli - Klâsik Dönem**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2005, Res. 211.

Levha XVI. 2: Mairi Gkikaki, 'Die Weiblichen Frisuren auf den Münzen und in der Grossplastik zur Zeit der Klassik und des Hellenismus. Typen und Ikonologie', **Doktora Bitirme Tezi**, Julius Maximilians Üniversitesi-Felsefe Fakültesi I, Würzburg, 2011, s. 233, Res. Hc - P1.

Levha XVI. 3: John Boardman, **Kırmızı Figürlü Atina Vazoları**, İstanbul, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2002, Res. 335/2.

Levha XVI. 4: John Boardman, **Kırmızı Figürlü Atina Vazoları**, İstanbul, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2002, Res. 195.

Levha XVII. 1: **Der Pergamonaltar**, Berlin (Devlet Müzeleri, Prusia Kültür Varlıkları) Philipp von Zabern, 31 Aralık 2008, s. 54.

Levha XVII. 2: **Der Pergamonaltar**, Berlin (Devlet Müzeleri, Prusia Kültür Varlıkları) Philipp von Zabern, 31 Aralık 2008, s. 37.

Levha XVII. 3: R. R. R. Smith, **Hellenistik Heykel**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2002, Res. 213.

Levha XVIII. 1: G. M. A. Richter, **Korai, Archaic Greek Maidens**, Londra, Phaidon Yayınları, 1968, Res. 85.

Levha XVIII. 2 a - b: G. M. A. Richter, **Korai, Archaic Greek Maidens**, Londra, Phaidon Yayınları, 1968, Res. 159 ve 161.

Levha XIX. 1 a - b: G. M. A. Richter, **Korai, Archaic Greek Maidens**, Londra, Phaidon Yayınları, 1968, Res. 139 ve 140.

Levha XIX. 2 a - b: Peter Cornelis Bol, 'Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst', **Schriften des Liebieghauses**, Frankfurt am Main, 2002 - 2010, Res. 145 a - b.

Levha XX. 1 a - b: Peter Cornelis Bol, 'Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst', **Schriften des Liebieghauses**, Frankfurt am Main, 2002 - 2010, Res. 152.

Levha XX. 2: Mairi Gkikaki, 'Die Weiblichen Frisuren auf den Münzen und in der Grossplastik zur Zeit der Klassik und des Hellenismus. Typen und Ikonologie', **Doktora Bitirme Tezi**, Julius Maximilians Üniversitesi-Felsefe Fakültesi I, Würzburg, 2011, s. 229, Res. Hb - P6.

Levha XX. 3: Margarete Bieber, **Griechische Kleidung**, Berlin und Leipzig, Verlag von Walter de Gruyter&CO, 1928, Lev. 59, Res. 2.

Levha XXI. 1: R. R. R. Smith, **Hellenistik Heykel**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2002, Res. 140.

Levha XXI. 2: Elzbieta Jastrzebowska, 'Niobe da Roma a Nieborow', **Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts - Römische Abteilung**, C.CXIII, 2007, Res. 7.

Levha XXI. 3 a - c: Brunilde Sismondo Ridgway, **The Fifth Century Styles in Greek Sculpture**, Princeton - N. J., Princeton Üniversitesi Yayınları, 1981, Res. 135.

Levha XXII. 1: John Boardman, **Kırmızı Figürlü Atina Vazoları**, İstanbul, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2002, Res. 329.

Levha XXII. 2: Thomas H. Carpenter, **Antik Yunan'da Sanat ve Mitoloji**, Çev. Bensen B. M. Ünlüoğlu, İstanbul, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2007, Res. 138.

Levha XXII. 3: Brunilde Sismondo Ridgway, **The Severe Style in Greek Sculpture**, Princeton - N. J., Princeton Üniversitesi Yayınları, 1970, Res. 126.

Levha XXII. 4: John Boardman, **Kırmızı Figürlü Atina Vazoları**, İstanbul, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2002, Res. 50/7.

Levha XXIII. 1: Brunilde Sismondo Ridgway, **The Severe Style in Greek Sculpture**, Princeton - N. J., Princeton Üniversitesi Yayınları, 1970, Res. 125.

Levha XXIII 2 a - b: John Boardman, **Yunan Heykeli - Klâsik Dönem**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2005, Res. 105.

Levha XXIV. 1 a - b: Margarete Bieber, **Griechische Kleidung**, Berlin und Leipzig, Verlag von Walter de Gruyter&CO, 1928, Lev. 60, Res. 3 - 4.

Levha XXIV. 2: John Boardman, **Yunan Heykeli - Klâsik Dönem**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2005, Res. 133/1.

Levha XXIV. 3: John Boardman, **Yunan Heykeli - Klâsik Dönem**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2005, Res. 214.

Levha XXV. 1 a - b: Brunilde Sismondo Ridgway, **The Severe Style in Greek Sculpture**, Princeton - N. J., Princeton Üniversitesi Yayınları, 1970, Res. 165 - 166.

Levha XXV. 2: John Boardman, **Yunan Heykeli - Arkaik Dönem**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2001, Res. 202.

Levha XXV. 3: Peter Cornelis Bol, 'Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst', **Schriften des Liebieghauses**, Frankfurt am Main, 2002 - 2010, Res. 25/a.

Levha XXV. 4: Peter Cornelis Bol, 'Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst', **Schriften des Liebieghauses**, Frankfurt am Main, 2002 - 2010, Res. 143.

Levha XXVI. 1 a - c: John Boardman, **Yunan Heykeli - Klâsik Dönem**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2005, Res. 84.

Levha XXVI. 2 a - c: Mairi Gkikaki, 'Die Weiblichen Frisuren auf den Münzen und in der Grossplastik zur Zeit der Klassik und des Hellenismus. Typen und Ikonologie', **Doktora Bitirme Tezi**, Julius Maximilians Üniversitesi-Felsefe Fakültesi I, Würzburg, 2011, a: s. 421, Res. SK - W 5, b ve c; s. 555, Res. Mb - W 1.

Levha XXVII. 1: Margarete Bieber, **Griechische Kleidung**, Berlin und Leipzig, Verlag von Walter de Gruyter&CO, 1928, Lev. 60, Res. 5.

Levha XXVII. 2: Brunilde Sismondo Ridgway, **Hellenistic Sculpture I - The Styles of ca. 331 - 200 BC**, Bristol, Bristol Klâsik Yayınları, 1990, Lev. 182.

Levha XXVII. 3: Margarete Bieber, **Griechische Kleidung**, Berlin und Leipzig, Verlag von Walter de Gruyter&CO, 1928, Lev. 59, Res. 7.

Levha XXVII. 4: Mairi Gkikaki, 'Die Weiblichen Frisuren auf den Münzen und in der Grossplastik zur Zeit der Klassik und des Hellenismus. Typen und Ikonologie', **Doktora Bitirme Tezi**, Julius Maximilians Üniversitesi-Felsefe Fakültesi I, Würzburg, 2011, s. 578, Res. Mc - P 6.

Levha XXVIII. 1: Brunilde Sismondo Ridgway, **Hellenistic Sculpture I - The Styles of ca. 331 - 200 BC**, Bristol, Bristol Klâsik Yayınları, 1990, Lev. 120.

Levha XXVIII. 2 a - b: Brunilde Sismondo Ridgway, **Hellenistic Sculpture I - The Styles of ca. 331 - 200 BC**, Bristol, Bristol Klâsik Yayınları, 1990, Lev. 111 a - c.

Levha XXVIII. 3: R. R. R. Smith, **Hellenistik Heykel**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2002, Res. 101.

Levha XXIX. 1 a - b: Mairi Gkikaki, 'Die Weiblichen Frisuren auf den Münzen und in der Grossplastik zur Zeit der Klassik und des Hellenismus. Typen und Ikonologie', **Doktora Bitirme Tezi**, Julius Maximilians Üniversitesi-Felsefe Fakültesi I, Würzburg, 2011, s. 450, Res. SKc - P 4.

Levha XXIX. 2 a - b: Brunilde Sismondo Ridgway, **Hellenistic Sculpture I - The Styles of ca. 331 - 200 BC**, Bristol, Bristol Klâsik Yayınları, 1990, s. 292, 309.

Levha XXX. 1: Peter Cornelis Bol, 'Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst', **Schriften des Liebieghauses**, Frankfurt am Main, 2002 - 2010, Res. 59.

Levha XXX. 2: **Der Pergamonaltar**, Berlin (Devlet Müzeleri, Prusia Kültür Varlıkları) Philipp von Zabern, 31 Aralık 2008, s. 55.

Levha XXX. 3 a - b: Mairi Gkikaki, 'Die Weiblichen Frisuren auf den Münzen und in der Grossplastik zur Zeit der Klassik und des Hellenismus. Typen und Ikonologie', **Doktora Bitirme Tezi**, Julius Maximilians Üniversitesi-Felsefe Fakültesi I, Würzburg, 2011, s. 223, Res. Ha - P 22.

Levha XXXI. 1: Peter Cornelis Bol, 'Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst', **Schriften des Liebieghauses**, Frankfurt am Main, 2002 - 2010, Res. 43 f.

Levha XXXI. 2: Peter Cornelis Bol, 'Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst', **Schriften des Liebieghauses**, Frankfurt am Main, 2002 - 2010, Res. 43 k.

Levha XXXI. 3: John Boardman, **Yunan Heykeli - Klâsik Dönem**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2005, Res. 26.

Levha XXXII. 1: Brunilde Sismondo Ridgway, **The Fifth Century Styles in Greek Sculpture**, Princeton - N. J. Princeton Üniversitesi Yayınları, 1981, Res. 112.

Levha XXXII. 2: Brunilde Sismondo Ridgway, **The Fifth Century Styles in Greek Sculpture**, Princeton - N. J. Princeton Üniversitesi Yayınları, 1981, Res. 147.

Levha XXXII. 3: Margarete Bieber, **Griechische Kleidung**, Berlin und Leipzig, Verlag von Walter de Gruyter&CO, 1928, Lev. 59, Res. 1.

Levha XXXII. 4: Thomas H. Carpenter, **Antik Yunan'da Sanat ve Mitoloji**, Çev. Bensen B. M. Ünlüoğlu, İstanbul, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2007, Res. 292.

Levha XXXIII. 1: R. R. R. Smith, **Hellenistik Heykel**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2002, Res. 134/4.

Levha XXXIII. 2: R. R. R. Smith, **Hellenistik Heykel**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2002, Res. 118.

Levha XXXIII. 3: Brunilde Sismondo Ridgway, **Hellenistic Sculpture II - The Styles of ca. 200 - 100 BC**, Madison, Wisconsin Üniversitesi Yayınları, 2000, Lev. 13.

Levha XXXIII. 4: R. R. R. Smith, **Hellenistik Heykel**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2002, Res. 331.

Levha XXXIV. 1: John Boardman, **Yunan Sanatı**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2005, Res. 204.

Levha XXXIV. 2: John Boardman, **Yunan Heykeli - Klâsik Dönem**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2005, Res. 149.

Levha XXXIV. 3 a - b: Mairi Gkikaki, 'Die Weiblichen Frisuren auf den Münzen und in der Grossplastik zur Zeit der Klassik und des Hellenismus. Typen und Ikonologie', **Doktora Bitirme Tezi**, Julius Maximilians Üniversitesi-Felsefe Fakültesi I, Würzburg, 2011, s. 314, Res. Sa - P 1.

Levha XXXV. 1: Peter Cornelis Bol, 'Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst', **Schriften des Liebieghauses**, Frankfurt am Main, 2002 - 2010, Res. 313 e.

Levha XXXV. 2: Jale İnan, **Perge'nin Roma Devri Heykeltıraşlığı - II**, yay. haz. Neziha Başgelen, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003, s. 15.

Levha XXXV. 3: R. R. R. Smith, **Hellenistik Heykel**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2002, Res. 142.

Levha XXXV. 4: Brunilde Sismondo Ridgway, **The Severe Style in Greek Sculpture**, Princeton - N. J., Princeton Üniversitesi Yayınları, 1970, Res. 175.

KAYNAKÇA

ANTİK KAYNAKLAR

- Aristophanes: **Nephelai (The Clouds, The Wasps, Peace)**, Çev. Jeffrey Henderson, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1998.
- Thesmophoriazousai (Women at the Thesmophoria. Birds. Lysistrata)**, Çev. Jeffrey Henderson, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 2000.
- Arrianos **Aleksandrou Anabasis (Anabasis of Alexander, Book 5 - 7)**, Çev. P. A. Brunt, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1983.
- Avianus: **Fabulae (Fables. Minor Latin Poets, C. II: Florus. Hadrian. Nemesianus. Reposianus. Tiberianus. Dicta Catonis. Phoenix. Avianus. Rutilius Namatianus. Others)**, C.II, Çev. J. Wight Duff, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1934.
- Cicero, Marcus T.: **In Catilinam (In Catilinam 1 - 4. Pro Murena. Pro Sulla. Pro Flacco)**, Çev. C. Macdonald, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1976.
- In Pisonem (Pro Milone. In Pisonem. Pro Scauro. Pro Fonteio. Pro Rabirio Postumo. Pro Marcello. Pro Ligario. Pro Rege Deiotaro)**, Çev. N. H. Watts, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1931.
- Dikaiarkhos: **Bios Hellados (David C. Mirhady, 'Dicaearchus of Messana: Text, Translation, and Discussion', Ed. William W. Fortenbaugh, Eckart Schütrumpf, Rutgers University Studies in Classical Humanities, No:10, 2001).**
- Diodoros, Sikeliotes: **Bibliothēke Historikē (Library of History)**, C. VIII, Çev. Francis R. Walton, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1963.
- Galenos: **De Methodo Medendi (Method of Medicine, Book 10 - 14)**, C. III, Çev. Ian Johnston, G. H. R. Horsley, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Herodotos: **Historiai (Tarih)**, Çev. Müntekim Ökmen, 11. bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

- Homeros: **Ilias (Ilyada)** Çev. Azra Erhat - A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul, 1984.
- Odysseia**, Çev. Azra Erhat - A. Kadir, 23. bs., Can Yayınları, İstanbul, 2010.
- Horatius, Quintus F.: **Satirae/Sermones (Satires. Epistles. The Art of Poetry)**, Çev. H. Rushton Fairclough, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1926.
- Iuvenalis, Decimus I.: **Satirae (Satires)**, Çev. Dr. Alexander Berg, Langenscheidtsche Bibliothek sämtlicher griechischen und römischen Klassiker in neueren deutsch, C. LXIII, Berlin, Langenscheidt, t. y.
- Ksenophon: **Kyroupaideia (Cyropaedia, Books 5 - 8)**, Çev. Walter Miller, C. II, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1914.
- Loukianos (Samosateus): **Erotes (Amores. Soloecista. Lucius or The Ass. Halcyon. Demosthenes. Podagra. Ocypus. Cyniscus. Philopatris. Charidemus. Nero)**, Çev. M. D. Macleod, C. VIII, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1967.
- Dialogi Meretricii (Dialogues of the Courtesans. Dialogues of the Dead. Dialogues of the Sea-Gods. Dialogues of the Gods. Dialogues of the Courtesans)**, Çev. M. D. Macleod, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1961.
- Martialis, Marcus V.: **Epigrammata (Epigrams)**, Çev. W. A. C. Kerr, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1961.
- Ovidius, Publius N.: **Ars Amatoria (The Art of Love and Other Poems)**, Çev. J. H. Mozley, Loeb Classical Library, London, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1930.
- Amores (Heroides)**, Çev. Grant. Showerman, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1914.
- Pausanias: **Periegesis tes Hellados (Description of Greece)**, Çev. W. H. S. Jones, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1918.
- Petronius, Gaius A.: **Satyricon**, Çev. Michael Heseltine, W. H. Rouse, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1913.

- Platon: **Alkibiades I (Alkibiades II. Charmides. Hipparkhos. The Lovers. Theages. Minos. Epinomis.)**, Çev. Walter R. M. Lamb, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Plautus, Titus M.: **Casina (The Casket Comedy. Curculio. Epidicus. The Two Menaechmuses)**, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Plinius, Gaius S.: **Naturalis Historia**, Çev. H. Rackham, Loeb Classical Library, c. I - X, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1943.
- Plutarkhos, Lucius M.: **Moralia (Theseus, Lives, Volume I, Theseus and Romulus. Lycurgus and Numa. Solon and Publicola.)**, Çev. Bernadotte Perrin, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1914.
- Theseus (Moralia, Lives, Volume I, Theseus and Romulus. Lycurgus and Numa. Solon and Publicola.), Çev. Bernadotte Perrin, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1914.
- Strabon: **Geographika (Antik Anadolu Coğrafyası: Kitap: XII, XIII, XIV)**, Çev. Prof. Dr. Adnan Pekman, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015.
- Suetonius, Gaius T.: **De vita Caesarum (Lives of the Caesars: Julius. Augustus. Tiberius. Gaius. Caligula)**, C. I, Çev. J. C. Rolfe, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1914.
- De vita Caesarum (Lives of the Caesars: Claudius. Nero. Galba, Otho, and Vitellius. Vespasian. Titus, Domitian. Lives of Illustrious Men: Grammarians and Rhetoricians. Poets (Terence. Virgil. Horace. Tibullus. Persius. Lucan). Lives of Pliny the Elder and Passienus Crispus)**, C. II, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1914.
- Tertullianus, Quintus S. F.: **De Cultu Feminarum**, Paris, Sources chrétiennes, 173, 1971.
- Theokritos: **Eidyllia (Greek Bucolic Poets)**, Çev. J. M. Edmonds, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1912.
- Thoukydides: **(History of the Peloponnesian War)**, Çev. C. F. Smith, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1920 - 3.

Varro, Marcus T.:

De Lingua Latina (On the Latin Language), Çev. Roland G. Kent, C. I, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1938.

De Re Rustica/Rerum Rusticarum (On Agriculture), Çev. W. D. Hooper, Harrison Boyd Ash., C. III, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1934.

YAZITLAR

Corpus Inscriptionum Latinarum, I, Berlin, Academia Littarurum Regiae Barussicae, 1862.

Michel 832/Inscriptiones Graecae, (Greek Inscriptions), The Packard Humanities Enstitüsü, C. XII, 6, 1:261.

Scriptores Historiae Augustae - De Vita Hadriani, C. I, Çev. David Magie, Loeb Classical Library, Londra, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1921.

MODERN KAYNAKLAR

Abrahams, Ethel B.:

Ancient Greek Dress: A Study of the Costumes Worn in Ancient Greece, From the Pre-Hellenic Times to the Hellenistic Era, Kessinger Yayıncılık, Birleşmiş Devletler, 1908.

Balsdon, John P. V. D.:

Roman Women, Their History and Habits, Londra, Bodley Head, 1962.

Bartman, Elizabeth:

‘Hair and Artifice of Roman Female Adornment’, **American Journal of Archeology (Second Series)**, C. CV, No:1, 2001, s. 1 - 25.

Bieber, Margarete:

Griechische Kleidung, Berlin und Leipzig, Verlag von Walter de Gruyter&CO, 1928.

Blanck, Horst:

Eski Yunan ve Roma’da Yaşam, Çev. İslam Tanrıkkurt, İstanbul, Arion Yayınevi, 1999.

Blümel, C.:

‘Stueckfrisuren an Köpfen griechischer Skulpturen das sechsten und fünften Jahrhundert v. Chr.’, **Revue archéologique**, y. y., 1968, s. 11 - 24.

Boardman, John:

Yunan Heykeli - Arkaik Dönem, Çev. Yaşar Ersoy, İstanbul, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2001.

Kırmızı Figürlü Atina Vazoları, Çev. Gürkan Ergin,

- İstanbul, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2002.
- Siyah Figürlü Atina Vazoları**, Çev. Gürkan Ergin, İstanbul, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2003.
- Yunan Heykeli - Klâsik Dönem**, Çev. Gürkan Ergin, İstanbul, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2005.
- Bol, Peter Cornelis: 'Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst', **Schriften des Liebieghauses**, Frankfurt am Main, 2002 - 2010.
- Borbein, Adolf Heinrich: **Antike Plastik**, C. XXVIII, München: Hirmer, 2002.
- Brinkmann, V., Raimund Wünsche: **Renkli Tanrılar: Antik Heykel Sanatında Çok Renklilik**, İstanbul, Ege Yayınları, 2006.
- Cancik, Hubert, v.d.: **Der Neue Pauly**, Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler, c. XVI, 1996 - 2003.
- Carpenter, Thomas H. **Antik Yunan'da Sanat ve Mitoloji**, Çev. Bensen B. M. Ünlüoğlu, İstanbul, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2007.
- Çelgin, Güler: **Eski Yunanca - Türkçe Sözlük**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2011.
- Deighton, Hilary J.: **Eski Atina Yaşantısı'nda Bir Gün**, Çev. Hande Kökten Ersoy, 3. bs., İstanbul, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2012 (Deighton, 2012 A).
- Eski Roma Yaşantısı'nda Bir Gün**, Çev. Hande Kökten Ersoy, 3. bs., İstanbul, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2012 (Deighton, 2012 B).
- Daremberg, Charles, v.d.: **Dictionnaire des antiquités grecques et romaines**, Paris, Hachette, 1877 - 1919.
- Er, Yasemin: **Klâsik Arkeoloji Sözlüğü**, Ed. Emek Akman, 2. bs., Ankara, Phoenix Yayınevi, 2006.
- Gkikaki, Mairi: 'Die Weiblichen Frisuren auf den Münzen und in der Grossplastik zur Zeit der Klassik und des Hellenismus. Typen und Ikonologie', **Doktora Bitirme Tezi**, Julius Maximilians Üniversitesi - Felsefe Fakültesi I, Würzburg, 2011.
- Haas, Norbert v.d.: 'Hairstyles in the Arts of Greek and Roman Antiquity', **J Investig Dermatol Symp Proc**, Dermatoloji ve Alerji Bölümü, Humboldt Üniversitesi, C. X, Berlin, 2005, s. 298 - 300.

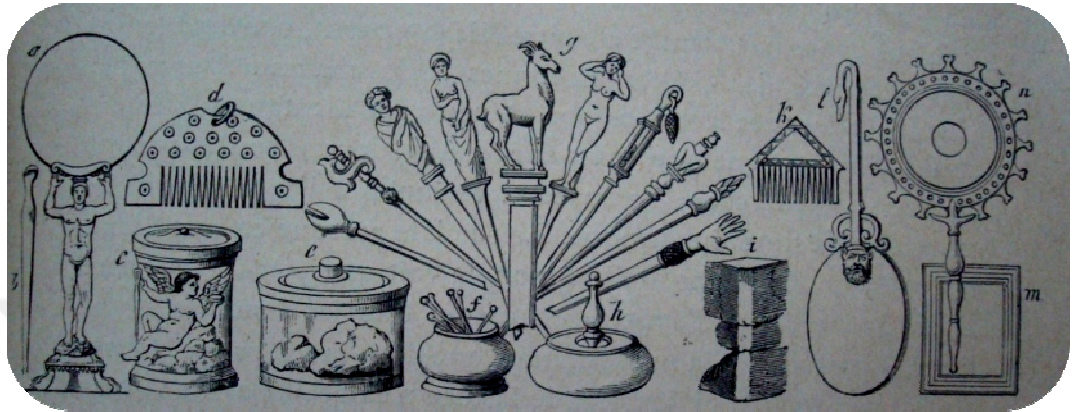
- Harrison, E.B.: 'Greek Sculptured Coiffures and Ritual Haircuts', **Early Greek Cult Practise. Proceeding of the Fifth International Symposium**, Atina, İsveç Enstitüsü, 26-29 Haziran, 1986, s. 247 - 254.
- Huberta H., Volker Kästner: **Der Pergamonaltar**, Berlin (Devlet Müzeleri, Prusia Kültür Varlıkları) Philipp von Zabern, 31 Aralık 2008.
- İnan, Jale: 'Perge Kazısı 1981 Çalışmaları', **Türk Arkeoloji Dergisi**, C.XXVI, No:2, 1983, s. 1 - 65.
- Perge'nin Roma Devri Heykeltıraşlığı II**, yay. haz. Neziha Başgelen, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003.
- Jenkins, I.: 'Sprang Hair Nets. Their manufacture and use in Ancient Greece', **American Journal of Archaeology**, C. LXXXIX, No:3, 1985, s. 411 - 418.
- Kroll, Wilhelm: **Paulys Real - Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft**, Stuttgart, Metzler, 1912.
- Krug, Antje: 'Binden in der Griechischen Kunst (Untersuchungen zur Typologie: 6. - 1. Jahrh. v. Chr.)', Doktora Bitirme Tezi, Johannes - Gutenberg Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Hösel, 1968.
- Kühnel, Harry: 'Bildwörterbuch der Kleidung und Rüstung', **Kröners Taschenausgabe**, C. CDLIII, Stuttgart: Kröner, 1992.
- Liddell, Henry G., Robert Scott: **A Greek - English Lexicon**, Oxford, Clarendon Yayınları, 1996.
- Mannspurger, Marion: **Frisurenkunst und Kunstfrisur: Die Haarmode der römischen Kaiserinnen von Livia bis Sabina**, Bonn: Habelt, 1998.
- Özgan, Ramazan
- Roma Portre Sanatı - I**, İstanbul, Ege Yayınları, 2013 (Özgan, 2013 A).
- Roma Portre Sanatı - II**, İstanbul, Ege Yayınları, 2013 (Özgan, 2013 B).
- Roma Portre Sanatı - III**, Ed. İbrahim Karaoğlu, İstanbul, Ege Yayınları, 2015.
- Palagia, Olga: **Greek Sculpture: Function, Materials and The Techniques in the Archaic and Classical Periods**, New York, Cambridge Üniversitesi Yayınları, 2006.

- Pasinli A., Ş. Karagöz: **Çağlar Boyu Anadolu’da Kadın - Anadolu Kadınının 9000 Yılı**, T. C. Kültür Bakanlığı - Anıtlar ve Müzeler Müdürlüğü, 1993.
- Peck, Harry T.: **Harpers Dictionary of Classical Antiquities**, New York, Harper and Brothers, 1898, (Çevrimiçi) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text>, 5 Mayıs 2013.
- Peker, Müjde: ‘A Double Bone Comb From Karamattepe, The Nif Mountain Excavation’, **Oxford Journal of Archaeology**, C. XXXII, No:2, 2013, s. 147 - 161.
- Richter, G. M. A. : **Korai, Archaic Greek Maidens**, Londra, Phaidon Yayınları, 1968.
- Ridgway, Brunilde S.: **The Archaic Style in Greek Sculpture**, Princeton - N. J., Princeton Üniversitesi Yayınları, 1977.
- The Severe Style in Greek Sculpture**, Princeton - N. J., Princeton Üniversitesi Yayınları, 1970.
- The Fifth Century Styles in Greek Sculpture**, Princeton - N. J., Princeton Üniversitesi Yayınları, 1981.
- The Fourth - Century Styles in Greek Sculpture**, Londra, Duckworth, 1997.
- Hellenistic Sculpture I - The Styles of ca. 331 - 200 BC**, Bristol, Bristol Klâsik Yayınları, 1990.
- Hellenistic Sculpture II - The Styles of ca. 200 - 100 BC**, Madison, Wisconsin Üniversitesi Yayınları, 2000.
- Hellenistic Sculpture III - The Styles of ca. 100 - 31, BC** Madison, Wisconsin Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Rumscheid, Jutta: ‘Kranz und Krone: zu Insignien, Siegespreisen und Ehrenzeichen der römischen Kaiserzeit’, **Istanbuler Forschungen**, C. XLIII, E. Wasmuth, 2000.
- Saltuk, Secda: **Arkeoloji Sözlüğü**, 5. bs., İstanbul, İnkılap Kitabevi, t.y.
- Geçmişten Günümüze Ayna - Her Alanda Her Anlamda**, yay. haz. Neziha Başgelen, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2010.
- Schmidt, Doris, v.d.: ‘Eine Modereise ins antike Griechenland’, **Heidelberger Textilprojekte**, C.II, Schneider Verlag Hohengehren GmbH., Baltmannsweiler, 1994.

- Sinanoğlu, Suat: **Eski Yunanca - Türkçe Sözlük**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1953.
- Smith, William, v.d.: **A Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, Ed. William Wayte, G. E. Marindin, Londra, 1842.
- Staccioli, R.A.: **Rome: Past and Present**, Roma, Visionpubl, 2008.
- Tekin, Oğuz: **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- Tulunay, Elif T.: **Etrüsk Sanatı**, yay. haz. Nezih Başgelen, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1992.
- Trawinski, F.: 'La Vie Antique', **Rome**, Ed. J. Rothschild, 4.bs., C.XIII, Paris, Rue des Saints - Peres, 13, Deuxième Partie, 1885.
- Wissowa, Georg: **Paulys Real - Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft**, Stuttgart, J. B. Metzlerscher Verlag, 1894.
- Woodhouse, Sidney C.: **English - Greek Dictionary**, Evrensel Dijital Kütüphane.
- Zinserling, Verena: **La Femme en Grece et a Rome**, Leipzig Basımı, 1992.

ÇİZİMLER

1

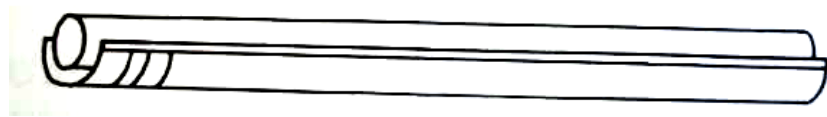

2

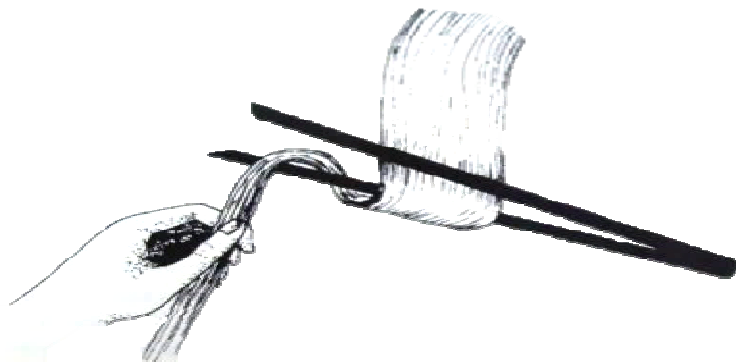
3

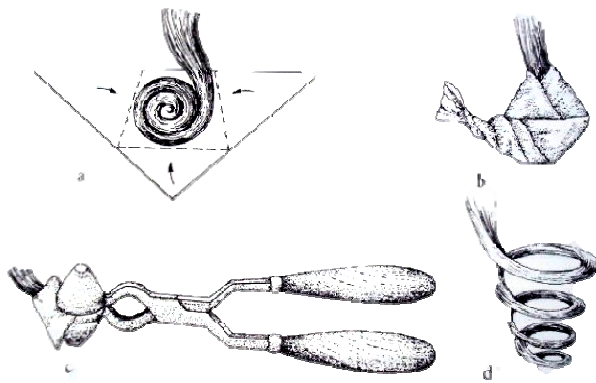
4

5

6

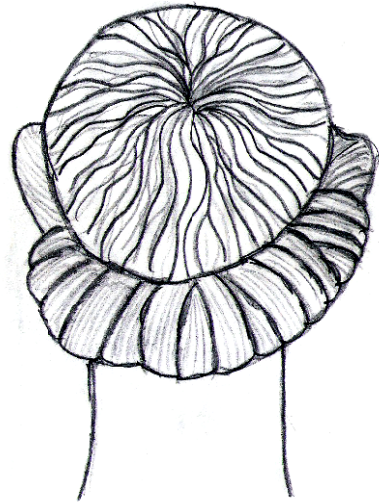
7

8

9

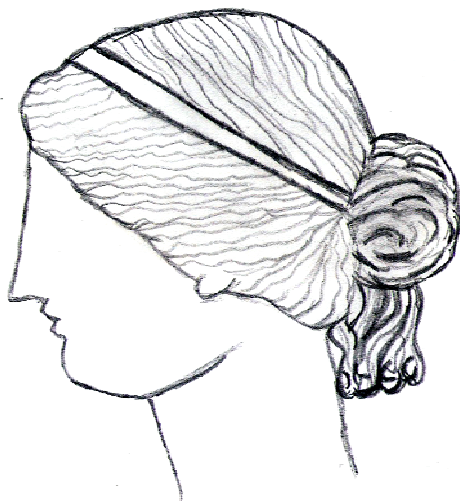
10

11

12

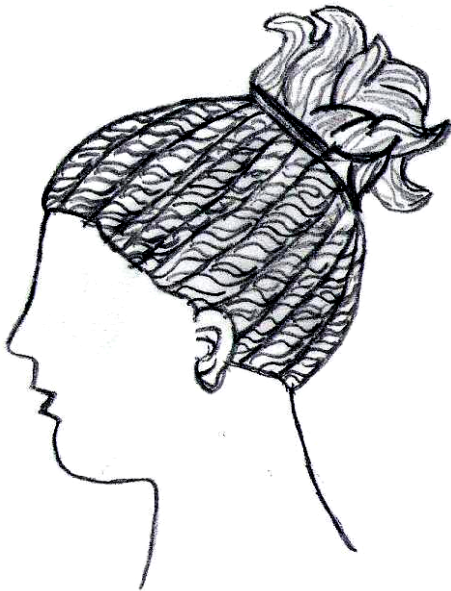
13

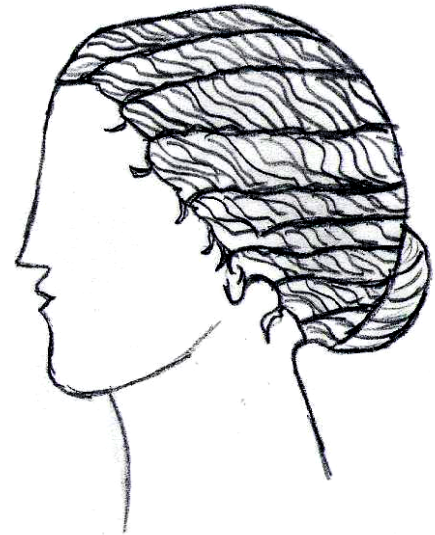
14

15

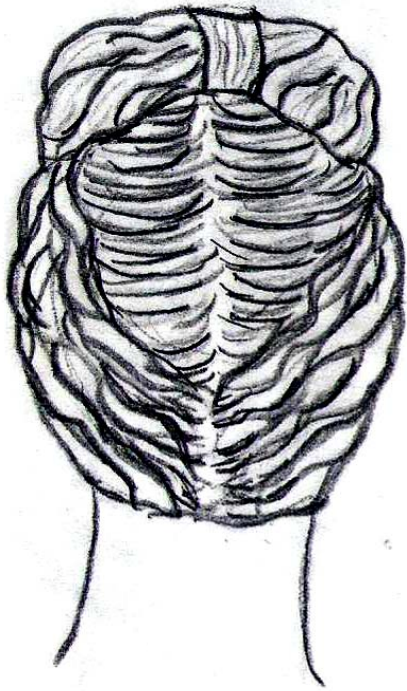
16

17

18

19

20

21

LEVHALAR

Levha I

1

2

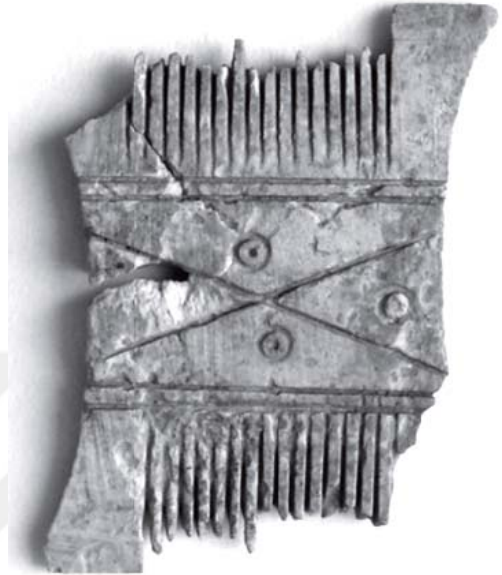
3

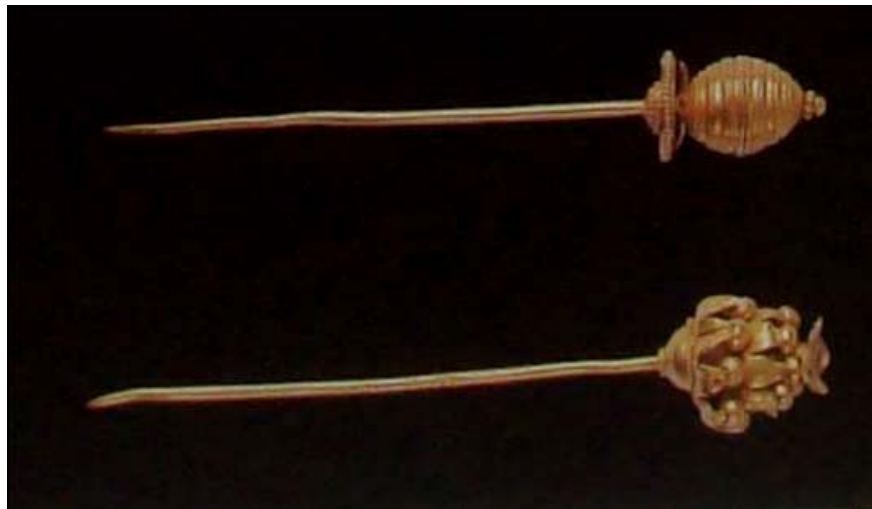
4

1

2

3

Levha III

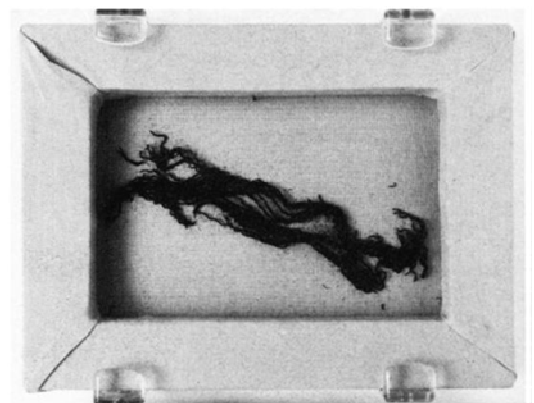
1

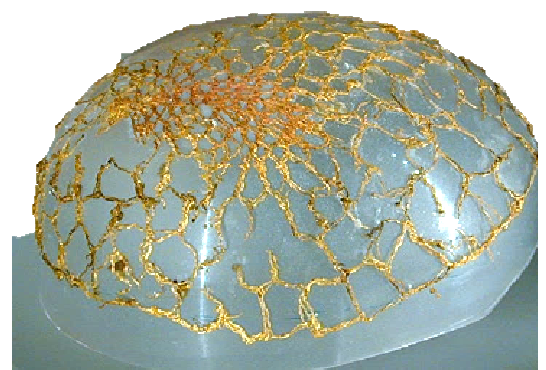
2

5

3

4

Levha IV

1

2

3

4

5

6

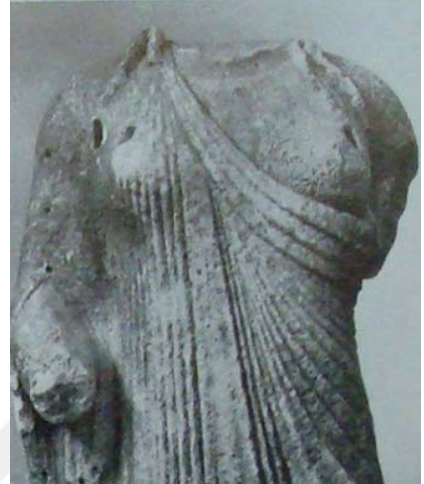

7

Levha V

1

2

3

4

5

1 a

1 b

2 a

2 b

2 c

Levha VII

1

2

3

4

Levha VIII

1 a

1 b

1 c

2 a

2 b

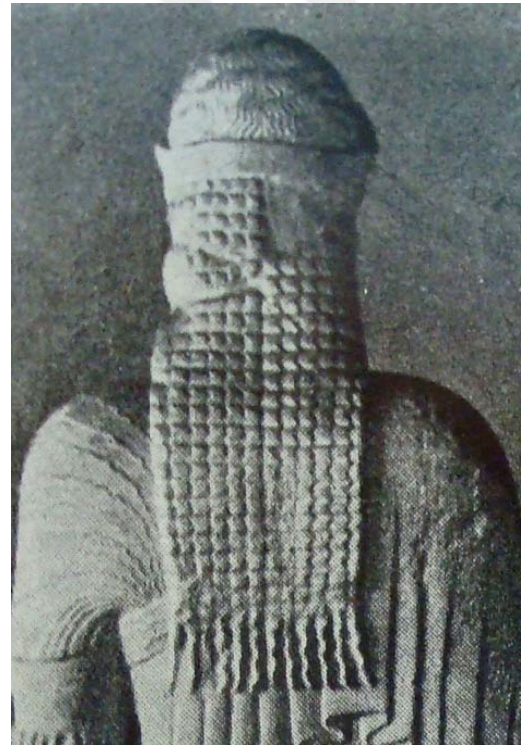
1

2

3 a

3 b

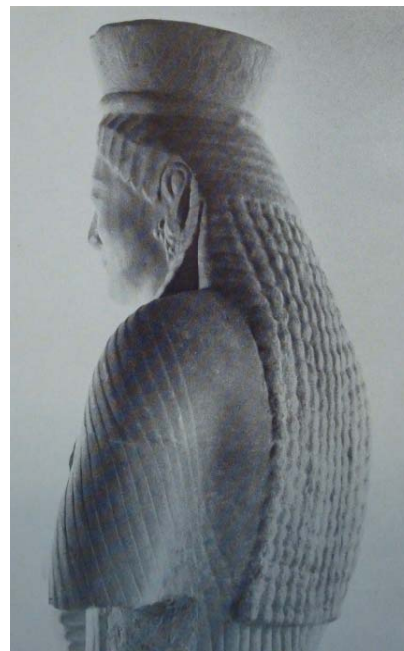
1

2

3 a

3 b

1 a

1 b

2 a

2 b

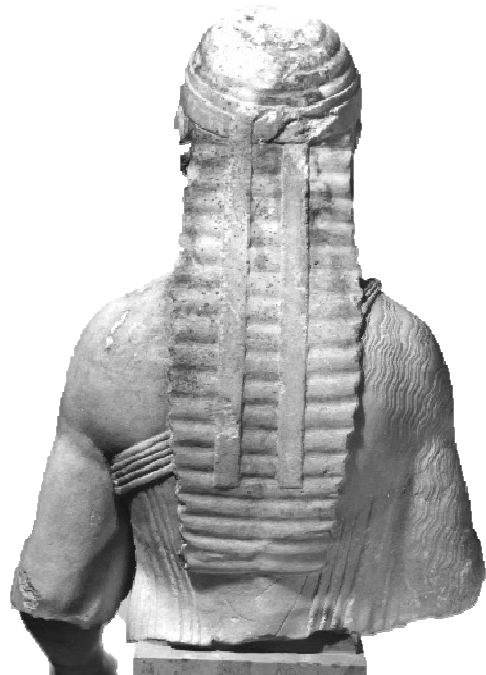
1

2 a

2 b

2 c

1 a

1 b

2

3 a

3 b

1

2 a

2 b

3

4

1

2

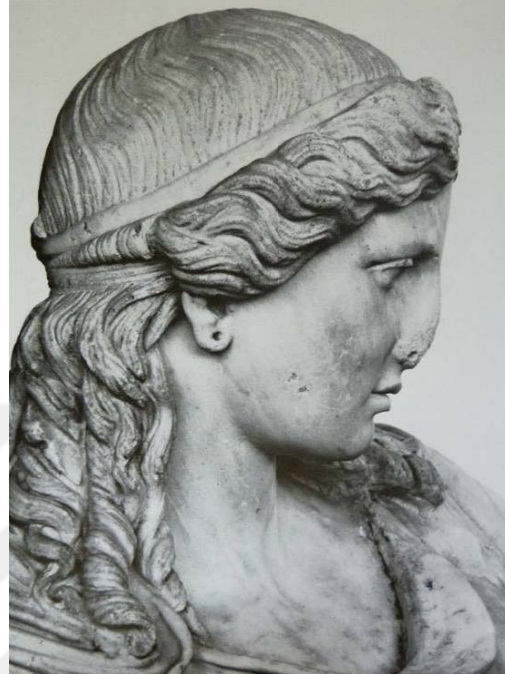
3

4

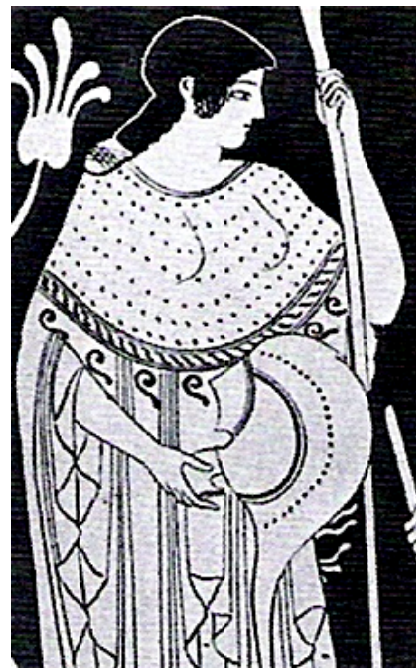
1

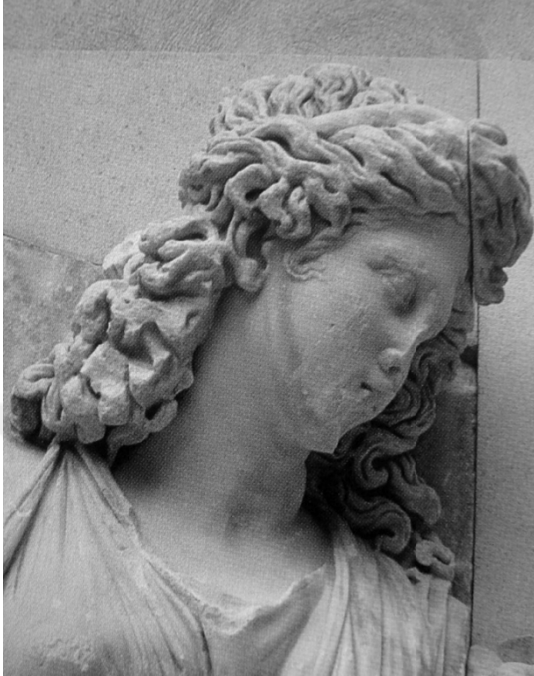
2

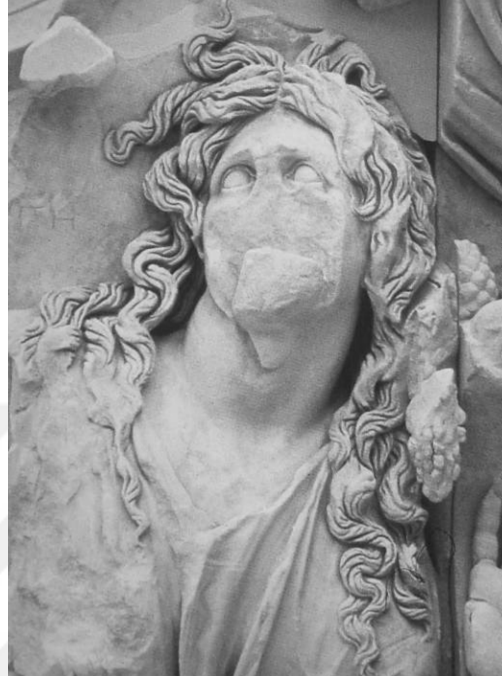
3

4

1

2

3

1

2 a

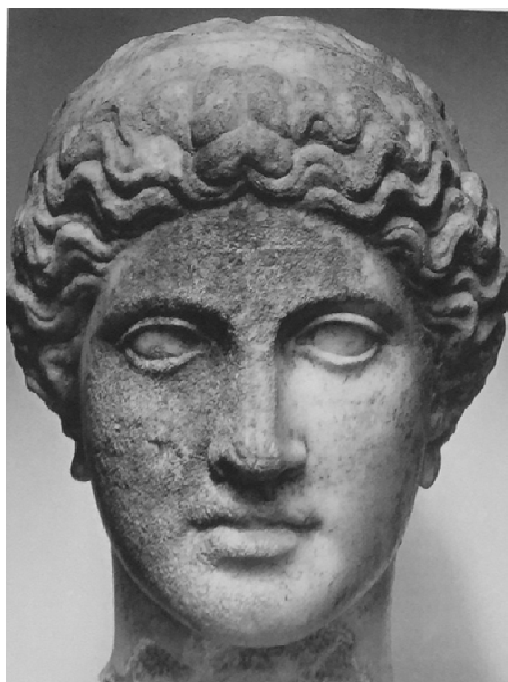
2 b

1 a

1 b

2 a

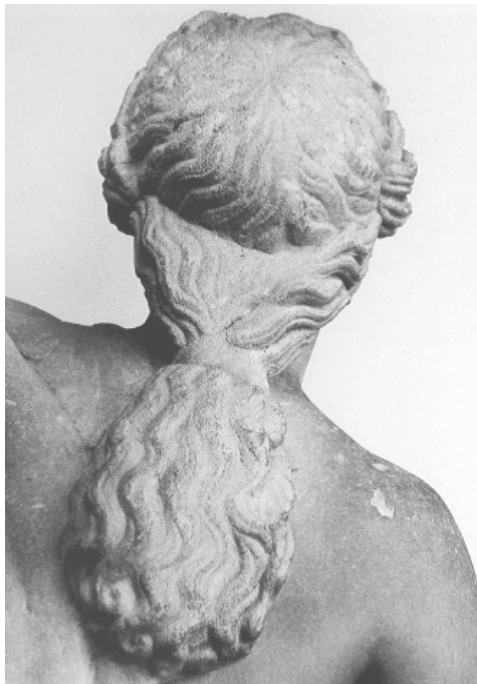
2 b

1 a

1 b

2

3

1

2

3 a

3 b

3 c

1

2

3

4

1

2 a

2 b

1 a

1 b

2

3

1 a

1 b

2

3

4

Levha XXVI

1 a

1 b

1 c

2 a

2 b

2 c

1

2

3

4

1

2 a

2 b

3

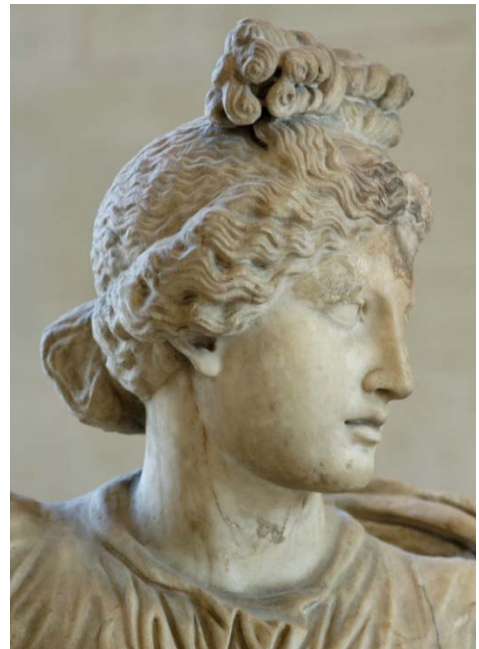
1 a

1 b

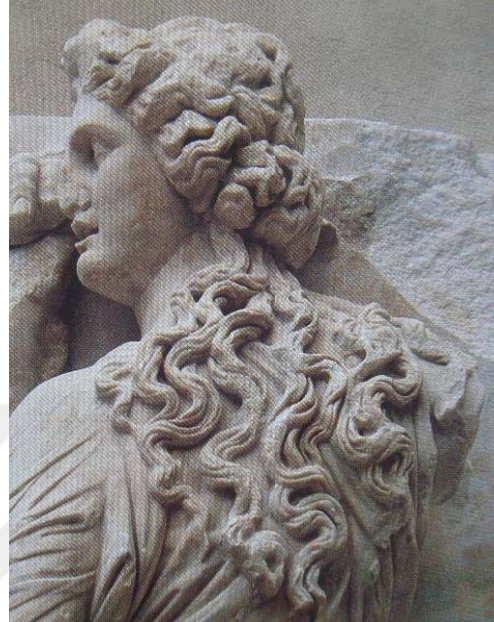
2 a

2 b

1

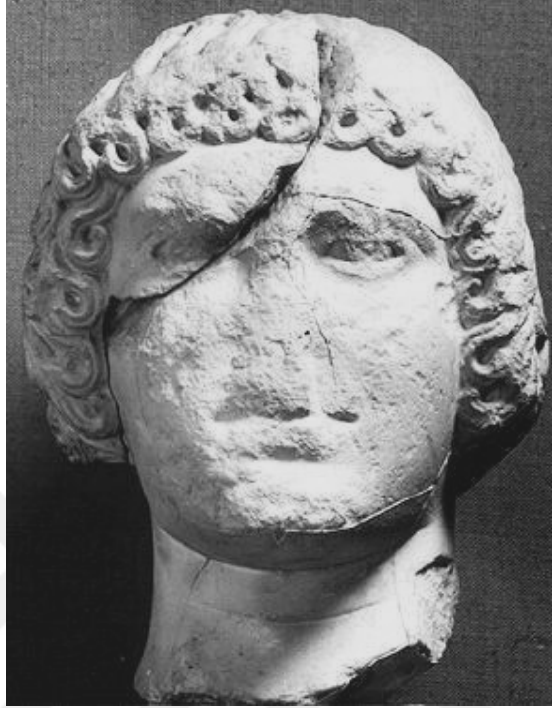
2

3 a

3 b

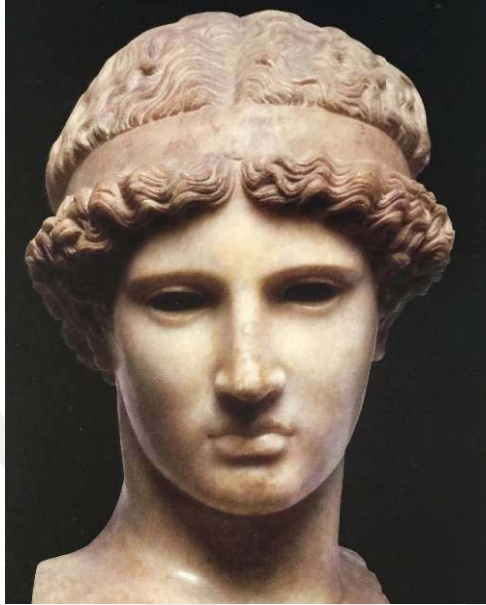
1

2

3

1

2

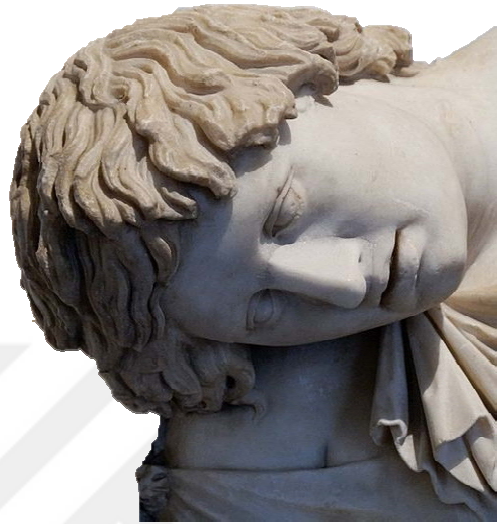
3

4

1

2

3

4

Levha XXXIV

1

2

3 a

3 b

1

2

3

4